

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ

Науково-теоретичний журнал

Випуск 43

Заснований у липні 1999 року

Виходить два рази на рік

Полтава
2020

Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine
Poltava Korolenko National Pedagogical University

PHILOSOPHICAL HORIZONS

Scientific and theoretical journal

Issue 43

Founded in July, 1999

Issued twice a year

Poltava
2020

УДК 1 (060,55)
ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

ЗАСНОВНИКИ

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- Андрущенко В. П.** – доктор філософських наук, професор,
академік НАН України
- Васіляускенє Алдона** – доктор історичних наук, професор
Шяуляйського Університету (Литва)
- Гардашук Т. В.** – доктор філософських наук, професор
- Єрмоленко А. М.** – доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України
- Загороднюк В. П.** – доктор філософських наук, професор
- Кисельов М. М.** – доктор філософських наук, професор
- Колодний А. М.** – доктор філософських наук, професор
- Кравченко П. А.** – доктор філософських наук, професор
- Любимий Я. В.** – доктор філософських наук, професор
- Лях В. В.** – доктор філософських наук, професор
- Малахов В. А.** – доктор філософських наук, професор
- Райда К. Ю.** – доктор філософських наук, професор
- Сидоріна Т. Ю.** – доктор філософських наук, професор кафедри
історії філософії Національного дослідного
університету «Вища школа економіки» при
Уряді Російської федерації
- Хамітов Н. В.** – доктор філософських наук, професор
- Шевченко В. В.** – доктор філософських наук, професор
- Шейко С. В.** – кандидат філософських наук, професор
- Яроцький П. Л.** – доктор філософських наук, професор

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ

Головні редактори: **Колодний А. М., Кравченко П. А.**

Філософські обрії: *Наук.-теорет. журн. / Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка.* – Вип. 43. – К. ; Полтава, 2020. – 148 с.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15491-4083 ПР від 22.06.2009 р.

КВ № 23461-13301 ПР від 22.06.2018 р.

UDC 1 (060,55)
ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

FOUNDERS

Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine
Poltava Korolenko National Pedagogical University

EDITORIAL BOARD

- Andruschenko V.P.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, academician NAS of Ukraine
- Vasilyauskyenye Aldona** – Doctor of History, Professor Shyaulyayskiy University (Lithuania)
- Gardashuk T.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Ermolenko A.M.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine
- Zagorodniuk V.P.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kiselev M.N.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kolodny A. M.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kravchenko P.A.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Ljubivoje Y.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Lyakh V.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Malakhov V.A.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Reid K. Y.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Sydorina T. Y.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the History of Philosophy, National research university «Higher School of Economics» under the Government of the Russian Federation
- Khamitov N.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Shejko S.V.** – Candidate of Philosophical Sciences, Professor
- Yarotskiy P.L.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

EDITORSHIP OF THE JOURNAL

Editor-in-chiefs: Kolodnyi A. M., Kravchenko P. A.

Philosophical horizons : a scientific-theoretical journal / Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine, Poltava Korolenko National Pedagogical University. – Issue 43. – Kyiv ; Poltava, 2020. –148 p.

Testimonial about the state registration KV № of 15491-4083, PR from 22.06.2009

KV № of 23461-13301 PR from 22.06.2018

ЗАТВЕРДЖЕНО:

*вченою радою Полтавського
національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка,
протокол № 11 від 27 серпня 2020 р.*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Йосипенко Оксана Миколаївна – доктор філософських наук, старший науковий співробітник відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України;

Фейзієв Дзжаваншир Ейюб оглу – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії, соціології і права Національної академії наук Азербайджану.

Хоффманн Генрик – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри релігієзнавства Інституту історії релігії, Ягелонський університет (Краків, Польща).

Науково-теоретичний журнал
«Філософські обрії» зареєстровано в
міжнародних каталогах періодичних видань
та баз даних:
Index Copernicus
Open Academic Journals Index (OAJI)
Polska Bibliografia Naukowa
Ulrich's Periodicals Directory
OpenAIRE
Google Scholar (Гугл Академія)
Журнал включений у Всеукраїнський
реєстр наукових видань, належить
до періодичних видань, що мають
бібліометричні профілі та входить до
переліку фахових видань України у галузі
«Філософські науки»

Редакція дотримується політики рецензування «Double blind peer review». Листування з приводу результатів рецензування редакція видання не веде. Рукописи не повертаються. Думка авторів опублікованих матеріалів може не збігатися з редакційною.

APPROVED:

*by scientific advice board
of Poltava Korolenko National
Pedagogical University
protocol № 11 from 27 August, 2020*

REVIEWERS:

Yosypenko Oksana Nikolaevna – Doctor of Philosophy, Senior Researcher, Department of History of Foreign Philosophy at the Institute of Philosophy named after G. S. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine;

Feyziyev Dzhavanshyr Eyyub oglu – PhD, senior researcher at the Institute of Philosophy, Sociology and Law of Azerbaijan National Academy of Sciences.

Hoffmann Henrik – Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Institute of Religious History of Religion, Jagiellonian University (Krakow, Poland).

Scientific and theoretical journal
«Philosophical Horizons» registered in the
international directories of periodicals
and databases:
Index Copernicus
Open Academic Journals Index (OAJI)
Polska Bibliografia Naukowa
Ulrich's Periodicals Directory
OpenAIRE
Google Scholar
Journal is included in the
Register of Ukrainian scientific publications,
belongs to periodicals with bibliometric
profiles and is included to the list of
professional editions of Ukraine in the field of
«Philosophy»

Editorial board follows policy of review as «Double blind peer review». Editorial board does not practice correspondence concerning the results of the review. Manuscripts will not be returned. The idea of the published material may be different from the editorial.

Електронна версія журналу розміщена на сайті

<http://philosobr.pnpu.edu.ua>

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

<i>Попов В.Ю.</i> Dasein і weltanschauung: Гайдегерівські експлікації світогляду	8
<i>Цимбалюк О.М.</i> Сучасний погляд на античну герменевтику Біблійного Ісава та Якова	21

ДІАЛЕКТИКА І МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

<i>Кравченко П.А., Мешков В.М.</i> Філософсько-методологічний аналіз научного знання Френсіса Бэкона (к 400-летию издательства работы «Новый Органон»).....	31
<i>Матвієнко І.С.</i> Теорія аргументації: формальна contra неформальна логіка	63

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

<i>Стовпець О.В.</i> Назад до мегаімперії: філософсько-економічні й культурно-політичні стратагеми сучасного Китаю	71
<i>Супрун Г.Г.</i> Ідентичність індивіда в цифрову епоху соціальних комунікацій	85

ЕТИКА

<i>Цебрій І.В.</i> Мораль європейського суспільства ХХ століття у творах класиків світової літератури	95
<i>Костенко М.Т.</i> Людська гідність у контексті сучасного українського філософського дискурсу	103

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

<i>Шейко С.В., Колодій О.С.</i> Особливості формування філософсько- освітнянських ідей М.В. Гоголя (критично-порівняльний аналіз).....	113
<i>Льченко А.М.</i> Філософські засади становлення та розвитку гуманістичної парадигми освіти.....	123
Вимоги до оформлення та подання статей.....	134

CONTENTS

HISTORY OF PHILOSOPHY

- Popov V.Y.* Dasein and weltanschauung: Heidegger's explanations of worldview 8
Tsybalyuk O.M. A modern look at the ancient hermeneutics
of the Biblical Esau and Jacob.....21

DIALECTICS AND METHODOLOGY OF SCIENCE

- Kravchenko P.A., Meshkov V.M.* Philosophical and methodological
analysis Francis Bacon's scientific knowledge
(to the 400th anniversary of the publishing house of the work «New Organon»).....31
Matviienko I.S. The argument theory: formal contra informal logic 63

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

- Stovpets O.V.* Back to mega-empire: philosophic-economic
and cultural-political stratagems of modern China.....71
Suprun H.H. Individual identity in the digital age of social communication.....85

ETHICS

- Tsebriy I.V.* the morality of the european society of the XX century in the works of
classics of world literature 95
Kostenko M.T. Human dignity in the context
of modern ukrainian philosophical discourse 103

PHILOSOPHY OF EDUCATION

- Shejko S.V., Kolodiy O.S.* Peculiarities of formation of philosophical
and educational ideas M.V. Gogol (critical-comparative analysis) 113
Ilchenko A.M. Philosophical principles of establishment
and development of the humanistic paradigm of education 123

- Requirements and submission of the articles 134

УДК 1 (091) 125:171

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212693>

orcid.org/0000-0003-3097-7974

Володимир Попов

ПОПОВ Володимир Юрійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна). Сфера наукових інтересів – історія світової філософії, сучасна метафізика.

DASEIN I WELTANSCHAUNG: ГАЙДЕГЕРІВСЬКІ ЕКСПЛІКАЦІЇ СВІТОГЛЯДУ

У дослідженні розкривається особливість тлумачення Мартіном Гайдегером поняття «світогляд» та його співвідношення з філософією (метафізикою). Зазначається, що Гайдегер досить скептично ставився до концепту «Weltanschauung», розглядаючи його в контексті власної «метафізики Dasein». Увага приділяється еволюції поглядів німецького мислителя, впливу на його думку нацистської ідеології. Розкриваються особливості екзистенціальної аналітики Гайдегера.

***Ключові слова:** Dasein, Weltanschauung, світогляд, феноменологія, екзистенціальна аналітика, нацистська ідеологія, Weltbild, картина світу, деконструкція.*

Постановка проблеми. Мартін Гайдегер вважається ключовою постаттю європейської «континентальної» філософії ХХ сторіччя. Навіть за життя його вважали класиком світової філософії. Ще в 1931 році тоді ще палкий його прихильник Емануель Левінас називав його «найвеличнішим філософом у світі». А сучасний російський філософ та ідеолог євразійства О. Дугін розмірковує: чи є він «просто» великим чи є найвеличнішим. З новою силою інтерес до творчості Гайдегера спалахнув у європейській інтелектуальній спільноті починаючи з 2013 року, коли почалася публікація його «Чорних зошитів»: його таємні щоденники, які німецький філософ вів з 1933 по 1945 рік. Ця публікація розпалила дискусію про ступінь причетності мислителя до нацизму, що здавалося вже

вщухла в філософському середовищі. Тобто популярності мислителя не заважає (а може й декого приваблює) навіть його свідома співпраця з нацизмом під час перебування ректором Фрайбурзького університету. Чи відповідало це глибинному духу його філософії, чи було просто соціальним конформізмом або помилкою – про це й досі йде полеміка у філософській і публіцистичній літературі. Його спосіб філософування й досі породжує у критиків та дослідників відчуття майже містичної таємниці, його тексти ніби стосуються зрозумілих речей, що беруть свої витoki у людському повсякденні, але написані у напівхудожньому, напівафористичному специфічному стилі та вперто не хочуть ставати зрозумілими до очевидності, розкриватися перед «непосвяченими».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню творчості Гайдегера ще за його життя та й потім було присвячено чимало книг, статей та захищених дисертацій. Своїм мовчанням не обходять цю філософську постать всі дослідники історії філософії ХХ сторіччя. У сучасному гайдегерівстві здається вже розкриті більшість концептів мислителя, їх походження та філософські експлікації.. Тим не менш один з концептів майже залишився поза увагою як західних, так і вітчизняних дослідників. Це поняття «Weltanschauung», яке перекладається українською як «світогляд». Але саме воно грає непересічну роль у гайдегерівській «філософії понять». Про це свідчить монографія, яка опублікована в Штутгарті з досить символічною назвою «Weltanschauung – eine Herausforderung für Martin Heideggers Philosophiebegriff (Світогляд як виклик філософії понять Мартіна Гайдегера)» в 2009 році (Müller, 2009). Автор цієї книги, німецький дослідник Арнульф Мюллер на підставі достатньо ретельного дослідження історії поняття «Weltanschauung» та гайдегерівських текстів, присвячених цьому концепту, прийшов до висновку, що філософія Гайдегера в остаточному підсумку є боротьбою зі світоглядом, який є нічим іншим як «Unwesen (безчинством)» метафізики (Müller, 2009, р. 423). З повагою ставлячись до напрацювань Мюллера все ж треба зазначити певні змістовні лакуни, які залишилися поза увагою дослідника та деякі перебільшення, викликані науковим стилем автора. Цікавим доповненням до цієї монографії вдається монографія Ігоря Михайлова (Михайлов, 1999) та особливо остання стаття російського дослідника Іллі Дьоміна «Співвідношення науки та світогляду у світлі фундаментальної онтології М. Гайдегера» (Демин, 2015), хоча автор більше зосереджує увагу саме на взаєминах науки та світогляду. Не бракує праць, присвячених філософії Гайдегера й в українському історико-філософському дискурсі. Найбільшу значимість для нашого дослідження мали статті А. Дахнія, С. Шевченка, І. Канівця та С. Мигалья

(хоча остання скоріше в контраверсійному сенсі), але в жодній з них увага не зосереджена на опрацьовуванні Гайдегером саме концепту «Weltanschauung».

Певним чином, спираючись на вищевказані розвідки, ми в своїй статті поставили **за мету** дослідити зв'язок концептів «Weltanschauung» та «Dasein», який майже не розкритий в вищеназваних роботах, динаміку деконструкції Гайдегером концепту «світогляд» та, зокрема, його відношення до його профанного розуміння та популяризації в офіційній нацистській ідеології та пропаганді. Можливо виконання останнього **завдання** допоможе по-новому поглянути на проблему стосунків Гайдеггера та нацизму.

Виклад основного матеріалу. Поняття «Weltanschauung (світогляд)» на початку ХХ сторіччя займає чільне місце в німецькій філософії: роботи В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, а особливо В. Дільтейа початку ХХ сторіччя заклали вже певну концептуальну схему співвідношення світогляду і філософії. Неокантіанство і «філософія життя» виробили дві, до певної міри, протилежні позиції. Якщо перша наголошувала на тому, що світогляд як цілісна картину світу виникає на основі філософського осмислення речей, то друга, визначаючи його як умонастрій або систему ціннісних переконань, вбачала в ньому психологічне підґрунтя філософії. Едмунд Гусерль зайняв третю, зовнішньо непримиренну до психологізованої версії концепту світогляду, позицію. Наголошуючи на тому, що світогляд має особистісний та тимчасовий характер, він стверджував, що «Світогляди можуть сперечатися; тільки наука може вирішувати, і її рішення несе на собі печатку вічності» (Гусерль, 2005, с. 236).

Мартин Гайдегер починав свою філософську кар'єру, позбавившись первинного католицького впливу, як прибічник феноменології, вірний учень та соратник Гусерля в Фрайбурзькому університеті. В своїх перших філософських напрацюваннях Гайдегер намагається розмежовувати поняття світогляд і філософію всупереч пануючій у кінці ХІХ – початку ХХ сторіччя неокантіанській філософській традиції та надати світогляду феноменологічного тлумачення.

Вже в роботі «Die Idee der Philosophie und das Weltanschauungsproblem (Ідея філософії та проблема світогляду)» (Heidegger, 1999), написаній в 1919 році Гайдегер як новонавернений в «феноменологічну віру», вважає, що філософія повинна стати «первинною» наукою, приставляючи її так званій «світоглядній філософії». Але вірний послідовник Гусерля не лише чисто формально відтворює його основні позиції з цього питання, але й намагається надати дилемі «філософія–світогляд» логічного вигляду та заверше-

ності. Він стверджує, що світогляд або «1) є іманентним завданням філософії, і тоді остання виявляється в кінці кінців ідентичною світоглядом, або 2) світогляд межує з філософією, і остання в цьому випадку з світоглядом не ідентична». Дилема «зрозумілим чином вирішується на користь другого» (Heidegger, 1999, р. 18). Проте, як би не вирішувалася ця дилема, ясно одне: філософія і світогляд або ідентичні, або ні, – але якийсь взаємозв'язок між ними є.

Але Гайдегер пропонує й досить оригінальний хід думки. Ніби тільки для «повноти і точності методу» він бажає «на всяк випадок» розглянути й іншу абстрактну можливість: а що, якщо ніякого взаємозв'язку між філософією і світоглядом немає взагалі?

На перший погляд, ця можливість є порожньою і чисто формальною, проте в її світлі вся проблематика лекцій несподівано постає під іншим кутом зору: «Якщо раптом буде доведено, що формування світогляду жодним чином, в тому числі й як межове завдання не належить філософії – так, що воно є феноменом, стороннім філософії, – тоді сутність світогляду стає проблемою» (Heidegger 1999, р. 26). Молодий філософ не дає остаточної відповіді на це питання, але вже намічені певні шляхи до деструкції поняття «Weltanschauung».

У 1920 році відбувається зустріч Гайдегера з Карлом Ясперсом, новоопублікована книга якого «Психологія світоглядів» справляє на нього незабутнє враження (на протязі 1920-1921 років він пише велику рецензію на неї), й погляди молодого фрайзбурського професора на сутність світогляду дещо змінюються. Наскільки він приймає ясперівську психолого-індивідуалістичну версію концепту «Weltanschauung», чи відмовляється він від гусерліанського його тлумачення? Взаємовплив Гайдегера та Ясперса, яких в 1922-1933 поєднувала «бойова співдружність», був достатньо сильним, таким що сучасний російський дослідник Ігор Михайлов вважає Ясперса «співавтором» гайдегерівського *Opus magnum* – знаменитого трактату «Буття та час» (Михайлов 1999, с. 166), який називають «Біблією новітньої європейської філософії».

Втім, в самому «*Zein und Seit*», який перенасичений новою власне гайдегерівською термінологією (зокрема найбільш поширеним є запозичений у Ясперса термін «*Dasein*», який у своєрідному тлумаченні швабського Майстра стане своєрідною «візитівкою» його філософії), ми не зустрінемо ні «*Weltanschauung*», ні «*Weltanschauungsphilosophie*».

Проблема сутності світогляду та його співвідношення з філософією знаходить своє відображення в лекціях, прочитаних Гайдегером у Марбургському університеті в 1927 році та виданих згодом під назвою «*Die Grundprobleme der Phänomenologie*» (Основні проблеми феноме-

нології)» (Хайдеггер, 2001). Сам автор вказував, що вони є своєрідним доповненням, новою розробкою третього розділу першої частини «Буття та часу».

Саме в цій праці Гайдегер проводить етимологічну деструкцію терміну «Weltanschauung» від його винайдення Кантом до новітнього тлумачення його значення Ясперсом. Він проголошує, що «це слово не є перекладом з грецької або, скажімо, латини. Немає такого виразу, як космологія. Навпаки, це слово власне німецького чекану, й воно було викарбовано саме в філософії» (Хайдеггер, 2001, с. 5). Але його головна мета (намічена вже в «Ідеях філософії та проблемі світогляду») полягає в тому, щоб принципово розмежувати філософію та світогляд, позбавитися від неокантіанських «чар» світоглядної філософії. Засобом позбавлення стає звернення до творів самого Канта та власне їх перетлумачення. Зокрема, Гайдегер віднаходить джерело сучасних суперечок між феноменологами й неокантіанцями в «Логіці» («Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen» кантівського посібника до лекцій, виданого в 1800 році). Він наводить аналогію між кантівським поділом філософії на філософію в схоластичному значенні і філософію у значенні світового громадянства з сучасним поділом філософії на «наукову» (wissenschaftliche Philosophie) та «світоглядну» (Weltanschauungsphilosophie) (Хайдеггер, 2001, с. 9).

Але, з характерною гайдегерівською двозначністю й туманністю, повна аналогія тут відкидається. «Чи збігається це кантівський поділ філософії на філософію в схоластичному значенні і філософію у значенні світового громадянства з відмінністю наукової філософії і світоглядної філософії?» – риторично запитує Гайдегер. Й відповідає: «Так і ні. Так, оскільки Кант взагалі проводить розмежування усередині поняття філософії й на підставі цієї диференціації розташовує в центрі кінцеві й граничні питання людського Dasein. Ні, оскільки у філософії згідно світовому поняттю немає завдання формувати світогляд у зазначеному вище сенсі. Те, що в кінцевому підсумку уявлялося Канту, хоча він і не зумів висловити цього явно, у тому числі і як завдання філософії в значенні світового громадянства, є не що інше, як апріорна і онтологічне окреслення тієї визначеності, яка належить суті людського Dasein і яка визначає поняття світогляду взагалі» (Хайдеггер, 2001, с. 10).

Розуміння філософії як теоретичної форми світогляду, впроваджене неокантіанством, стало настільки само собою зрозумілим, що воно «звично і повсюдно визначає поняття філософії і, тим самим, вказує розхожій свідомості, чого можна чекати від філософії й що повинно від неї чекати» (Хайдеггер, 2001, с. 7). Але для Гайдегера філософія

є насамперед онтологією, наукою про буття. Поняття ж «світоглядної філософії» оголошується ним безглуздим на тій підставі, що будь-який світогляд має справу з суцим і покладанням суцього (Setzung von Seiendem), воно задає певну установку у відношенні до суцього. «Якщо хоча б приблизно розкрити поняття філософії та її історії, – пише Гайдегер, – то поняття світоглядної філософії виявляється чимось на зразок круглого квадрату» (Хайдегер, 2001, с. 10). Світогляд дає людині систему уявлень про суцце в цілому (про «світ») і відповідає на питання про місце людини у світі. Філософія ж нічого не говорить про суцце в аспекті його змісту, але лише в аспекті його буття. Власною темою філософії як фундаментальної онтології виступає не суцце, а буття суцього. Чи означає це, що філософія взагалі нічого не може сказати про світогляд? Ні, не означає. Оскільки світогляд є щось таке, що «завжди історично існує з фактичного Dasein, разом з ним і для нього», а сама філософія (онтологія) можлива лише як екзистенціальна аналітика Dasein, світогляд неминуче виявляється в полі зору філософії як сутнісної характеристики людського існування як такого, в якості одного з «екзистенціалів» Dasein.

Філософія як екзистенціальна аналітика Dasein, повинна відповісти на питання, що таке світогляд взагалі і чому він з необхідністю належить людському буттю, але філософія безпосередньо не займається вирішенням світоглядних питань, нічого не говорить ні за, ні проти того чи іншого конкретного світогляду або того чи іншого типу світогляду. Філософія як наука про буття не займається формуванням світогляду, не бере участі у формуванні світогляду і не може виконувати ніяких світоглядних «функцій». «Філософія може і, ймовірно, має в числі іншого показати, що сутності Dasein належить щось таке як світогляд. Філософія може і повинна окреслити те, що становить структуру світогляду взагалі. Але вона ніколи не може утворити і заснувати той чи інший певний світогляд» (Хайдегер, 2001, с. 11). Отже, філософія (в гайдегерівському її розумінні) може задаватися питаннями про світогляд, але вона безпосередньо не має справи з самими світоглядними питаннями, оскільки останні завжди запитують про суцце (про суцце в цілому або про те чи іншому типі суцього — природу, людину, Бога, суспільстві, історії тощо). Світогляд не є єдиною або навіть пріоритетною темою філософії, він цікавить філософію лише в тій мірі, в якій проблема сутності світу в цілому становить невід’ємною характеристикою людського буття-в-світі.

В контексті екзистенціальної аналітики Dasein значення має лише сам факт того, що людському буттю належить щось таке, як «світогляд». Конкретні джерела світогляду (релігія, наука, повсякденний до-

свід і т. д.) і його змістовна специфіка не мають для філософії жодного значення і не є філософськими проблемами: «Визначається світогляд марновірствами й забобонами, або ж спирається на суто наукове пізнання і досвід, або, як це зазвичай і буває, сплітається з забобонів і знань, пересудів і спроб усвідомлення, — не має значення і нічого не змінює в його суті» (Хайдеггер, 2001, с. 7).

Таким чином, у Марбургських лекціях 1927 року відбувається радикальне розмежування Гайдегера з розхожим «світоглядним» розумінням філософії, він вносить поняття «Weltanschauung» за межі фундаментальної онтології, втім не відмовляється від нього, вважаючи його засобом саморозуміння і самотлумачення людського Dasein щодо світу.

На кінець 1920-х років припадає своєрідний філософський «кайрос» М. Гайдегера, апогеєм якого став знаменитий Давоський диспут з Ернстом Кассіроном навесні 1929 року. На ньому також (хоча й досить побічно) підіймалася проблема сутності світогляду та його співвіднесення з філософією «Хіба не справа філософії виробляти світогляди?» – іронічно звертається до аудиторії Гайдеггер. Але тут же зауважує: «Філософ не пропонує світогляду прямо і за допомогою доктрини. Скоріше відбувається так, що може виявитися можливим, в процесі філософування, радикально усвідомити трансцендентність самого існування, тобто внутрішню можливість цієї конечної істоти подивитися в обличчя буттю як такому» (Heidegger, 2010, р. 226).

Давос-29 сучасними філософами розглядається як досить символічна подія: інтелектуальна перемога Гайдегера свідчила про відхід європейської філософії від просвітницьких засад гуманізму й раціональності та появу нової філософії, що намагається побудувати нові засади світобачення. В Німеччині все більшої популярності набуває *Völkischephilosophie* (народна філософія) на яку спираються ідеологи так званої «консервативної революції» (брати Юнгери, К. Шмітт та ін.). Мартін Гайдеггер також приєднується до цього ідейного руху.

І справа не лише у «гріхопадінні» фрайбурського філософа (який, як відомо, в 1933 році обирається за нацистською підтримкою ректором університету та стає членом НСДАП), а й в цілком свідомому прагненні не тільки служити новому режимові, а й стати «духовним фюрером» Третього Райху. Втім, незабаром Гайдеггер зазнає повної поразки в здійсненні своїх амбітних домагань. Нацистський режим не мав потреби в досить незрозумілих для більшості промовах філософа, який намагався втілити в життя свої антиметафізичні ідеї повернення до справжнього Dasein. Його погляди щодо сутності світогляду також не вписувалися в офіційну ідеологічну доктрину. Тим більш, що сам амбітний фрайбур-

ський професор гребував «непрофесійними балачками на світоглядні теми», якими були насичені промови і праці ідеологів Третього Райху. Він в своїх лекціях піддавав критиці деякі концепти провладних філософів, зокрема «світогляд», «цінності», тотальність» тощо, вважаючи їх поняттями сучасного нігілізму. Хоча в останньому звинувачували й самого Гайдегера й самі опоненти: зокрема його якось назвали філософом, якого «не розуміє ніхто і викладає... Ніщо», а його колишній колега Ернст Крик, який претендував на роль «офіційного філософа» націонал-соціалістського руху, висловився ще виразніше: «Сенс цієї [гайдегерівської] філософії – відвертий атеїзм і метафізичний нігілізм, представлений у нас переважно єврейськими літераторами, тобто фермент, що сприяє розкладанню і розпаду німецького народу» (Сафрански, 2005, с 219). Але не полишаючи надії бачити в нацизмі втілення своїх філософських прагнень, Гайдегер в одній з своїх лекцій літнього семестру 1935 року (яка згодом було опублікована в 1953 у збірці «Вступ до метафізики») проголошував: «Те, що сьогодні кинуте на ринок у формі філософії націонал-соціалізму, не має ніякого відношення до істини і величчя цього руху (тобто з осмисленням зв'язків і відповідностей між сучасною людиною і планетарно детермінованою технікою) і ловить рибку в каламутній воді “цінностей” і “тотальностей”» (Heidegger, 2000, p. 126).

Зберігаючи політичну відданість режимові (Гайдегер до 1945 року залишався членом НСДАП), він відходить у внутрішню опозицію, намагаючись знайти порятуюнок німецького духу у поверненні до досократиків, Гельдерліна та Ніцше. Саме в цей період, який інколи називають «мовчазним», Гайдегер здійснює остаточну концептуалізацію поняття «світогляд», визначаючи його місце в розвитку західної духовності та межі його застосування. Цей остаточний вирок він виносить у доповіді «Обґрунтування новоевропейської картини світу метафізикою», прочитаній у червні 1938 року у Фрайбурзі в серії лекцій, організованих Товариством мистецтвознавства, природознавства і медицини, яка згодом була відтворена у роботі «Die Zeit des Weltbildes (Час картини світу)» (опублікована в 1950 р.) (Heidegger, 2003).

В своїй доповіді Гайдегер ставить за мету осмислити сутність Нового часу, його метафізику та «концепцію істини». Він визначає п'ять «сутнісних явищ», що визначають цю епоху. Це, насамперед, інструментальна наука, «рівне їй за рангом» явище машинної техніки, естетизація мистецтва, культурна політика та десакралізація, тобто обезбоження. Всі вони базуються на «основоположній метафізичній установці», яка перетворює людину в «суб'єкта», для якого світ стає лише сукупністю «об'єктів», тобто щось їй протилежне. Більш того світ людина Модерну сприймає сам світ як певну картину світу – «Weltbild».

Гайдегер намагається віднайти метафізичні підстави цієї «картини світу» або «наукового світогляду», які виникають в філософії Декарта та математизованій фізиці. Німецькі терміни «Weltanschauung» (світогляд) і «Weltbild» (картина світу або образ світу) досить пов'язані за сенсом але, перше більш пов'язане з переконаннями, а друге з поглядами¹. Новий час («сучасність») як «час картини світу» є, за Гайдегером, також і часом світогляду, «епохою панування світогляду». Мова йде не про панування якогось певного світогляду або типу світогляду, який приходить на зміну іншому. Мова йде про те, що світогляд як такий в Новий час стає панівним способом саморозуміння людини та розуміння світу. «Оскільки світ стає картиною, позиція людини розуміється як світогляд» – проголошує Гайдегер (Heidegger, 2003, р. 79). Він рішуче заперечує проти застосування цього поняття щодо духовності інших епох та інших культур: «не можливо помислити середньовічний і настільки ж абсурдним є католицький світогляд» (Heidegger, 2003, р. 79). Саме перетворення людської суб'єктивності в «світогляд» виробляє принципово нове відношення людини до світу. Воно не є в жодному разі бездіяльним спогляданням. Гайдегер вважає, що «...вже в XIX ст. почали справедливо підкреслювати, що світоглядна позиція означає також, і навіть, в першу чергу, життєву позицію» (Heidegger, 2003, р. 81). Він стверджує, що саме з'явлення концепту «світогляд» є ознакою появи нового світоутлумачення та нового типу відношення до світу та життєвої позиції: «Так чи інакше, поява слова «світогляд» як імені для позиції людини посеред суцього свідчить про те, як рішуче світ став картиною, коли людина звела власне життя в якості суб'єкта до командного положення загальної точки відліку» (Heidegger, 2003, р. 82).

В своїх лекціях з філософії Ніцше, які Гайдегер викладав з 1936 року він висловився з цього приводу ще виразніше: «Світогляд є тим ликою новоєвропейської метафізики, який стає немінучим, коли розпочинається її завершення до безумовності. Наслідок – своєрідне уніформування різноманітної досі західноєвропейської історії; її «уніформність» дає про себе знати метафізично у спарування «ідеї» і «цінності» як провідного інструмента світоглядного витлумачення світу. Через таке спарування ідеї і цінності з сутністю ідеї зникає характер

1. В сучасній німецькій мові можна казати про більш-менш чітке розмежування значень та визначення царин використання термінів «Weltbild» та «Weltanschauung». Перший означає наукове «світобачення», або «картину світу», притаманну тій чи іншій науковій парадигмі, другий – має більш широке значення: від особистих переконань (релігійної віри) до філософської доктрини або політичної ідеології. В середині XX сторіччя цього чіткого розмежування ще не було й інколи ці поняття змішувалися й накладалися один на одне.

буття і його розрізнення від суцього. ... Влада світогляду взяла сутність метафізики у своє володіння. Своєрідність усієї метафізики, що полягала у її ж здатності до розрізнення буття і сутності, з необхідності стає для неї байдужим і ставиться під запитання – це виступає тепер тією рисою, яка відрізняє метафізику як світогляд. Тут закладена основа того, що з початком завершення метафізики вперше може розгорнутися повне, безумовне, нічим непорушне і поза сумнівне панування над сущим» (Heidegger, 1996, p. 159).

Але повернемося до «Часу картини світу». Гайдегер завершує свою доповідь своєрідним «діагнозом» сучасності в якому вказує, що світ вступає в стадію жорстокої конфронтації між конкуруючими проектами оволодіння світом – американізмом, комунізмом та націонал-соціалізмом. «Основні установки» трьох світоглядів чітко розмежовані і рішуче захищаються їх прихильниками, проте все це відбувається на ґрунті технократичного світогляду Модерну. «Заради цієї боротьби... людина вводить в дію необмежену могутність загального розрахунку, планування і організації» (Heidegger, 2003, p. 114). Розрахунок характерний для американізму, планування – для комунізму, організація – для націонал-соціалізму.

Але всі свої надії фрайбурський мислитель покладає на таємниче «Непередбачуване (Unberechenbare)», яке «невидимою тінню нависає над усіма речами». Він стверджує, що саме «воно перенесе майбутню людину туди, де вона буде належати буттю і все ж залишатися чужинцем серед суцього». Пророцтво про подолання епохи «картини світу» або світогляду завершується уривком віршу Гельдерліна, в якому той міркує про короткий «вік народів» (Heidegger, 2003, p. 115).

Після Другої світової війни Гайдегеру прийшлося пережити й роки інтелектуальної ізоляції та ідеологічної дискредитації й час певного виправдання (не без допомоги Г. Арендт) та всесвітнього визнання. Втім, у його творах в який він довершує побудову власної «фундаментальної онтології» місця для концепту «Weltanschauung», який мав дещо «заплямовану» нацистською ідеологією репутацію, вже не знаходиться...

Висновки. Отже, концепт «світогляд», згідно Гайдегеру, не можна розглядати як поняття більш загальне ніж «сучасна картина світу», він має минулий та історично визначений характер. Світогляд як такий є породженням об'єктивованої науки Нового часу і є способом саморозуміння і самотлумачення Dasein у сучасну епоху. Він має справу з сущим, а не з буттям. «Релігія» та «міфологія» в контексті гайдегерівської фундаментальної онтології є не типами світогляду, але засобами самотлумачення (Selbstausslegung) Dasein і корелятивного йому

світотлумачення (Weltauslegung). Тобто справжня філософія повинна обмежити застосування штучного терміну «світогляд», застосовуючи його лише до специфічної форми світотлумачення епохи Модерну.

Список використаних джерел

- Гуссерль Э. Философия как строгая наука. *Избранные работы* / сост. В. А. Куренной. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2005. С. 185–240.
- Дёмин И. В. Соотношение науки и мировоззрения в свете фундаментальной онтологии М. Хайдегера. *Вестник СГАУ*. 2015. 1 (14). С. 225–234.
- Михайлов И. А. Ранний Хайдеггер: между феноменологией и философией жизни. Москва : Прогресс-Традиция, 1999.
- Сафрански Р. Хайдеггер: германский мастер и его время. Москва : «Молодая гвардия», 2005
- Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии. / пер. с нем. А. Г. Чернякова. Санкт-Петербург : Высшая религиозно-философская школа, 2001.
- Heidegger M. Davoser Disputation zwischen Ernst Cassirer und Martin Heidegger. Kant und das Problem der Metaphysik. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag, 2010.
- Heidegger M. Die Idee der Philosophie und das Weltanschauungsproblem (Kriegsnotsemester 1919). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag, 1999.
- Heidegger M. Die Überwindung der Metaphysik. Vorträge und Aufsätze (1936–1953). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag, 2000.
- Heidegger M. Die Zeit des Weltbildes. Holzwege (1935-1946). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag, 2003.
- Heidegger M. Nietzsche: Der Wille zur Macht als Kunst (Winter semester 1936/37). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag, 1996.
- Müller A. Weltanschauung – eine Herausforderung für Martin Heideggers Philosophiebegriff. Stuttgart: Kohlhammer, 2009.

References

- Diomyn, Y. V. (2015). Sootnoshenye nauky y myrovozzreniya v svete fundamentalnoi ontolohyy M. Hajdegera [Correlation of science and worldview in the light of M. Heidegger's fundamental ontology M. Khaidegera]. *Vestnyk SHAU* [SSAU Bulletin], 1 (14), 225-234 [in Russian].
- Heidegger, M. (2010). Davoser Disputation zwischen Ernst Cassirer und Martin Heidegger. Kant und das Problem der Metaphysik. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.
- Heidegger, M. (2005). Die Grundprobleme der Phänomenologie (Sommersemester 1927). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.
- Heidegger, M. (1999). Die Idee der Philosophie und das Weltanschauungsproblem (Kriegsnotsemester 1919). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.
- Heidegger, M. (2000). Die Überwindung der Metaphysik. Vorträge und Aufsätze (1936–1953). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.

- Heidegger, M. (2003). *Die Zeit des Weltbildes*. Holzwege (1935-1946). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.
- Heidegger, M. (1996). *Nietzsche: Der Wille zur Macht als Kunst* (Winter semester 1936/37). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.
- Heidegger, M., & Chernyakov A. G. (Trans). (2001). *Osnovnye problemy fenomenologii* [Basic problems of phenomenology]. Sankt-Peterburg: Vysshaya religiozno-filosofskaya shkola [in Russian].
- Husserl, E. (2005). *Fylosofiya kak strohaia nauka* [Philosophy as a rigorous science]. In *Yzbrannye raboty* [Selected works] (pp. 185-240). Moskva: Yzdatskiy dom „Terrytoryia budushcheho“ [in Russian].
- Müller, A. (2009). *Weltanschauung – eine Herausforderung für Martin Heideggers Philosophiebegriff*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Mykhailov, Y. A. (1999). *Ranni Khaidehher: mezhdu fenomenolohyei y fylosofyei zhyzny* [Early Heidegger: between phenomenology and philosophy of life]. Moskva: Prohress-Tradytysia [in Russian].
- Safransky, R. (2005). *Hajdegger: germanskyi master i ego vremia* [Heidegger: the German master and his time]. Moskva: „Molodaya gvardiya“ [in Russian].

Popov V. Y.

**DASEIN AND WELTANSCHAUUNG:
HEIDEGGER'S EXPLANATIONS OF WORLDVIEW**

The study reveals the features of understanding and interpretation of the concept of “Weltanschauung” in the philosophy of Martin Heidegger. A certain evolution of his views is traced from “Ideas of Philosophy and Problems of Worldview” (1919) to “The Time of World Pictures” (1938). Heidegger’s initial understanding of the concept of “worldview” was based on his commitment to the phenomenological philosophy of Husserl. Heidegger criticizes the relationship between philosophy and worldview, formed in neo-Kantianism and the “philosophy of life.” In his first work devoted to the problem of the correlation of worldview and philosophy, he expresses the original assumption of an independent, parallel coexistence of these spheres of human spirituality. The further evolution of Heidegger’s views was influenced by his fruitful collaboration with C. Jaspers. Under his influence, Heidegger finally separates himself with a neo-Kantian (school) understanding of the worldview.

He in *The Fundamental Problems of Phenomenology* (1927) produces an etymological and phenomenological destruction of the concept of Weltanschauung. Heidegger scrutinizes the origin of this concept from J. Cant’s *Critique of Judgment*, to K. Jaspers’ *Psychology of Worldviews*. Based on the analysis, Heidegger claims the final demarcation of philosophy and worldview and the origin of the latter from Dasein.

He claims that the worldview arises from the actual Dasein, with him and for him. “Philosophy (ontology) is the doctrine of being mediated by existential analytics Dasein. The worldview thereby turns into one of the “existentials” of Dasein. The worldview is not the only or even priority topic of philosophy; it interests philosophy only to the extent that the problem of the essence of the world as a whole is an integral characteristic of human being-in-the-world.

Heidegger carries out the final philosophical destruction of the concept of “Weltanschauung” in the work “Time of a picture of the world” (1938). He argues that the concept of “worldview” is historically determined. The worldview as such only in the modern era becomes the dominant way of self-understanding of man and understanding of the world. “As the world becomes a picture, a person’s position is understood as a worldview,” Heidegger proclaims. He strongly objects to the use of this concept in the spirituality of other eras and other cultures. The emergence of the concept of “worldview” is a testament to the emergence in the modern era of a new world interpretation and a new type of attitude towards the world and a new life position. Heidegger criticizes this technocratic worldview and calls for a return to the true origins of being.

The findings state that Heidegger’s understanding of the concept of “worldview” is based on his recognition of its transient and historically determined nature. The Heidegger worldview is a product of the objectified science of the New Age and is a reflection of the human Dasein in the modern era. True Heidegger philosophy should limit the use of the artificial term “worldview,” applying it only to a specific form of world interpretation of the Modern era.

Key words: *Dasein, Weltanschauung, worldview, phenomenology, existential analytics, Nazi ideology, Weltbild, picture of the world, deconstruction.*

УДК 27-277.2

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212694>

orcid.org/0000-0002-9160-1842

Олег Цимбалюк

ЦИМБАЛЮК Олег Михайлович – аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ). Сфера наукових інтересів – релігієзнавство.

A MODERN LOOK AT THE ANCIENT HERMENEUTICS OF THE BIBLICAL ESAU AND JACOB

Abstract. *This article stresses that some contemporary biblical commentators consider the Patriarch Jacob as an opportunist who “supplanted his brother Esau by asking him to sell the birthright” (Rosenblatt, & Horwitz, 1995, p. 240). Nonetheless, Henry M. Morris voices that the biblical text does not establish such a connection (Morris, 1976, p. 417). Derek Kidner also emphasizes the fact that “the context does not comment ‘so Jacob supplanted his brother,’ but ‘so Esau despised his birthright;’ and Hebrews 12 shares its standpoint, presenting flippant Esau as the antithesis of the pilgrims of Hebrew 11” (Kidner, 2008, p. 152). Likewise, R. Kent Hughes affirms that “the closing line of the episode gives us the divine commentary because it does not say, ‘Thus Jacob took advantage of his brother, and Esau despised his birthright,’ but only that ‘Esau despised [disowned] his birthright.’ Esau’s own sin sealed his fate” (Hughes, 2004, p. 337). Therefore, the goal of this research paper is to encourage all the readers of the biblical text for the more balanced and careful hermeneutical approach by suppressing all modern emotional judgments in the case of such an ancient narrative, which stems from strange cultural conditions and a different moral atmosphere. (Rad, 1972, p. 267). For the integrity of this investigation, the research represented how through the history, Hebrew and Christian communities generally interpreted this biblical passage and, in particular, viewed the life of Esau and Jacob.*

Keywords: *The Book of Genesis, Biblical Exegesis, Ancient Hermeneutics, Carnal Esau, the Patriarch Jacob.*

A deceiver revealed himself. Ancient theologians always noticed that chapter twenty-seven of the book of Genesis begins with a depiction of

© О. М. Цимбалюк, 2020

Isaac's health complications, which motivated him to pass on the blessing to his children. Biblical scholars agree that it happened when the Patriarch Isaac was 137 years old, the age at which his oldest brother Ishmael had already died (Genesis 25:17) (Lange, & Gosman, 1868, p. 494-96). Due to his blindness and weakness of old age Isaac thought his own end was near. For that reason, Isaac started a conversation with his oldest son when both Esau and Jacob were 77 years old. The careful study of this and the next chapter revealed that Isaac preserved a unique blessing for each child based on their individuality and inner character. The son who inherited the right of the firstborn was granted with the material prosperity and the headship of the family or the political leadership (Genesis 27:28-29). In contrast, the spiritual leadership through the inheritance of Abrahamic blessings had been completely preserved for the Patriarch Jacob. As a result, Jacob was chosen to prolong the living human chain that points out to the biological descendant (the Messiah) of a woman who one day would bring blessings upon all nations. Jacob and his descendants were also meant to inherit the Promise Land. Therefore, the Patriarch Isaac later said: "and may God Almighty bless thee and make thee fruitful and multiply thee that thou may be a congregation of people and give thee the blessing of Abraham, to thee and thy seed with thee; that thou may inherit the land in which thou art a stranger, which God gave unto Abraham" (Genesis 28:3-4 JUB).

On the other hand, having the right of primogeniture, Esau was his father's natural heir; for this reason, the Patriarch Isaac started a conversation with 'his oldest son.' "I am old: I know not the day of my death. Now, therefore, take I pray thee, thy weapons, thy quiver and thy bow and go out to the field and take me some venison and make me savory food, such as I love, and bring it to me that I may eat, that my soul may bless thee before I die" (Genesis 27:2-4 JUB). Derek Kidner points out that in this passage "we [*modern readers*] shall misjudge the situation if we overlook the evidence of Hebrews 12:16-17 in selling the birthright (Genesis 25:31)" (Kidner, 2008, p. 155). For this purpose, it is critical to reiterate that Esau absolutely freely sold his birthright to his brother Jacob (Genesis 25:29-34). In view of that, Saint Augustine of Hippo stated, "the birthright of the elder is transferred to the younger in virtue of a mutually accepted pact... and confirmed the deal an oath" (Augustine, & Grace Monahan, p. 16-27). Similarly, John H. Walton highlights that Esau despised his birthright and sold it to his brother Jacob for virtually nothing as if it were nothing by his own free will. (Walton, 2001, p. 151).

It is obvious that the old Patriarch Isaac thought of Esau as the true inheritor of the firstborn blessing. As a result, he asked his oldest son Esau to make savory food and come back to receive a blessing, which belongs to

the firstborn son (Genesis 27:3-4). If Esau was an innocent man, he would have revealed to his old father that sometime ago he sold his birthright to Jacob. Consequently, his brother Jacob must be blessed instead of him. Then, most likely, the biblical narrative would have developed differently. In contrast, a cunning hunter, Esau, as always, precisely knew how to trap his prey by using his dirty tactics (Kasher, 1959, p. 12). By saying nothing to his father Esau went on the field for a hunt and clearly revealed that he was a deceiver who would not keep his sworn oath promises (Genesis 25:33). In misleading his old blind father, carnal Isaac violated his oath given to Jacob and wanted to steal a blessing that no longer belongs to him. However, at the age of 77 years old Esau, as a member of the covenantal community, must know that “a specific code of behavior must govern his actions, actions which give him a great responsibility and for which he himself is now answerable” (Paterson, & Babel, 1975, p. 25). This is for the same reason that even criminal law admits that “ignorance or mistake as to a matter of fact or law does not affect liability” (Molan, 2001, p. 224).

According to the biblical narrative, Rebekah was listening as her husband Isaac spoke with their oldest son, and when Esau left to hunt game and bring it back, she said to Jacob: “Now, my son, listen to me. Do exactly as I tell you. Go out to the flocks, and bring me two fine young goats. I will use them to prepare your father’s favorite dish. Then take the food to your father so he can eat it and bless you before he dies” (Genesis 27:8-10 NLT). In light of this discourse, it is important to point out that the narrator of the Bible never condemned deeds of the Matriarch Rebekah! And so, it is the reason why the Fathers of the Church writing permanently measured Rebekah’s engagements as an act of obedience to the Lord God Almighty. Consider that John Chrysostom spoke about Rebekah as an extraordinary woman who “was not concocting this only out of her own thinking but was also implementing the prediction from on high.” Then, Chrysostom concludes that “Jacob and Rebekah had done what was expected of them, the one needing his mother’s advice, the other playing her part completely” (Chrysostom, & Hill, (1986, p. 53).

Similarly, Saint Ambrose highly praised the Matriarch Rebekah when he said, “Rebekah did not prefer one son to another son but a just son to an unjust one. And indeed, with that pious mother, God’s mysterious plan was more important than her offspring” (Ambrose, Saint, Bishop of Milan, & McHugh (Trans.), 1972, p 149). In the same manner, a German theologian and a seminal figure in the Protestant Reformation, Martin Luther established on the ancient Patristic hermeneutical approach and also advocated that “Rebekah heard from fathers: ‘Your son Esau is unmanageable and headstrong. Therefore, he will not be the heir of the

blessing. Jacob, however, is godly and pious; therefore, he is destined to become the elder” (Pelikan, & Hansen, 1964, p. 386-390). Likewise, William Todd reasoned that Rebekah has been convinced that “Esau had forfeited his birthright” (Todd, 1978, p. 129). There is also evidence that the ancient Jewish communities believed that, based on the prophecy of God, the warning of the fathers, personal observation and the last deception of Esau in relation to his father, Rebekah was determined to defend Jacob from his godless brother, like her predecessor, the Matriarch Sarah (Genesis 21:10-11). Therefore, the Midrash identified that Rebekah executed the divine will in ensuring that Jacob received the blessings of a first-born son (B'reishit Rabbah 63.7; 67.9) (Weiss, 2008, p. 621).

During their conversation, Jacob expressed his concern that instead of blessings he could receive a curse. In response “his mother said unto him, upon me be thy curse, my son; only obey my voice” (Genesis 27:13 JUB). The ancients believed that in Rebekah’s readiness to accept the curse of others upon herself, she testified of her high spiritual maturity. (Chrysostom & Hill, 1986, p. 53). Therefore, Christine Garside gives emphasis to the fact that the matriarch Rebekah “is the first person in the [Holy] Bible to offer herself in reparation of someone else” (Allen, 1979, p. 166-171). The narrative reveals that previously, Abraham in his obedience to the Lord God was willing to sacrifice his beloved son (Genesis 22:9-12), and now Rebekah, in her obedience to God, demonstrates her willingness to sacrifice her life for the sake of her beloved son Jacob. Some theologians went further to argue that here “Rebekah is nothing less than a picture of Jesus Himself” (Jordan, 2001, p. 96). Then, the context makes known that to strengthen her hesitant son “Rebekah took good clothes of her eldest son Esau, which were with her in the house, and put them upon Jacob, her younger son: And she put the skins of the kids of the goats upon his hands and upon the smooth of his neck” (27:15-16 JUB). Hebrew scholars share the view that since Jacob had legitimately bought the birthright from his brother Esau, Rebekah said, “Jacob has bought the birthright from Esau, it is only right that he should wear these clothes” (Townsend, 1989).

The Fathers of the Church had a similar positive view of Jacob’s actions. For example, Augustine stated that the patriarch Jacob “disguising himself in goat’s skins, placed himself below the paternal hands as though he were a scapegoat bearing away the sins of others” (Augustine, & Grace Monahan, p. 16-27). It is obvious that by connecting Jacob into a scapegoat described in the book of Leviticus 16, Augustine gives Jacob an extremely positive description and approved his deeds. However, knowing that there may be simple people who can be confused by Jacob’s actions Augustine wrote: “this trick on the part of Jacob may easily be mistaken for fraudulent

guile, if we fail to see in it the mysterious intimation of a great reality. That is why the [*Holy*] Scripture prepares us by the word: ‘Esau became a skillful hunter, and a husband-man; but Jacob a simple man living at home.’” Then, Augustine added: “Some translators have ‘guileless’ in place of ‘simple.’ But, whether we say ‘guileless’ or ‘simple’ or ‘without pretense’ for the Greek *áplastos* there can be no real guile in getting this blessing, since the man [*Jacob*] himself is guileless” (Augustine, & Grace Monahan, p. 16-27).

When Jacob came into the presence of his father, Isaac asked “who art thou, my son? And Jacob said unto his father, I am Esau, thy firstborn; I have done according as thou didst command me; arise, I pray thee, sit and eat of my venison, that thy soul may bless me” (Genesis 27:18-19 JUB). The ancients believed that by this action Jacob was doing two significant things. First, Jacob did protect his brother Esau from further sins by not allowing him to accept or steal the blessing, which now rightfully and legally belonged to Jacob (Genesis 25:30-34). Secondly, Jacob was protecting Abraham’s house of order from turning into a hunter’s lodge under the leadership of ungodly Esau (Freedman, 1961, p. 559). Thus, the ancient philosopher Philo stated, “When Jacob says to his father, ‘I am Esau,’ he speaks the truth according to the principle of nature, for his soul is moved in accordance with that form” (Philo, & Yonge, 1993, 4:207). Saint Thomas Aquinas, based on the ancient patristic view, also insisted that “it is not a lie to do or say a thing figuratively (Summa Theologica 2-2.110.3)” (Jeffrey et al., 1992, p. 656). In the same way, James L. Kugel indicated, “Jacob tells no lie” because as a new legitimate owner of the birthright in a legal sense he certainly was Isaac’s firstborn son (Kugel, 1998, p. 360).

It should be taken into consideration that substantial Patristic writings pointed out that the biblical narrator never condemned deeds of Rebekah or Jacob. Thus, in line with the early Christian view, Saint Augustine calls the reader to “notice that [*the Patriarch*] Isaac makes no complaint that he has been deceived” (Augustine, & Grace Monahan, p. 16-27)! Similarly, Ambrose depicted Jacob as a man “of piety without reproach” (Ambrose, Saint, Bishop of Milan, & McHugh (Trans.), 1972, p. 153). Modern-day scholars completely agree with the view that “the patriarch Isaac did not express any criticism toward Rebekah or Jacob for their previous deeds” (Hamilton, 1995, p. 234). In addition, speaking with Esau, the patriarch Isaac informed his oldest son of the following: “I have blessed [*Jacob*] and he shall be blessed” (Genesis 27:33). Moreover, Isaac had passed on to Jacob the exceptional covenantal Abrahamic blessing, which had been preserved exclusively for Jacob. At this historic moment, the Patriarch Isaac once again blessed his son Jacob, the future founder of Israel, saying: “May God Almighty bless you and give you many children. And may your

descendants multiply and become many nations! May God pass on to you and your descendants the blessings he promised to Abraham. May you own this land where you are now living as a foreigner, for God gave this land to Abraham” (Genesis 28:3-4 NLT).

Ancient sages, theologians, and biblical commentators paid great attention to the fact that when Esau found out that he could not change the outcome of his father’s decision, he fully reveals the true state of his wild inner being through his hatred of and willingness to kill his brother Jacob (Genesis 27:41). Esau acted this way because he “was a man with no depth of nature and no outlook into the eternal” (Grieve, 1920, p. 156). Daniel Goleman also advocates that the emotional intelligence or the ability to control one’s feelings is a manifestation of wisdom and maturity. The scholar also emphasizes that figuratively speaking, a person’s inability to control own emotions is a demonstration of his connection with “hell” (Goleman, 2005, p. 46). Besides that, it can be observed with great sadness an identical similarity between Esau and other firstborn son Cain, the man who was also angry with his youngest blameless brother. Esau acted this way because similarly to Cain he was the seed of evil (1 John 3:12) (Plaut, & Stein (Eds.), 2005, p. 173).

The narrator once more shows carnal Esau as the absolute antipode of his righteous brother Jacob by indicating that “Esau realized how displeasing the Canaanite women were to his father Isaac; so he went to Ishmael and married Mahalath, the sister of Nebaioth and daughter of Ishmael son of Abraham, in addition to the wives he already had” (Genesis 28:8-9). The third marriage of Esau does not indicate any positive change of his wicked character. For that reason, Devora Steinmetz articulates “Esau’s choice, of course, is wrong once again; much of the Abraham narrative had been directed at separating Isaac’s family from Ishmael’s. By marrying Ishmael’s daughter, Esau reforges a link which was forcibly broken and identifies himself with the line which is not chosen” (Steinmetz, 1991, p. 100). In conjunction with this passage, the Midrash points out that “the name Mahalath (the new wife of Esau) as derived from מַחֲלָת, [*Illness, disease,*] hence adding grief to grief, adding evil to a house already full.” Then, the Midrash concludes that “a wicked woman married a wicked man” (Zlotowitz, & Nosson, 1986, p. 1171-1172). Moreover, John E. Anderson appropriately argues that among the patriarchs of Isaac’s family Esau is the only character who never received a direct word from the Lord God. The biblical narrative describes that God spoke to Rebekah, Isaac, and Jacob; however, the Lord never spoke to ungodly Esau (Genesis 25:23; 26:2-3; 28:13-15). Therefore, a theologian concludes that “the narrative unmistakably portrays Esau not only as unfit to carry the promise forward but also as unfit to hear a divine word” (Anderson, 2011, p. 72).

The narrative then emphasizes Jacob's obedient and respectful attitude towards his parents, indicating that "Jacob had obeyed his father and mother and had gone to Paddan Aram" to find a suitable wife for himself (Genesis 28:7 NIV). Following an ancient tradition, *The Biblical Commentary of Jerome* underlines the fact that "Jacob's departure is not an escape, but a mission given by [*the Patriarch*] Isaac" (Brown, Fitzmyer, & Murphy (Comps.), 1968, p. 100). During his significant journey, Jacob reached a certain location where he had an exceptional dream from the Lord God Almighty, and he called this place Bethel (Genesis 28:19). Speaking of that specific place, Gordon J. Wenham accurately points out that in the close vicinity of Bethel the Lord preliminarily appeared to the Patriarch Abraham and gave him some astonishing promises. The Bible includes many passages that contain God's promises to the Abrahamic family (Genesis 15:18; 17:8; 24:7). Nevertheless, Hebrew and Christian scholars are confident that God's revelation to Abraham and Jacob near Bethel is the closest and most significant of all the covenantal promises (Wenham, 1994, p. 223).

According to the narrative, during that specific night the Patriarch Jacob had a dream from the Lord God "in which he saw a stairway resting on the earth, with its top reaching to heaven, and the angels of God were ascending and descending on it" (Genesis 28:12). Talking about this account, Hebrew exegesis gives emphasis that the greatness of this revelation demonstrates "the uniqueness of the person [*Jacob*] for whom it was intended" (Zlotowitz, & Nosson, 1986, p. 1181). In addition, Kenneth A. Matthews points out that "Early Jewish interpretation found in this story opportunity for elevating the spiritual status of Jacob by casting him in the role of receiving exceptional revelation." The researcher also emphasizes that it was fueled mainly by Jesus' allusions to this event (John 1:50-51). Early Christianity saw that "Jacob's ladder is best understood as a type of Christ's mediatorial position, connecting heaven and earth" (Mathews, 1996, p. 443-444). In accordance with this ancient point of view, Victor P. Hamilton also notes that "Yahweh does not say a single word to convict Jacob for his behavior towards his father and brother" (Hamilton, 1995, p. 241). Moreover, John H. Walton claims that ancient believers were convinced that the personal appearance of the Lord God to the Patriarch Jacob was evidence of the complete divine approval of Jacob's behavior. (Walton, 2001, p. 154).

There is evidence that the ancient Hebrew and Christian sages, philosophers, historians, and biblical commentators have noted that the book of Genesis depicts the relationship of the two brothers Cain and Abel, as well as Ishmael and Isaac, in addition to Esau and Jacob resemble instances of fraternal rivalry when a younger brother always appears in a much more desirable light. In the outstanding case of Esau and Jacob,

scholars note that both of these twins came from the same womb, had the same parents and an identical environment. However, they are truly worlds apart. For that reason, Menahem M. Kasher notes that “when the boys grew, one [*Jacob*] went along the path of life and the other [*Esau*] along the path of death” (Paterson, & Babel, 1975, p. 11). The covenant relationship with the Creator, God’s plan of redemption, and spirituality were of no significance to the carnal man – Esau. Therefore, he prefers temporary food to his eternal spiritual position, saying, “What good is in my birthright” (Genesis 25:32 LEB)? After all, Esau on his own free will despised his birthright and sold it to his brother Jacob for nothing as if it were nothing. Therefore, *The NIV Application Commentary* highlights that Esau “valued it (*the birthright*) so cheaply that he sold it for a bowl of stew” (Walton, 2001, p. 151). It should also be emphasized that the New Testament author of the book of Hebrews fully supports the view that Esau’s sinfulness was the reason he freely sold his birthright. After this transaction, Jacob inherited the legal right to receive paternal blessings, which were reserved for the holder of the birthright, and this is exactly what Jacob received with the support of his pious mother Rebekah.

Conclusion. It is clear that ancient sages and theologians believed that Esau’s free-will driven sale of his birthright was in no way forced or coerced by Jacob. Based on her revelation from God, Rebekah enthusiastically helped and defended Jacob, as did her predecessor Sarah regarding her chosen son. By doing so, and placing herself in what might be a compromising position, Rebekah is the first person in Scripture noted as offering herself in the place of another: an early picture of Jesus. Her compassionate actions, coupled with Jacob’s underlying protection of his brother Esau by not allowing him to steal back or accept the birthright that he had clearly passed on, evidenced Jacob’s prominent and inevitable role in the line of the righteous seed. Following this ordeal, Esau’s response reveals his malicious and evil nature. Jacob, on the other hand, who experienced communication and deep relationship with God, was affirmed by the Lord God as a member of the righteous lineage leading to Christ.

References

- Allen, Ch. G. (1979). *On Me Be the Curse, My Son!* Philadelphia: Fortress.
- Ambrose, Saint, Bishop of Milan, & McHugh, M. P. (Trans.). (1972). *Seven Exegetical Works*. The Fathers of the Church, a New Translation (Vol. 65). Washington, D.C.: Catholic University of America Press, in Association with Consortium Press.
- Anderson, J. E. (2011). *Jacob and the Divine Trickster: A Theology of Deception and Yhwh’s Fidelity to the Ancestral Promise in the Jacob Cycle*. IN: Eisenbrauns.

- Augustine, Of Hippo, Saint, Gerald G Walsh, & Grace Monahan. *The City of God, Books VIII-XVI*. 16.37.
- Brown, R. E., Fitzmyer, J. A., & Murphy, R. E. (Comps.). (1968). *The Jerome Biblical Commentary*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Chrysostom, J, & Hill, R. (1986). *Homilies on Genesis*. The Fathers of the Church (Vol. 74, 82, 87). Washington, D.C.: Catholic University of America Press.
- Freedman, H. (1961). *Midrash Rabbah*. 1. Ed., 3. impred. Vol. 2, Genesis; 2 : In Two Volumes. London u.a: Soncino Pr.
- Goleman, D. (2005). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
- Grieve, A. J. (1920). *A Commentary on the Bible*. Edited by Arthur S Peake. New York: T. Nelson & Sons.
- Hamilton, V. P. (1995). *The Book of Genesis*. Chapters 18-50. Grand Rapids, Mich.: Wm. B. Eerdmans Pub.
- Hughes, R. K. (2004). *Genesis: Beginning and Blessing*. Preaching the World. Wheaton, Ill.: Crossway Books.
- Jeffrey, D. L., Batson, E. B., Coolidge, Sh., Jacobs, A., McClatchey, J., Ryken, L., Rudolph, E. P., & College, W. (1992). *A Dictionary of Biblical Tradition in English Literature*. Grand Rapids, Mich.: W. B. Eerdmans.
- Jordan, J. B. (2001). *Primeval Saints: Studies in the Patriarchs of Genesis*. Moscow, Idaho: Canon Press.
- Kasher, M. (1959). *Encyclopedia of Biblical Interpretation, a Millennial Anthology*. Vol. 4. New York: American Biblical Encyclopedia Society.
- Kidner, D. (2008). *Genesis: An Introduction and Commentary* (Vol. 1). Downers Grove, Ill.: Academic.
- Kugel, J. L. (1998). *Traditions of the Bible: A Guide to the Bible As It Was at the Start of the Common Era*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lange, J. P., & Gosman, A. (1868). *Genesis, or, the First Book of Moses: Together with a General Theological and Homiletical Introduction to the Old Testament*. New York: C. Scribner.
- Mathews, K. A. (1996). *Genesis*. The New American Commentary (Vol. 1a-1b). Nashville, Tenn.: Broadman & Holman.
- Molan, M. (2001). *Sourcebook on Criminal Law*. London: Cavendish
- Morris, H. M. (1976). *The Genesis Record: A Scientific and Devotional Commentary on the Book of Beginnings*. Grand Rapids, Michigan: Baker Book House.
- Paterson, M., & Babel, I. (1975). *The Bar Mitzvah Book*. New York: Praeger.
- Pelikan, J., & Hansen, W. A. (1964). *Luther's Works: Lectures on Genesis* (Ch. 21-25). St.Louis: Concordia.
- Philo, & Yonge Ch. D. (1993). *The Works of Philo: Questions and answers on Genesis, Complete and Unabridged*. New updated. Peabody, Mass.: Hendrickson Pub.
- Plaut, W. G., & Stein, D. E.S. (Eds.). (2005). *התורה: The Torah: A Modern Commentary*. New York: Union for Reform Judaism.
- Rad, G. (1972). *Genesis: A Commentary*. Philadelphia: Westminster Press.
- Rosenblatt, N. H., & Horwitz, J. (1995). *Wrestling with Angels: What the First Family of Genesis Teaches Us About Our Spiritual Identity, Sexuality, and Personal Relationships*. New York, N.Y.: Delacorte Press.

- Steinmetz, D. (1991). *From Father to Son: Kinship, Conflict, and Continuity in Genesis*. Currents in Biblical Interpretation. Literary. Louisville, Ky.: Westminster/John Knox Press.
- Todd, W. (1978). *New Light on Genesis: The Narrative Explained against Its Geographical, Historical and Social Background*. London: Furnival Press.
- Townsend, J. T. (1989). *Midrash Tanhuma. Genesis* (Vol. 1). Hoboken, NJ: Ktav.
- Walton, J. H. (2001). *Genesis: The NIV Application Commentary: From Biblical Text to Contemporary Life. The NIV Application Commentary*. Grand Rapids, Mich: Zondervan
- Wenham, G. J. (1994). *Genesis*. Vol. 16-50. World Biblical Commentary (Vol. 2). Dallas, Tex.: World Books.
- Weiss, A. L. (2008). *The Torah: A Women's Commentary*. Edited by Tamara Cohn Eskenazi. New York: Women of Reform Judaism, Federation of Temple Sisterhood.
- Zlotowitz, M., & Nosson S. (1986). *Bereishis: Genesis: [sefer Bereshit]: A New Translation with a Commentary Anthologized from Talmudic, Midrashic and Rabbinic Sources* (2nd ed.). (Vol. 1.) Brooklyn, N.Y.: Mesorah Publications.

Цимбалюк О.М.

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА АНТИЧНУ ГЕРМЕНЕВТИКУ БІБЛІЙНОГО ІСАВА ТА ЯКОВА

Ця стаття звертає увагу на той факт, що деякі сучасні біблійні коментатори розглядають патріарха Якова як опортуніста, який «витіснив свого брата Ісава, просячи його продати власне первородство.» Однак Генрі М. Морріс зазначає, що біблійний текст не встановлює такого зв'язку. Дерек Кіднер також наголошує на тому, що біблійний контекст не коментує «те, що Яків обдурив свого брата, але що Ісав зневажив власне первородство, а Послання до Євреїв 12 повністю поділяє цю думку.» Так само Р. Кент Хьюз стверджує, що «заклучна фраза біблійного тексту (Буття 25:36) вказує на вирок автора, оскільки він не говорить: «Таким чином Яків використав свого брата, а Ісав зневажив його первородне право, але лише те, що Ісав зневажив [відрікся] свого первородного права.» Тому «власний гріх Ісава запечатав його гірку долю.» Мета цього дослідження - спонукати всіх читачів біблійного тексту до більш зваженого та ретельного патристичного герменевтичного підходу, уникаючи сучасних емоційних суджень про біблійний наратив. Для цілісності цього дослідження стаття описує, як протягом тисячоліть юдейські та християнські богослови інтерпретували цей біблійний уривок взагалі і, зокрема, розглядали життя плотського Ісава та праведного патріарха Якова.

Ключові слова: Книга Буття, Біблійна Екзегетика, Древня Герменевтика, Плотський Ісав, Патріарх Яків.

УДК 233-265. 34:111

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212695>

orcid.org/0000-0001-8898-5120 orcid.org/0000-0003-0493-5519

0000-0003-0493-5519

Петро Кравченко, В'ячеслав Мєшков

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

МЄШКОВ В'ячеслав Михайлович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів: метафізика, філософія культури, філософія науки.

*До 400-ї річниці видання праці Ф.Бекона
«Новий Органон»*

ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ ФРЭНСИСА БЭКОНА

Ф. Бекон можна вважати засновником філософії науки, тому що він на початку XVII ст., коли революційні перетворення в науці тільки набували все більшого розвитку, провів глибокий і всебічний аналіз існуючого наукового знання і позначив перспективи подальшого розвитку як природознавчих, так і історичних наук. Особливу увагу він приділяв дослідженню своєрідності астрономії, фізики, математики та ін. Важливою особливістю філософсько-наукового мислення Бекон був історичний ракурс дослідження філософських і наукових проблем. На відміну від філософів і вчених, які вважали, що потрібно відкинути попередні філософські і наукові дослідження греків та ін., він всіляко намагався взяти все позитивне від попереднього розвитку філософії і науки. Розглядаючи різноманітне наукове знання, Бекон намагався його впорядкувати, систематизувати. Особливо важливими для нього були науки про природу («природна

© П. А. Кравченко, В. М. Мєшков, 2020

історія») і технічні науки, перш за все механіка, оскільки він вважав цей союз найбільш продуктивним і практично корисним. На початку XVII ст. науки були перевантажнені емпіричними знаннями, тому Бекон всіляко намагався розробити оптимальну модель їх побудови. Щоб досягти єдиної системи теоретичного знання він пропонував створити загальнонаукову науку («першу філософію»), яка містила би в собі всі «аксіоми» (універсальні принципи, судження), запозичені від різноманітних наук. Бекон рекомендував вченим переважно досліджувати причини процесів, що відбувалися, і таким чином сприяв розвитку детерміністського дискурсу в науці. Він наполегливо наполягав на подальшому розвитку експериментальних досліджень. Важливою особливістю наукового мислення Бекона була спрямованість на практичне використання наукових знань для подальшого розвитку суспільства. Філософсько-методологічні погляди Ф. Бекона користувались великою повагою серед вчених Європи і таким чином значною мірою сприяли розвитку їх наукового дискурсу і відповідно продуктивним науковим дослідженням, підтвердженням чому свідчить 400-річний ювілей видання його книги «Новий Органон».

Ключові слова: філософсько-науковий дискурс, структуризація наукового знання, наукова революція, емпірична стадія розвитку науки, теоретична стадія розвитку науки.

Среди философов Нового времени Ф. Бэкон (1561-1626) занимает особое место, потому что он первый и единственный в самом начале научной революции XVII в. проделал исключительно сложную и важную работу – провел философско-методологическое исследование состояния научного знания, его структуры и обозначил перспективы его дальнейшего развития. Такого глубокого и всестороннего анализа существовавших на тот момент наук не найдешь в трудах ни Р. Декарта (1596-1650), ни П. Гассенди (1592-1655), ни Т. Гоббса (1588-1679), ни Дж. Локка (1632-1704), ни Г. Лейбница (1646-17016). Трудность поставленной английским философом задачи выражалась в том, что в начале XVII в. науки представляли собой большей частью аморфные, несформировавшиеся дисциплины, преимущественно загруженные накопленными опытными сведениями. В это время в западноевропейской науке происходил сложный перестроечный процесс перехода от эмпирической стадии развития к теоретической. Все самое важное и интересное в ней только начиналось. Лорд-канцлер и пэр Англии Ф. Бэкон задумал великий проект «Великое восстановление наук», рассчитанный на многие годы и предполагавший не только его усилия. «Завершить эту последнюю часть и довести ее до конца, – писал он, – дело, превышающее и наши силы, и наши надежды. Мы дадим ей

лишь начало, заслуживающее (как мы надеемся) некоторого внимания, а завершение даст судьба человеческого рода, притом такое, какое, пожалуй, людям, при нынешнем положении вещей и умов, нелегко постигнуть и измерить умом» (Бэкон, 1971. с. 83). Эти мысли английского философа поддерживал Лейбниц. Он утверждал, что «нужна тщательно составленная многими авторами Общая история, подобная той, которую первым задумал Бэкон» (Лейбниц, 1984, с. 397). Однако по факту главным произведением по философии науки стала его книга «О достоинстве и приумножении наук», изданная в 1623 г. на международном языке философии-науки – на латинском, оставшаяся незавершенной (далее – «О достоинстве»). Творение Бэкона получило признание в научной среде, о чем свидетельствует множество его изданий в XVII в. на латинском (1624, 1635, 1652, 1666), французском (1632, 1634, 1640) и английском (1674). Его труд «Новый Органон» был издан ранее в 1620 г., который также остался незаконченным. Поэтому имеются достаточные основания назвать Ф. Бэкона основателем или даже отцом, патриархом западноевропейской философии науки. Целью нашей статьи является выявить своеобразие философско-научного дискурса английского философа и прояснить построение научного знания в начале XVII в.

Г. Лейбниц высоко оценивал философские труды Ф. Бэкона. Говоря о себе, он признавался, что «к счастью, случилось так, что в руки юноши попали проекты достославного канцлера Фрэнсиса Бэкона, касающиеся приумножения наук» (Лейбниц, 1983, с. 410). Он также отмечал, что среди всех произведений философов творения Бэкона отличаются «как новизной, так и великолепием легко побивает канцлер Англии Фрэнсис Бэкон» (Лейбниц, 1983, с. 426). Примечательно, что ни Декарт, ни Гоббс, ни Локк в своих произведениях не упоминают даже имени Бэкона. Для них, высокомерных и горделивых, выдающийся английский философ, надо полагать, не существовал. В то время как Лейбниц уважительно его величал «лордом», «канцлером Англии». И действительно, уникальность философа Бэкона также выражается в том, что в истории западной философии он был единственным могучим мыслителем, который был облечен большой политической властью.

Крупнейшие английские ученые XVII в. Р. Бойль (1627-1691), Р. Гук (1635-1703) и И. Ньютон (1642-1727) были сторонниками философии науки Ф. Бэкона и его экспериментального метода исследования. Лейбниц писал: «Лорд Бэкон первым составил правила экспериментального искусства, а кавалер Бойль с большим талантом применил их на практике» (Лейбниц, 1983, с. 426). А. Боголюбов отмечает, что твор-

чество Бэкона произвело на Р. Гука такое большое впечатление, что в определенной степени предопределило его жизненный путь (Боголюбов, 1984, с. 35). В «Истории западной философии» Б. Рассел писал: «Наиболее значительная книга Бэкона «О достоинстве и приращении наук» во многих отношениях исключительно современна» (Рассел, 1998 с. 616).

В книге II «О достоинстве» Ф. Бэкон обратился к эпистемологическому анализу имеющегося философско-научного знания, что до него никто не делал. Основанием для разделения различных родов знания он решил взять человеческие способности, что было перспективной для разработки идей. «Наиболее правильным разделением человеческого знания является то, – пишет Бэкон, – которое исходит из трех способностей разумной души, сосредоточивающей в себе знание. История соответствует памяти, поэзия – воображению, философия – рассудку. Под поэзией мы понимаем здесь своего рода вымышленную историю, или вымыслы, ибо стихотворная форма является в сущности элементом стиля и относится тем самым к искусству речи, о чем мы будем говорить в другом месте. История, собственно говоря, имеет дело с индивидуумами, которые рассматриваются в определенных условиях места и времени» (Бэкон, 1971, с. 156). В начале XVII в. предмет и природа различных наук были существенно не определены. Так, труды историков нередко рассматривались как художественные произведения. В этой непростой эпистемологической ситуации Бэкон нашел убедительное основание для возникновения и различения наук. Лейбниц утверждал, что «до тех пор, пока несравненный Бэкон Веруламский и другие выдающиеся мужи не призвали философию с ее небесных высот и из ее странствий по лугам воображения на эту нашу землю для практических потребностей жизни» (Лейбниц, 1984, с. 70).

Для Ф. Бэкона было принципиально важно провести четкое различие между художественным и научным текстом. По его мнению, поэзия «говорит об единичных предметах, но созданных с помощью воображения, похожих на те, которые являются предметами подлинной истории; однако при этом довольно часто возможны преувеличение и произвольное изображение того, что никогда бы не могло произойти в действительности. Точно так же обстоит дело и в живописи. Ибо все это дело воображения» (Бэкон, 1971, с. 156). Поэты, писатели, художники мыслят чувственными образами. Поэтому их творения носят преимущественно пластически-созерцательный характер. В отличие от деятелей искусства философы в своей работе используют сложные мыслительные конструкты (абстрактные понятия), с помощью которых они стремятся изучить глубинные, сущностные связи и от-

ношения изучаемой реальности. «Философия имеет дело, – отмечает английский философ, – не с индивидуумами и не с чувственными впечатлениями от предметов, но с абстрактными понятиями, выведенными из них, соединением и разделением которых на основе законов природы и фактов самой действительности занимается эта наука. Это полностью относится к области рассудка» (Бэкон, 1971, с. 157). Бэкон отмечает, что в ходе рациональной деятельности философ перерабатывает («пережевывает») поступившие первичные чувственные образы, структурирует и систематизирует информацию («приводит в порядок»). «Ощущение, служащее как бы воротами интеллекта, возникает от воздействия только единичного. Образы или впечатления от единичных предметов, воспринятые органами чувств, закрепляются в памяти, при этом первоначально они запечатлеваются в ней как бы нетронутыми, в том самом виде, в каком они явились чувственному восприятию. И только потом человеческая душа перерабатывает и пережевывает их, а затем либо пересматривает, либо воспроизводит их в своеобразной игре, либо, соединяя и разделяя их, приводит в порядок. Таким образом, совершенно ясно, что история, поэзия и философия вытекают из этих трех источников – памяти, воображения и рассудка – и что не может быть ни каких-либо иных, ни большего числа форм деления науки» (Бэкон, 1971, с. 157).

Когда Ф. Бэкон занимался структуризацией научного знания, не было даже названий соответствующих наук. Подобными вопросами две тысячи лет ранее занимался лишь Аристотель применительно к древнегреческой философии и науке IV в. до н.э., выделяя первую и вторую философию. В своей классификации наук английский философ прежде всего различает естественные и исторические науки. В главе II он пишет: «История делится на естественную и гражданскую. В естественной истории рассматриваются явления и факты природы, в гражданской – деятельность людей. Божественное начало, вне всякого сомнения, проявляется и в той, и в другой, но главным образом это относится к гражданской истории; более того, оно образует свой собственный вид истории, который мы обычно называем священной, или церковной, историей. В свою очередь роль наук и искусств представляется нам столь значительной, что мы считаем необходимым выделить их в особый вид истории, которая, подобно церковной истории, должна, по нашему мнению, входить в состав истории гражданской» (Бэкон, 1971, с. 158). В этом вступительном рассуждении Бэкона представляют особый интерес два его утверждения. Во-первых, он утверждал, что все как в природе, так и в обществе («вне всякого сомнения») происходит по воле Божьей, которая больше проявляется в граждан-

ской истории. Во-вторых, английский философ, полагая, что это исключительно важно, настаивал на создании дисциплины по истории развития науки и техники, что, по нашему мнению, также дает дополнительное основание полагать и называть Бэкона родоначальником философии науки в западноевропейской философской традиции.

С точки зрения современной философии науки классификация Ф. Бэкона наук о природе выглядит достаточно причудливо. К «естественной истории» он относил науки, изучающие «небесные явления» (астрономию), «животных и растения» (биологию), «природные явления» (физику, химию), «искусства» (технические науки) и науку о необычайных явлениях, изучающую «отклонения от естественного состояния». «Разделение естественной истории на три вида мы будем проводить, – пишет он, – исходя из состояния и условий самой природы, которая выступает перед нами в трех видах и развивается как бы по трем направлениям. Ведь природа или является свободной и развивается своим обычным, естественным путем, как это имеет место по отношению к небесным явлениям, животным, растениям и вообще ко всем природным явлениям, или же под влиянием искажений и косности непокорной материи, под действием мощных препятствий утрачивает свое естественное состояние (как в случае чудовищ), или же, наконец, уступает труду и искусству человека, подчиняется его воле и как бы рождается вновь, как это происходит во всех созданиях рук человеческих. Поэтому мы и будем делить естественную историю на историю обычных явлений (*generationes*), историю исключительных явлений (*praeter-generationes*) и историю искусств, которую мы обычно называем также механической и экспериментальной историей. Первая из этих дисциплин исследует природу в ее естественном, свободном проявлении, вторая – отклонения от естественного состояния, третья – взаимоотношения природы и человека» (Бэкон, 1971, с. 158). Называя выделенные Ф. Бэконом науки современными обозначениями, мы умышленно совершаем модернизацию научного знания начала XVII в., потому что в то время эти науки еще не сформировались как научные дисциплины, имеющие четко обозначенный предмет исследования, развитый концептуальный аппарат и др. В этот период в науках о природе совершался сложный процесс перехода от эмпирической стадии, когда происходило преимущественно накопление эмпирического материала, к теоретической, в ходе которой активно разрабатывается, наращивается и совершенствуется теоретический аппарат, позволяющий осмыслить и структурировать полученные данные.

Может показаться странным, что Ф. Бэкон столь пристальное внимание уделял «науке», содержавшей «всевозможные лживые измыш-

ления и басни». В накопленном, весьма аморфном и противоречивом материале полученных данных трудно было определить достоверность целой группы свидетельств. Поэтому автор книги «О достоинстве», проявляя методологическую осторожность, рекомендовал тщательно изучить и проверить каждое сомнительное свидетельство.

Для Ф. Бэкона было принципиально важно рассматривать в единстве науки о природе («естественную историю») и технические науки («искусства»), прежде всего механику, потому что, по его мнению, такой союз был бы наиболее продуктивным и практически полезным. Б. Рассел писал: «Вся основа его философии была практической: дать человечеству возможность средствами научных открытий и изобретений овладеть силами природы» (Рассел, 1998. с. 616). Бэкон утверждал: «Мы с особенным удовольствием рассматриваем историю искусств как вид естественной истории, потому что глубоко укоренилось ошибочное мнение, считающее искусство и природу, естественное и искусственное чем-то совершенно различным, а это убеждение приводит к тому, что исследователи считают свою задачу полностью выполненной, если они изложили историю животных, растений и минералов, даже не упомянув об экспериментах в области механических искусств. Результатом этого ошибочного противопоставления явилась пагубная идея, согласно которой искусство лишь некий придаток природы, годный только на то, чтобы довести до конца дело, начатое самой природой, или исправить какие-то возникающие недостатки, или устранить те или иные препятствия, мешающие ее свободному развитию, но совершенно неспособный глубоко изменить ее, преобразовать или потрясти до основания. Такое убеждение заставляет человека слишком поспешно отчаиваться в своих способностях. В действительности же люди должны проникнуться глубоким убеждением в том, что искусственное отличается от естественного не формой или сущностью, а только действующей причиной: ведь вся власть человека над природой ограничивается властью над движением. ...если вещи располагаются в определенном для данного результата порядке, то не имеет никакого значения, произойдет ли это с участием человека или без его участия. ...всем управляет природа, ей же подчиняются указанные выше три направления: развитие самой природы, отклонения от ее естественного развития и искусство (ars), т. е. человек в его отношении к природе. Поэтому есть все основания включить в естественную историю все эти три направления» (Бэкон, 1971, с. 158-159). Когда в странах Западной Европы только начинался процесс становления инженерной деятельности, основанной на естественнонаучном и техническом научном знании, Бэкон предлагал предоставить режим наибольшего

благоприятствования дружественному союзу между техническими искусствами и науками о природе.

Важнейшей методологической установкой философско-научного дискурса Бэкона был исторический ракурс рассмотрения возникавших философских проблем. Он справедливо полагал, что для продуктивного продвижения по пути научного исследования следует всемерно использовать исторический опыт развития науки и техники. «Остановимся теперь на истории покоренной и преобразованной природы, – пишет автор книги «О достоинстве», – которую мы называем обычно историей искусств. Здесь мне, правда, известны некоторые работы о земледелии и даже о многих механических искусствах, но что в этой области самое плохое – это то, что постоянно остаются без внимания и игнорируются наиболее известные и распространенные опыты в тех или иных практических дисциплинах, хотя они дают для познания природы столько же, если не больше, чем вещи менее распространенные. Ведь считается, что наука будет чуть ли не осквернена и унижена, если ученые обратятся к наблюдениям и исследованиям вопросов, относящихся к механике, если только это не какие-то тайны искусства или же вещи, слышущие весьма редкими и утонченными... Для меня же, если только мое мнение имеет какой-то вес, совершенно ясно, что история искусств имеет для естественной философии в высшей степени важное и основополагающее значение. Я имею в виду такую естественную философию, которая не стремится погрузиться в туман утонченных и возвышенных спекуляций, но действительно помогает людям в преодолении трудностей и невзгод их жизни... Прежде чем покончить с этой частью естественной истории, которую мы называем механической и экспериментальной историей, необходимо добавить следующее: нужно включить в изложение этой истории не только собственно механические, но и практическую часть свободных наук, а также и многообразные формы практической деятельности, чтобы ничто не было пропущено из того, что служит развитию человеческого разума. Таково первое разделение естественной истории» (Бэкон, 1971, с. 161-163). Ф. Бэкона определенно следует считать отцом философии техники и в целом технических наук, потому что он один из первых мужественно отстаивал приоритетное к ним внимание и создание благоприятных условий для их развития, когда к технической деятельности большей частью относились как к искусству и за науку не считали. Современные продвинутые инженеры должны с благодарностью снять шляпу и преклонить колени перед дальновидным Патриархом философии науки и техники.

В главе III Ф. Бэкон приступил к структуризации философско-научного знания «естественной истории» по вертикали. По существу, он

стремился выяснить, какими должны быть отношения между создаваемой им философией науки и науками о природе (физикой, астрономией, биологией и др.), когда ни те, ни другие еще в полной мере не сформировались. Он утверждал: «Естественная история по своему объекту делится... на три вида, по практическому же применению – на два. Ибо она используется либо для познания самих вещей, являющихся предметом истории, либо – как первоначальный материал для философии. И этот первый вид истории, который либо доставляет удовольствие занимательностью изложения, либо приносит пользу своими экспериментами и который получил распространение именно благодаря такого рода удовольствию и пользе, должен быть признан значительно менее важным по сравнению с тем, который служит основой и материалом истинной и подлинной индукции и является первой кормилицей философии. Поэтому мы установим еще одно деление естественной истории – на историю повествовательную и индуктивную. А эту последнюю отнесем к тем областям науки, которые требуют разработки. И пусть ни величие авторитета древних, ни огромные фолианты современных ученых не мешают никому острым умом проникать в неизведанное. Мы достаточно хорошо знаем, что естественная история весьма обширна по своему объему, занимательна благодаря разнообразию своего материала и нередко является результатом большого и тщательного труда» (Бэкон, 1971, с. 164). Многие годы работая над своими двумя фундаментальными трудами по философии науки, Бэкону приходилось изучать книги, содержащие «пустые споры» и «небылицы». Нужно было очистившись от псевдонаучного мусора создать оптимальную структуру философско-научного знания. По его мнению, науки о природе, представлявшие собой большей частью неупорядоченное собрание эмпирических данных, должны составить «первоначальный материал» для «индуктивной философии» науки, которую предстояло создать.

Дальнейшее размышление Ф. Бэкона представляется исключительно важным, потому что оно предоставляет достаточно четкий срез уровня развития естественнонаучного знания в начале XVII в. По его мнению, «история естественных явлений складывается из пяти взаимосвязанных частей. Первая из них – это история небесных явлений, которая охватывает только сами эти явления, как таковые, и совершенно не связана с теорией. Вторая часть – это история метеоров (включая кометы) и того, что называют атмосферой, однако пока невозможно найти сколько-нибудь серьезное и ценное исследование природы комет, огненных метеоров, ветров, дождей, бурь и т. п. Третья часть – это история земли и моря (насколько они являются едиными частями

Вселенной), гор, рек, приливов и отливов, песков, лесов, островов, наконец, самих очертаний континентов и их протяженности; но во всех этих явлениях важно прежде всего наблюдать и исследовать их природу, а не ограничиваться их простым описанием. Четвертая часть посвящена истории общих масс материи (*massae materiae communes*), которые мы называем большими собраниями (*collegia maiora*) и которые обычно именуют элементами: ведь не существует описаний огня, воздуха, воды, земли, их природы, характера движения, действия, влияния на окружающее, которые бы могли составить их подлинную историю. Пятая и последняя часть посвящена истории особенных собраний материи (*collectiones materiae exquisitae*), которые мы называем меньшими собраниями (*collegia minora*) и которые обычно именуют видами (*species*). Только в этой последней части проявилась достаточно полно деятельность ученых, однако результатом ее было скорее изобилие ненужных сведений (например, всевозможные описания внешнего вида животных или растений), а не обогащение науки основательными и тщательными наблюдениями, которые одни только и должны составлять содержание естественной истории. Короче говоря, вся естественная история, которой мы располагаем в настоящее время, как по состоянию исследовательской работы, так и по тому материалу, который в ней имеется, ни в коей мере не соответствует той цели, которую мы перед ней поставили, – служить основой для развития философии. Поэтому мы заявляем, что индуктивная история еще ждет своей разработки» (Бэкон, 1971, с. 165). По авторитетному свидетельству Бэкона, становится очевидным, что научное знание, которое он старался осмыслить, упорядочить и структурировать, представляло собой рыхлое, расплывчатое целое, в котором трудно было определить границы предметных областей исследований различных наук. Поскольку установленная еще Аристотелем граница между существенно различными космическим и земным мирами начала размываться, появилась промежуточная физическая реальность атмосферы, было непонятно, откуда берутся кометы и метеориты и их природа. Является ли «история земли и континентов» частью Вселенной? Каковы очертания континентов? Какова природа процессов в животном и растительном мире? Получается, что практически ничего должным образом не было теоретически осмысленно. Именно с таким естественнонаучным материалом Ф. Бэкон имел дело и целеустремленно стремился его осмыслить.

Что представляли собой физика и астрономия в начале XVII века? Для историка и философа науки книга Ф. Бэкона «О достоинстве» предоставляет бесценный материал. Следуя своей методологической установке, английский философ науки прежде всего стремился структури-

ровать разнообразный материал эмпирических исследований и теоретических, нередко спекулятивных, построений. «Мы разделим физику на три учения, – пишет он, – ибо природа выступает либо собранной во едино, либо разрозненной и разъединенной. В основе же единства природы лежат либо общие для всех вещей начала, либо единое и цельное строение Вселенной. Таким образом, это единство природы вызвало к жизни две части физики: учение о началах вещей и учение о строении Вселенной, т. е. о Мире, которые мы обычно называем учениями о высших родах бытия. Третье учение, исследующее природу в разрозненном и раздробленном состоянии, дает нам представление о бесконечном разнообразии вещей и о низших родах бытия. Отсюда ясно, что вообще существуют три области физики: о началах вещей, о системе Мира, т. е. о строении Вселенной, и о многообразии природы, т. е. о природе в разрозненном состоянии. Это последнее учение, как мы уже сказали, охватывает все разнообразие вещей и является своего рода первой глоссой, или толкованием, «текстов» природы. Ни одна из этих частей не может быть отнесена вполне к числу нуждающихся в развитии» (Бэкон, 1971, с. 220-221). С подачи Бэкона получается, что в начале XVII в. физическое знание состояло из теоретических разработок о «началах вещей» (стихиях, атомах и др.), о «строении Вселенной» и нараставшего массива конкретных физических исследований ученых.

Ф. Бэкон старался прояснить своеобразие понятийного аппарата физики, располагая его между естественной историей и метафизикой. Странность размышлений английского философа науки выражается в том, что философские науки «первая философия» и «метафизика» существовали только в его голове в виде самых общих концептуальных представлений в режиме «какими они должны быть». Он же подает их как существующие самые строгие теоретические системы знания. Он утверждал: «Физику, рассматривающую природу в раздробленном состоянии, т. е. все многообразие вещей, мы в свою очередь разделим на две части: физику конкретного и физику абстрактного, или учение о творениях и учение о природах (*naturae*)... Поскольку же вся физика занимает срединное положение между естественной историей и метафизикой, то первая ее часть (если посмотреть внимательнее) ближе к естественной истории, вторая – к метафизике. Конкретная физика делится на те же отделы, что и естественная история, – о небесных явлениях, о метеорах, о земном шаре и море, о больших собраниях, которые называют элементами, и меньших собраниях, т. е. видах, кроме того, об исключительных явлениях природы и о механизмах. Дело в том, что во всех этих случаях естественная история исследует само явление и рассказывает о нем, физика же интересуется прежде всего

причинами явлений (при этом следует иметь в виду, что речь здесь идет о преходящих причинах, т. е. о материи и действующей причине)» (Бэкон, 1971, с. 221). В то время как Ф. Бэкон писал свои труды физика не представляла собой полноценную самостоятельную науку, которой она станет лишь в конце XVII в. в значительной мере благодаря И. Ньютону. Основным ее недостатком было отсутствие точного, однозначного, логически упорядоченного концептуального аппарата. Ученым-физикам приходилось задействовать понятийные средства и представления из других наук и философии, что делало дисциплинарный статус физики неопределенным. Это обстоятельство отмечал проницательный Бэкон. Главной исследовательской установкой ученых-физиков того времени был напряженный поиск причин физических явлений и процессов. Для ученых Европы это была сложная, рутинная, но в высшей степени увлекательная и интересная работа, которой они готовы были посвятить всю свою жизнь.

По мнению Ф. Бэкона, в системе физического знания «совершенно неразработанным» был раздел исследования «небесных явлений», что было очевидно не так. В XVI – XVII вв. именно изучение природы и структуры космоса было одной из наиболее интенсивно развивающихся областей исследований астрономов-физиков-математиков чаще всего в одном лице, потому что стоявшие перед учеными проблемы в значительной мере определяли фундаментальные представления формирующейся новой картины мира. В 1543 г. была опубликована книга Н. Коперника (1473-1543) «О вращении небесных сфер». Тихо Браге (1546-1601) в 1598 г. опубликовал каталог 1004 звёзд, доводя точность наблюдений звезд и планет до погрешности менее полминуты, в то время как прежние таблицы давали ошибку в 15-20 минут. И. Кеплер (1571-1630) в книгах «Новая астрономия» (1609) и «Гармония мира» (1619) математически описал закономерности движения планет, которые получили название «законы Кеплера». Создав телескоп, Г. Галилей (1564-1642) в 1610 г. обнаружил четыре спутника Юпитера. Бэкон отмечает: «Среди всех этих отделов физики наиболее слабым и совершенно неразработанным является тот, который посвящен исследованию небесных явлений, хотя, казалось бы, он должен был стать предметом особой заботы и внимания, имея в виду важность его содержания. Правда, астрономия строится на большом фактическом материале, однако она еще очень слабо развита и непрочна, астрология же в большинстве случаев вообще лишена какого бы то ни было основания» (Бэкон, 1971, с. 221-222). Среди поступавшей разнообразной информации в области астрономии трудно было отличить подлинные научные достижения от ошибочных и недостоверных.

Ф. Бэкон полагал, что «астрономия демонстрирует нам лишь внешнюю сторону небесных явлений (число звезд, их положение, движение, периоды)... из которых с помощью астрономических гипотез можно было бы вывести теорию, не только пытающуюся дать удовлетворительное объяснение тем или иным небесным явлениям (а такого рода остроумных теорий можно придумать множество), но и показывающую субстанцию, движение и взаимное влияние небесных тел такими, какими они действительно являются. Ведь уже давно подорваны теории о первотолчке и о небесной тверди, где звезды будто бы прибиты гвоздями к своим орбитам, как к потолку» (Бэкон, 1971, с. 222). Недооценивая математическую составляющую астрономического знания, Бэкон видел лишь недостаточно обоснованные описания небесных явлений. С точки зрения философии науки ему пришлось жить и творить в период междуцарствия в истории науки, когда все более проявлялась несостоятельность древнегреческой философско-научной парадигмы, а для создания и утверждения новой (ньютоновской механики) время еще не пришло. В этот период тотальной неопределенности в науке английский философ науки взял на себя тяжкий труд систематизировать и упорядочить имеющийся разнородный научный материал и создать предпосылки для дальнейшего развития науки.

Правда Ф. Бэкона выражалась в том, что в физике космоса существенного продвижения не наблюдалось. Основные успехи астрономии были связаны с построением математических моделей (Коперник, Кеплер), не имевших должной физической интерпретации. По его мнению, «едва ли хоть кто-нибудь попытался выяснить физические причины небесной субстанции, как звездной, так и межзвездной, скорости движения небесных тел относительно друг друга, различной скорости движения одной и той же планеты, направления движения с Востока на Запад или, наоборот, их движений вперед, остановок, движений вспять, подъемов к апогею и спуска к перигею; сложных движений либо по спирали по направлению от одного тропика к другому, либо изгибами, которые называются Драконами; полюсов вращения и причины того, почему они находятся именно в данной части неба, а не в другой; неизменности расстояния некоторых планет от Солнца и т. д. Такого рода исследования почти не предпринимаются, и все сводится лишь к математическим наблюдениям и доказательствам. Эти доказательства могут показать, сколь изобретательно все это можно уложить в стройную систему и выпутаться из затруднения, но не то, каким образом все это происходит в действительности; они могут показать только кажущееся движение, вымышленный, произвольно построенный механизм его, а отнюдь не сами причины и истинный характер

этих явлений. Поэтому астрономия в нынешнем ее виде причисляется полностью к математическим наукам и наносит тем самым известный ущерб своему достоинству, в то время как она должна была бы (если бы она хотела сохранить свою роль) скорее составлять одну из важнейших частей физики» (Бэкон, 1971, с. 222-223). Именно во времена Бэкона в набиравшей силу научной революции все более ускорялся и расширялся процесс математизации научного знания. Математические модели, порой не имея достойного физического истолкования, строго и четко описывали изучаемые процессы и явления и обладали предсказательной силой.

Недооценивая конструктивную и результативную роль математических исследований, Бэкон настаивал на приоритетной роли физико-астрономических изысканий в разработке физически обоснованной картины космоса. Он утверждал, что «всякий, кто откажется от вымышленного разрыва между надлунным и подлунным мирами и внимательно примется за изучение наиболее общих претерпеваний и стремлений материи (а это имеет силу в той и другой сферах и проходит вообще через весь материальный мир), приобретет богатые познания о небесных явлениях, опираясь на те сведения, которые он получит на земле; и, наоборот, из наблюдений над небесными явлениями он сможет узнать немало о тех земных движениях, которые остаются теперь еще скрытыми от нас, и не только в той мере, в какой они зависят от движений в верхней сфере, но и поскольку они обладают общей с ними претерпеваемостью (*passiones*). Поэтому мы считаем, что физическую часть астрономии следует отнести к тем наукам, которые должны получить развитие» (Бэкон, 1971, с. 223). Дальнейшее развитие астрономии покажет, что одним из главных условий ее достижений станет разработка мощных математических моделей, которые станут теоретическим обоснованием, казалось, невероятных астрономических открытий тайн необозримой Вселенной.

Из текста главы IV видно, что Бэкон достаточно глубоко изучил и хорошо владел астрологическим материалом. Складывается впечатление, что английский философ не сомневался в действительности многих астрологических предсказаний, которые, по его мнению, имели подтверждение (Бэкон, 1971, с. 228-229). Как мы знаем, современная астрология, используя современную научную терминологию, опирается на своеобразную мистику Неба и к науке не имеет никакого отношения. Поэтому он рекомендовал очистить астрологическое знание от ложных представлений, сохранив проверенный историческим опытом материал. «Астрология же полна всяческих суеверий, – пишет автор книги «О достоинстве», – так что едва ли в ней можно обнаружить

хоть что-нибудь здоровое. И все же мы считаем, что ее скорее следует очистить от всего ложного, чем полностью отказываться от нее. Ибо всякий, кто будет утверждать, что основанием этой науки служат не исследования и выводы физики, а слепой опыт и многовековые практические наблюдения, и на этом основании откажется от рассмотрения физических причин (чем гордились халдеи), с равным успехом может обратиться и ко всякого рода гаданиям и предсказаниям по птицам, по внутренностям и к тому подобным басням, поскольку все это также считалось плодом длительного опыта и передаваемого из поколения в поколение знания. Мы же считаем астрологию отраслью физики и не придаем ей большего значения, чем это допускают разум и очевидные факты, решительно отбрасывая всякого рода суеверия и измышления» (Бэкон, 1971, с. 223-224). Среди английских философов (Гоббс, Локк) Бэкон отличался бережливым отношением к разнообразному историко-культурному материалу, пытаясь его задействовать для дальнейшего развития философии и науки. Из его трудов видно, что в своих философско-научных исследованиях он следовал строгой методологической установке – ничего нельзя отбрасывать, тщательно не проверив знание на достоверность. По мнению Бэкона, отбрасывая предрассудки и умозрительные спекуляции астрологов, следовало всемерно стремиться искать физические причины астрологических явлений, что позволило бы вывести астрологию на уровень полноценной науки, которую он рекомендовал называть «здравой астрологией».

В массиве физического знания Ф. Бэкон различал область изучения физических процессов («состояний материи») и раздел о различных видах движения. «Мы считаем, – пишет он, – что самым правильным делением абстрактной физики является ее деление на два раздела: учение о состояниях материи и учение о стремлениях (*appetitus*) и движениях. Мы бегло перечислим составные части обоих разделов, чтобы из этого перечисления можно было составить подлинную картину абстрактной физики. Состояния материи следующие: сгущенное, разреженное; тяжелое, легкое; горячее, холодное; осязаемое, газообразное; летучее, связанное; определенное, текучее; влажное, сухое; жирное, тощее; твердое, мягкое; ломкое, тягучее; пористое, плотное; живое, безжизненное; простое, сложное; чистое, содержащее примеси; волокнистое и жилистое; простой структуры или однообразное; подобное, неподобное; обладающее видом и не обладающее видом; органическое, неорганическое; одушевленное, неодушевленное. И этот список можно продолжить и дальше, но мы не будем этого делать. Понятия же «обладающее чувством» и «не обладающее чувством», «наделенное разумом» и «не наделенное, разумом» мы относим к учению о чело-

веке» (Бэкон, 1971, с. 231-232). Из выше приведенного рассуждения Бэкона следует, что предметом изучения ученых были не столько материальные объекты, сколько оторванные от них физические состояния (горячее, летучее, волокнистое и др.), а также их общие характеристики (подобное, неподобное, одушевленное, неодушевленное). При этом, судя по всему, различие между органическими и неорганическими процессами не проводилось. Все это в полной мере показывает преимущественно эмпирический характер научных исследований того времени. Поскольку в арсенале ученых практически не было теоретических мыслительных конструктов, с помощью которых можно было «ухватиться» за сущностную природу изучаемого объекта, то приходилось опираться на метод проб и ошибок.

В отношении к историческому прошлому развития философии и науки Ф. Бэкон существенно отличался от Р. Декарта, Т. Гоббса и Дж. Локка, которые, будучи настроенными на создание новой философии и науки, решительно отбрасывали мыслительный опыт древних, напротив, всемерно старался его использовать для дальнейшего продвижения в научных исследованиях. По мысли основателя философии науки, реконструкция непростого пути становления и развития науки, ее горестных ошибок и великих побед, позволило бы оптимизировать дальнейшее ее развитие, глубже понять природу научного исследования и научного знания. «Что касается практического применения, – отмечает Ф. Бэкон, – то история науки создается не для того, чтобы восславить науки и устроить торжественную процессию из множества знаменитых ученых, и не потому, что, охваченные пылкой любовью к наукам, мы стремимся узнать, исследовать и сохранить все, что так или иначе касается их состояния вплоть до мельчайших деталей. Наша цель значительно важнее и серьезнее. Она, коротко говоря, сводится к убеждению в том, что с помощью такого изложения, какое мы описали, можно значительно увеличить мудрость и мастерство ученых в самой научной деятельности и в организации ее и, кроме того, оттенить движения и изменения, недостатки и достоинства в истории мысли в такой же мере, как и в гражданской истории, а это в свою очередь даст возможность найти наилучший путь руководства ими... Ведь всякое объяснение, которое не основывается на примерах и исторической памяти, неизбежно оказывается во власти случайности и произвола» (Бэкон, 1971, с. 167-168). Развитое историческое мышление Бэкона требовало «исследовать и сохранить все вплоть до мельчайших деталей» и таким образом «увеличить мудрость и мастерство ученых». Тщательно разработанный Бэконом проект реконструкции исторического пути развития науки и построения философии науки не был подхвачен ни

в XVII-м, ни в XVIII-м, ни в XIX-м веках. Лишь в XX в. развернулась активная работа по исследованию генезиса науки, которая в настоящее время существенно не завершена.

В главе V Бэкон приступил к изучению науки «гражданской истории», открывая ранее неизвестные ее стороны и построения. По его мнению, значение и авторитет исторической науки «превосходят значение и авторитет остальных человеческих творений. Ведь ей доверены деяния предков, смена событий, основания гражданской мудрости, наконец, слава и доброе имя людей. Но огромное значение этой науки влечет за собой и не меньшие трудности. Ведь во всяком случае требуется огромный труд и мудрость для того, чтобы при создании истории мысленно погрузиться в прошлое, проникнуться его духом, тщательно исследовать смену эпох, характеры исторических личностей, изменения замыслов, пути свершения деяний, подлинный смысл поступков, тайны правления, а затем свободно и правдиво рассказать об этом, как бы поставив это перед глазами читателя и осветив лучами яркого повествования. Это тем более трудно, что все события древности известны нам плохо, а занятия историей недавнего прошлого сопряжены с немалой опасностью. Поэтому-то большинство сочинений по гражданской истории так неудачно» (Бэкон, 1971, с. 168). В начале XVII в. историческая наука носила преимущественно эмпирический характер, представляя собой собрание множества разнообразных повествований об историческом прошлом жизни людей. Первоначально нужно было упорядочить и систематизировать накопленный большой массив исторического знания. Бэкон полагал, что предметом исторической науки должна быть реконструкция исторического прошлого как сложной, неоднородной и многоплановой духовной реальности, которая требует от историка ее изучения как на надличностном («дух» и «смена эпох»), так и на индивидуальном (исторические личности) уровнях, что существенно расширяло поле и усложняло задачи исторического исследования.

Прежде всего, Ф. Бэкон приступил к первичной классификации исторического материала, в котором он выделил «мемории» (*memoriae*), «адекватную историю» (*historia justa*) и «древности» (*antiquitates*). Он пишет: «Мемории – это незавершенная история (*historia inchoata*), или как бы первоначальные и необработанные наброски истории. Древности же – это «деформированная история», иначе обломки истории, случайно уцелевшие от кораблекрушения в бурях времен. Мемории, т. е. подготовительные материалы для истории, делятся на два рода, первый из которых мы будем называть комментариями, второй – перечнями (*registra*). Комментарии излагают голые факты в их хроноло-

гической последовательности, не касаясь причин и поводов событий и действий, не упоминая того, что им предшествовало, и того, что их сопровождало, не приводя речей, не рассказывая о планах и замыслах исторических деятелей и обо всем остальном, сопровождавшем сами события... Перечни бывают двоякого рода: они либо содержат перечень событий и лиц, расположенных в хронологическом порядке, и называются фастами или хронологиями, либо представляют собой сборники официальных документов... Древности имеют дело со своего рода останками истории, похожими, как мы уже сказали, на обломки корабля, потерпевшего крушение. Когда воспоминания о событиях уже исчезли и сами они почти полностью поглощены пучиной забвения, трудолюбивые и проницательные люди, несмотря на это, с какой-то удивительной настойчивостью и скрупулезной тщательностью пытаются вырвать из волн времени и сохранить хотя бы некоторые сведения, анализируя генеалогии, календари, надписи, памятники, монеты, собственные имена и особенности языка, этимологии слов, пословицы, предания, архивы и всякого рода орудия (как общественные, так и частные), фрагменты исторических сочинений, различные места в книгах, совсем не исторических. Эта работа, конечно, требует огромного труда, однако она и приятна людям, и вызывает к себе известное уважение, и, поскольку мы отвергаем мифы о происхождении народов, безусловно, может заменить такого рода фантастические представления... Я не считаю необходимым отмечать какие-то недостатки во всех этих видах незавершенной истории, так как они являются чем-то вроде несовершенной связи (*imperfecte mista*) и такого рода недостатки вытекают из самой их природы» (Бэкон, 1971, с. 170-171). С точки зрения философии науки Бэкон зафиксировал и структурировал исходный эмпирический материал исторического знания, достоверность которого, по его мнению, требовала дополнительной проверки.

Важное значение Ф. Бэкон придавал «адекватной истории», к которой относил хроники, летописи, жизнеописания и повествования. По его мнению, «среди этих трех жанров наибольшей известностью и популярностью пользуются хроники; жизнеописания лучше других способны обогатить людей полезными примерами; повествования же отличаются своей правдивостью и искренностью. Хроники излагают лишь значительные события общественной жизни, дают лишь внешнее представление о личности исторических деятелей, показывая их, так сказать, со стороны, обращенной к публике, и оставляя без внимания и обходя молчанием все менее значительное как в самих событиях, так и в людях... Наоборот, жизнеописания, если только они написаны добросовестно и умно, ... дают значительно более правдивую и истин-

ную картину действительности, поскольку они посвящены описанию жизни отдельных людей... Сочинения же, посвященные тем или иным отдельным историческим событиям (как, например, «Пелопоннесская война» Фукидида, «Поход Кира» Ксенофонта, «Заговор Катилины» Саллюстия и т. п.), вполне естественно отличаются во всех отношениях гораздо большей искренностью, безупречностью и правдивостью повествования... Если говорить о том, что мне представляется желательным в этих трех родах истории и что не вызывает сомнений, – до сих пор все еще не существует очень многих историй отдельных государств и это неизбежно наносит немалый ущерб королевствам и республикам, вместо того чтобы увеличивать их славу и достоинство» (Бэкон, 1971, с. 171-173). Как мы видим, для Ф. Бэкона предельными целями исторического исследования выступали задачи достоверного эмпирического изложения исторического прошлого. Бэкон весьма напряженно и тщательно работал над методологической оценкой первоисточников, уточняя степень их информативности и достоверности. Он отмечал перегруженность летописей и дневников, казалось, мало важными деталями, среди которых, по его мнению, обычно содержится важная информация (Бэкон, 1971, с. 176-178). Из истории развития исторического знания мы знаем, что то, что для одних историков считалось маловажным, для других приобретало исключительно важное значение.

В небольшой главе VIII Бэкон стремился осмыслить методологические проблемы, возникавшие при переходе от исторических исследований эмпирической частной истории к обобщенному историческому процессу всеобщей истории. Он справедливо отмечал, что при переходе от описания исторических событий к обобщенным концептуальным построениям исторического процесса будет происходить утрата важного эмпирического материала, что может привести к разрыву между частной и всеобщей историей (Бэкон, 1971, с. 176-178). При этом следует отметить, что исторический дискурс Бэкона движется в эмпирическом ментальном пространстве исторического прошлого. О его теоретических заходах говорить не приходится.

По мнению Ф. Бэкона, целесообразно «разделить гражданскую историю на чистую и смешанную. «Особенно часто в сочинение исторического характера включается материал, заимствованный как из других гражданских наук, так и в значительной мере из наук естественных. ...так же к смешанному виду истории относится и космографическая история... географического положения и природных ресурсов; из гражданской истории – описание городов, государств, нравов; из математики – описание климата и движения небесных светил над землей. Этот род истории или, точнее, науки составляет, как мне кажется,

особую славу именно нашего века. Ведь именно в нашу эпоху земной шар каким-то удивительным образом сделался открытым и доступным для изучения» (Бэкон, 1971, с. 179-180). В этом рассуждении Бэкон отмечает важную особенность развития исторического знания «нашего века», когда исследователи, привлекая описания климатических и географических условий, природных ресурсов и др., существенно расширили поле научного исследования. Историческое знание приобретало комплексный характер.

Для Бэкона было очевидным, что в системе гуманитарного знания самой развитой была теология «Мы считаем, – пишет он, – что и теология не нуждается в каком-то ином типе деления. Конечно, существует различие между информацией, получаемой через откровение, и информацией, идущей от чувственных восприятий, как по самому существу, так и по способу ее передачи, но дух человеческий един и его способности и части одни и те же» (Бэкон, 1971, с. 157). Теология потребовала от Бэкона тщательного методологического анализа.

В главе XI Ф. Бэкон обратился к упорядочиванию текстов церковной истории, среди которых он выделял церковные хроники, жития отцов церкви и «повествования о синодах и других событиях, имеющих отношение к церкви». «Однако в собственном смысле слова, – пишет он, – церковная история делится на историю церкви (сохраняющую свое родовое название), историю пророчеств и историю возмездия или Провидения. Первая из них излагает эпоху воинствующей церкви и изменение положения церкви в различные периоды ее развития: бросают ли ее волны, подобно ковчегу во время потопа, странствует ли она, подобно ковчегу в пустыне, или покоится, подобно ковчегу в храме, т. е. говорит о положении церкви в периоды преследования, распространения и мира. Я не вижу в этой области чего-либо недостающего, скорее здесь можно говорить о значительных излишествах, чем о недостатке сведений. И мне бы хотелось только, чтобы всему этому колоссальному объему содержания соответствовали искусство и искренность повествования» (Бэкон, 1971, с. 181). По свидетельству Ф. Бэкона, церковная история была наиболее проработана, что вполне объяснимо приоритетным ее развитием в эпоху Средневековья. Особое значение в церковной истории Бэкон придавал описанию пророчеств и их исполнению, что в полной мере свидетельствует о его глубокой религиозности. Почтительное отношение Бэкона к пророчествам и их исполнению приоткрывают важную сторону в его эпистемологии исторического прошлого. Помимо социально-политических и культурных событий в историческом процессе он отслеживал проявления деяния Господа (Бэкон, 1971, с. 181-182). В церковной истории Ф. Бэкон важное место отводил истории воз-

мездия, которая, как бы завершая весьма объемный комплекс, должна была способствовать развитию благочестия и укреплению религиозной веры людей (Бэкон, 1971, с. 182).

Центральное место в философско-методологических размышлениях Бэкона занимала проблема философии. Какой она должна быть? Какими должны быть ее взаимоотношения с набиравшими силу различными науками? Бэкон следующим образом очерчивает предмет философии: «У философии троякий предмет – бог, природа, человек и сообразно этому троякий путь воздействия. Природа воздействует на интеллект непосредственно, т. е. как бы прямыми лучами; бог же воздействует на него через неадекватную среду (т. е. через творения) преломленными лучами; человек же, становясь сам объектом собственного познания, воздействует на свой интеллект отраженными лучами. Следовательно, выходит, что философия делится на три учения: учение о божестве, учение о природе, учение о человеке» (Бэкон, 1971, с. 209-210). Бэкон полагал, что его философские мысли питают два благостных источника – опосредованно Бог и «прямые лучи» Природы. Следует заметить, что английский философ не выделял общество как своеобразную социальную реальность. Поэтому для него она не была предметом философского исследования. Примечательно также то, что в силу неразвитости социальной философии того времени он даже не выделял ее как особый род знания, хотя она имела тысячелетнюю историю, имея своими родоначальниками Платона и Аристотеля.

Поскольку в начале XVII в. наука представляла собой аморфное, неструктурированное образование, Ф. Бэкон всемерно старался ее упорядочить и выстроить оптимальную модель ее построения. Он предложил весьма примечательную ее конструкцию. Бэкон полагал, что «так как различные отрасли науки нельзя уподобить нескольким линиям, расходящимся из одной точки, а скорее их можно сравнить с ветвями дерева, вырастающими из одного ствола, который до того, как разделиться на ветви, остается на некотором участке цельным и единым, то, прежде чем перейти к рассмотрению частей первого деления, необходимо допустить одну всеобщую науку, которая была бы как бы матерью остальных наук и в развитии их занимала такое же место, как тот общий участок пути, за которым дороги начинают расходиться в разные стороны. Эту науку мы назовем «первая философия», или же «мудрость» (когда-то она называлась знанием вещей божественных и человеческих). Этой науке мы не можем противопоставить никакой другой, ибо она отличается от остальных наук скорее своими границами, чем содержанием и предметом, рассматривая вещи лишь в самой общей форме. ...мы имеем по существу лишь какую-то мешанину, сы-

рую, непереваженную массу научных знаний, собранных из естественной теологии, логики, отдельных разделов физики (например, о первых началах и о душе), и эту-то мешанину некоторые самовлюбленные люди, прикрываясь высокопарными речами, пытаются поставить над всеми науками. Мы же весьма скромно стремимся лишь к тому, чтобы существовала наука, которая была бы собранием аксиом не одной какой-нибудь науки, а многих наук» (Бэкон, 1971, с. 210). По мнению Ф. Бэкона, оптимальной моделью общего построения науки было бы ее формирование в виде единого мощного древа, ствол которого составляла бы универсальная, базовая система научного знания «первая философия», служившая общетеоретической основой для других частных наук. При этом он рассматривал «первую философию» не как самодовлеющее абстрактное философское знание, а как особого рода науку, содержащую исходные теоретические представления и принципы научного исследования, которые он называл «аксиомами».

В качестве показательных примеров Бэкон приводит ряд теоретических положений («аксиом»), которые, по его мнению, носят универсальный характер. «Никто не станет спорить с тем, – утверждает он, – что такого рода аксиом существует множество. Например: «Если к неравным величинам прибавить равные, то суммы будут также неравны» – это правило математики. Но то же правило можно применить и к области этики, во всяком случае в том, что касается «справедливости распределения», так как в применении к «справедливости обмена» принцип равенства требует, чтобы неодинаковым воздавалось одинаковое, тогда как при «справедливости распределения», если не воздать неодинаково неодинаковым, произойдет величайшая несправедливость... «Изменяется все, но не гибнет ничто» – этот общий принцип формулируется в физике следующим образом: «Количество материи не увеличивается и не уменьшается»... «Сила действия возрастает благодаря противодействию противоположного» – это физический закон. Но он же удивительным образом имеет силу и в политике; ибо ярость любой группировки возрастает вместе с усилением враждебной ей группы» (Бэкон, 1971, с. 210-212). Мудрый Ф. Бэкон предложил красивую и достаточно сильную идею в построении новой системы философско-научного знания. По его мнению, следовало создать фундаментальную общенаучную теоретическую систему, которая содержала бы в себе все «аксиомы» (универсальные принципы, суждения), позаимствованные из различных наук. Таким образом достигалось единство теоретического знания. Отдавая дань высокоумному Аристотелю, он рекомендовал назвать эту систему общенаучного знания

«первой философией». Заметим, что Бэкон приводит одну из рабочих формулировок будущего универсального закона сохранения.

По-видимому, Ф. Бэкон полагал одним из самых больших своих философских достижений выявление общетеоретического уровня современной большей частью эмпирической науки. Он резюмирует: «Этих немногих примеров, полагаю, достаточно, чтобы понять мою мысль... Все то, что мы назвали, и многое другое в том же роде не является простым совпадением (как это, пожалуй, могло бы показаться людям недостаточно проницательным), но совершенно очевидно представляет собой общие знаки и приметы природы, которые она запечатлела на самых различных своих созданиях и в разных областях. Никто еще серьезно не занимался этим вопросом. Может быть в сочинениях выдающихся авторов и можно изредка встретить отдельные из этих истин, причем всегда только применительно к данному содержанию, но еще никто не создал полного собрания таких аксиом и принципов, которые были бы применимы как общие и основополагающие в различных науках. А между тем именно это могло бы лучше всего показать единство природы, что и является задачей первой философии» (Бэкон, 1971, с. 212). Последующее развитие науки показало, что не было необходимости в создании науки общетеоретического знания, содержащего первопринципы и первоположения, которые с различными вариациями содержались в различных частных науках, требовавшими по мере развития и совершенствования концептуального аппарата науки уточнения и коррекции.

В главах III – VI Ф. Бэкон обратился к изучению философского учения о природе («естественной философии»), которое в начале XVII в. представляло собой сложный комплекс собственно философского и естественнонаучного знания. Требовалось прояснить своеобразие природы каждой из них и упорядочить их классификацию, что, по его замыслу, должно было способствовать дальнейшему продуктивному развитию философии и науки. В том неупорядоченном философско-научном знании, которым располагал английский философ науки, он стремился не только выделить, но и разделить теоретическую и практическую части. Автор книги «О достоинстве» пишет: «Пользуясь знакомыми схоластическими терминами, мы можем сказать, что следует разделить учение о природе на исследование причин и получение результатов: на части – теоретическую и практическую. Первая исследует недра природы, вторая переделывает природу, как железо на наковальне. Мне прекрасно известно, как тесно связаны между собой причина и следствие, так что иной раз приходится при изложении этого вопроса говорить одновременно и о том и о другом. Но поскольку

ку всякая основательная и плодотворная естественная философия использует два противоположных метода: один – восходящий от опыта к общим аксиомам, другой – ведущий от общих аксиом к новым открытиям, я считаю самым разумным отделить эти две части – теоретическую и практическую – друг от друга и в намерении автора трактата, и в самом его содержании» (Бэкон, 1971, с. 217). Ф. Бэкон полагал, что создаваемая им общенаучная «первая философия» должна быть относительно самостоятельной теоретической системой, при этом продуктивно направлявшей практические научные исследования.

Между тем, Ф. Бэкон продолжал развивать свои умозрительные построения общетеоретического характера. Он полагал целесообразным в естественной философии выделить теоретическую философию, которую он назвал «метафизикой». При этом он указывал, что из стремления «как можно меньше отступать от мыслей и способов выражения древних авторов» (Бэкон, 1971, с. 218). Отметим, что он употреблял термин «метафизика», вкладывая в него совсем другое содержание. Бэкон утверждал, что «насколько это в наших силах, установить связь и преемственность между древней и новой наукой, твердо решили следовать до конца за древними и сохранять их термины, хотя довольно часто нам приходится менять их смысл и определения» (Бэкон, 1971, с. 219). В своих спекулятивных рассуждениях Ф. Бэкон решил подняться на вершину западноевропейской философии. Читаем замечательный фрагмент напряженных поисков оптимальной структуры философско-научного знания основателя философии науки. «Из того, что было сказано раньше, – пишет он, – ясно, что мы отделяем от метафизики первую философию, хотя до сих пор они рассматривались как одна и та же наука. Первую философию мы называем общей матерью наук, метафизику же считаем одной из частей естественной философии. Предметом первой философии мы называли общие для всех наук аксиомы, а также относительные или же приводящие признаки сущего, которые мы называли трансценденциями, как, например: многое и малое, тождественное, различное, возможное, невозможное и т. п., предупредив лишь о том, что эти понятия должны рассматриваться не в логическом, а в физическом смысле. Исследование же таких вещей, как бог, единый, благой, ангелы, духи, мы отнесли к естественной теологии. Вполне законно возникает вопрос, что же в таком случае остается на долю метафизики? Во всяком случае за пределами природы – ничего, но зато важнейшая область самой природы. И конечно, без большого ущерба для истины можно было бы и теперь, следуя древним, сказать, что физика изучает то, что материально и изменчиво, метафизика же – главным образом то, что абстрактно и не-

изменно. С другой стороны, физика видит в природе только внешнее существование, движение и естественную необходимость, метафизика же – еще и ум, и идею... Мы разделили естественную философию на исследование причин и получение результатов. Исследование причин мы отнесли к теоретической философии. Последнюю мы разделили на физику и метафизику. Следовательно, истинный принцип разделения этих дисциплин неизбежно должен вытекать из природы причин, являющихся объектом исследования. Поэтому без всяких неясностей и околичностей мы можем сказать, что физика – это наука, исследующая действующую причину и материю, метафизика – это наука о форме и конечной причине. Таким образом, физика рассматривает изменчивую, неопределенную и в соответствии с характером объекта подвижную сторону причин и не касается того, что в них является постоянным» (Бэкон, 1971, с. 219-220). Мы полагаем, что этот фрагмент является ключевым в осмыслении громоздкой системы философско-научного знания, которую с таким трудом выстраивал Ф. Бэкон. Что же у него получилось на высших, самых важных этажах его концептуальных построений?

На вершину выстроенной пирамиды философско-научного знания Ф. Бэкон поставил «общую мать наук» «первую философию», которая должна была содержать в себе «общие для всех наук аксиомы», т.е. первопринципы и базовые представления. Из «первой философии» он изъясил теологическое знание о трансцендентной божественной реальности, отдав его на откуп естественной теологии. В ее концептуальный аппарат Бэкон рекомендовал поместить достаточно тривиальные общенаучные понятия «многое и малое, тождественное, различное, возможное, невозможное и т. п.». Он полагал, что в раздел теоретической философии, т.е. метафизики, следует отнести исследование причин. По мнению Бэкона, физика изучает лишь поверхностные природные явления. В то время как предметом метафизики должна была изучать сущностные проявления всего сущего и разрабатывать исходный категориальный аппарат, вооружившись которым, ученые более успешно проводили бы свои научные исследования. Ясно, что выстроенная Ф. Бэконом умозрительная конструкция философско-научного знания была нежизнеспособна. Эти размышления великого английского мудреца проявили важную особенность его философско-научного дискурса. Как он ни старался избавиться от самодовлеющего влияния аристотелевского философско-научного мышления, в ходе изучения философии и науки базовые представления последнего потаенно направляли ход его рассуждений. Могучую, всепобеждающую мысль мыслительного гиганта Аристотеля ему так и не удавалось вытравить

из своего мышления. Обычно философские представления настырного грека странным образом появлялись на самом достойном месте, как у Бэкона, так и у Декарта, который, казалось, нашел действенный способ избавиться от проникновенной мысли Стагирита, «запретив» всю предшествующую философию.

В отношении древних философов Ф. Бэкон также реализовывал свой испытанный методологический принцип – у мыслителей прошлого следует стремиться взять все ценное и позитивное. По его мнению, только при этом условии открывалась возможность успешного продвижения вперед. (Бэкон, 1971, с. 235-236). Отметим весьма любопытный момент в рассуждениях Бэкона. Будучи достаточно осведомленным с математическими моделями Птолемея (ок.100-ок.170) и Коперника, он не видел преимущества последней, потому что в его время отработанная веками космологическая система древнеримского астронома давала более точные описания механики космоса.

Рассуждения Ф. Бэкона о природе и значении общетеоретической науки метафизики в системе научного знания в высшей степени примечательны, потому что они показывают, насколько трудным и мучительным был переход от эмпирического научного дискурса к теоретическому в самом начале первой в истории науки научной революции. Чтобы как-то выйти из беспросветного леса эмпирических исследований на ясную поляну теоретического их осмысления, он рекомендовал создать общенаучную подсистему знания метафизику, которую он подавал как уже существующую. Бэкон относил к метафизике «исследование формальных и конечных причин. ...если мы внимательно, серьезно и искренне обратимся к действию и практике, то без большого труда сможем в результате исследований достичь знания того, что собой представляют те формы, познание которых могло бы удивительным образом обогатить и облагодетельствовать человечество» (Бэкон, 1971, с. 236-337). Бэкон ошибочно полагал, что первоначально следует создать теоретические мыслительные конструкты «формы», а затем с помощью их осмысливать фактические данные. История науки показала, что при отсутствии научной теории конструирование теоретического объекта, формы по Бэкону, происходит с великими творческими муками в ходе осмысления эмпирических данных, т.е. мыслительное движение идет как бы «снизу». Затем происходит «эврика!», и ученый собирает похвалы первооткрывателя. Подобный путь прошел Ч. Дарвин (1809-1882) к своей мощной идее «естественного отбора». В формировании теоретического конструкта «электрон» принимали участие Дж. Стоуни (1826-1911), Э. Вихерт (1861-1928), Дж. Томсон (1856-1940), Луи де Бройль (1892-1987) и другие по мере наращивания

экспериментальной базы. Картина научного исследования коренным образом меняется на теоретической стадии развития науки, когда имеется научная теория, которая дает целостное теоретическое описание изучаемой реальности, создает ее идеализированную модель. Тогда теоретический анализ концептуального аппарата теории позволяет делать предсказания, как говорят, «на кончике пера», что свидетельствует о мыслительном движении как бы «сверху вниз». Но до такой «механики» развития научного знания преимущественно эмпирической науке начала XVII в. было очень далеко.

Ф. Бэкон всемерно стремился навязать ученым свой умозрительный проект метафизику как систему общенаучного теоретического знания. Он писал: «Польза же, приносимая этой частью метафизики, которую я отношу к числу дисциплин, требующих дальнейшего развития, исключительно велика по двум причинам. Первая причина состоит в том, что вообще является обязанностью всех наук и их подлинной силой – сокращать (насколько это допускает требование истины) длинные и извилистые пути опыта и тем самым находить ответ на старинную жалобу о том, что «жизнь коротка, а путь искусства долог». Лучше всего это можно сделать, собрав воедино наиболее общие научные аксиомы, имеющие силу по отношению к материи любой индивидуальной вещи. Ведь науки образуют своеобразную пирамиду, единственное основание которой составляют история и опыт, и поэтому основанием естественной философии служит естественная история. Ближе всего к основанию расположена физика, ближе всего к вершине – метафизика. Что же касается конуса, самой верхней точки пирамиды, т. е. высшего закона природы, или «творения, которое от начала до конца есть дело рук бога», то я серьезно сомневаюсь, может ли человеческое познание проникнуть в эту тайну. Во всяком случае эти три области знания составляют три подлинные ступени науки» (Бэкон, 1971, с. 239). Красивая задумка Ф. Бэкона оказалась нежизнеспособной. Ученым легче жилось и свободней дышалось в науке без высших этажей выстроенной Бэконом пирамиды научного знания – метафизики и первой философии.

В своих рассуждениях об общенаучном теоретическом знании Бэкон затронул весьма важную проблему конечных причин, исследование которых он полагал отнести к метафизике. «Вторая часть метафизики, – пишет автор книги «О достоинстве», – посвящена исследованию конечных причин. Эту область знания нельзя назвать заброшенной, но она отнесена не к той науке. Ведь, как правило, такого рода исследования предпринимаются в области физики, а не метафизики... Дело в том, что рассмотрение вопроса о конечных причинах в физи-

ке совершенно изгнало из нее изучение физических причин, так что люди к огромному ущербу для науки успокоились на этих эффектных и неясных причинах, перестав настойчиво стремиться к исследованию реальных и подлинных физических причин» (Бэкон, 1971, с. 240). По мере более успешного развития механики в научном дискурсе ученых все большее место стал занимать стиль механистического мышления, который опирался на упрощенные однозначно детерминистические схемы научных представлений. Поэтому ученые повсеместно отказывались от телеологического учения Аристотеля. Ф. Бэкон справедливо полагал такой подход методологически ошибочным и, чтобы сохранить учение о конечных причинах в концептуальном арсенале науки, пытался пристроить последнее в своем детище метафизике.

Ф. Бэкон утверждал, что рассмотрение изменений в живой природе с точки зрения конечных причин достаточно продуктивно. Он писал: «Мы говорим об этом не потому, что эти конечные причины не являются истинными и достойными внимательного изучения в метафизике, но потому, что, совершая набеги и вторжения во владения физических причин, они производят там страшные разорения и опустошения... Мы видим, что и тот, и другой род причин великолепно согласуется между собой, с той лишь разницей, что одни причины указывают на цель, другие же просто называют следствие. Все это ни в коей мере не ставит под сомнение божественное провидение и нисколько не умаляет его значения, наоборот, скорее удивительным образом укрепляет его и превозносит... Я не стану отрицать, что раздел этой науки, посвященный конечным причинам, излагается в книгах как по физике, так и по метафизике, но если во втором случае это правильно, то исследовать эти причины в книгах, по физике – ошибочно, ибо это наносит ущерб самой физике» (Бэкон, 1971, с. 241-243). Бэкон справедливо полагал, что учения о детерминистских физических причинах и конечных (целевых) причинах не отрицают друг друга, а, напротив, при исследовании многообразного материального мира могут успешно взаимно дополнять друг друга. Дискурс механистического детерминизма победил в науке XVII в. и продержался в уже более смягченных формах вплоть до середины XX в., когда ускоренное развитие биологии, информатики, кибернетики, теории систем привело к активному исследованию целостных, целенаправленных процессов в живой природе и в обществе как целостных, саморазвивающихся систем.

Следует иметь в виду, что многоопытный Ф. Бэкон не занимался умозрительными спекуляциями. Он исходил из большей частью неупорядоченного множества эмпирических исследований весьма неразграниченных между собой наук, которые он, прилагая немалые усилия,

настойчиво стремился структурировать. Ведь до него такой работой практически никто не занимался и, как мы знаем, после него вплоть до XX в. также. К практическому естествознанию он относит ведущие науки физику и механику, изучавшие действующие материальные причины. Как мы видим, согласно Бэкону, механика представляла собой достаточно неоднородное знание, что существенно затрудняло для него задачу определения ее связи с другими науками. К тому же, как справедливо отмечал английский философ науки, часто открытия делались случайно учеными с неопределенной специализацией.

Одной из важнейших методологических установок научного курса Ф. Бэкона было собрать, систематизировать и сохранить с трудом добытый учеными фактический материал, чтобы использовать его в дальнейших научных исследованиях. Поэтому он, завершая анализ какой-либо науки, обычно рекомендовал составлять перечни и списки научных открытий и изобретений, которые бы проясняли картину научных сведений в этой науке. Бэкона можно назвать великим архивариусом науки эпохи начала научной революции XVII века. По его мнению, существуют два очень важных приложения практического учения о природе. «Первое – необходимо создать описание всех человеческих богатств, в которую должны быть включены и коротко перечислены все существующие и находящиеся в распоряжении человечества блага и богатства независимо от того, являются ли они дарами природы или произведениями человеческого искусства; сюда же следует присоединить и все то, что, как известно, некогда существовало, а теперь погибло; это необходимо для того, чтобы люди, приступая к новым открытиям, не тратили понапрасну усилия на то, что уже известно и существует... Первый перечень должен способствовать обострению человеческой изобретательности, второй же – до известной степени направлять ее, чтобы все желательные и возможные вещи быстрее превратились в действительные. Второе – необходимо создать перечень тех экспериментов, которые являются особенно полезными и способствуют, и пролагают путь к новым открытиям... Если такого рода полезные эксперименты составят специальный каталог, то это в очень значительной степени сократит путь к новым открытиям» (Бэкон, 1971, с. 247).

В небольшой главе VI Ф. Бэкон обратился к изучению роли математики в системе научного знания. Он пишет: «Аристотель прекрасно сказал, что «физика и математика рождают практику, т. е. механику». ...обычно ее рассматривают как третью часть философии после физики и метафизики, но если бы мы, пересматривая сейчас систему наук, собирались отнести математику к числу основных и определяющих

наук, то было бы, как мне кажется, более соответствующим и природе самого дела, и ясности классификации определить математику как раздел метафизики. Ведь количество, которое составляет предмет математики, приложенное к материи, является своего рода мерой природы и одной из причин множества явлений в природе, поэтому его следует отнести к сущностным формам» (Бэкон, 1971, с. 248). Бэкон рассматривал математику как важнейшую вспомогательную науку и ставил ее на третье место после физики и мифической метафизики, хотя уже в его время математика выступала ведущим локомотивом развития научного знания. Он не мог согласиться со сторонниками господствующего положения математики в современной науке и возражения последних не принимал.

Проявляя недюжинные знания по истории математики Ф. Бэкон старался структурировать и эту важную область научного знания, в которой он различал: «Математика бывает или чистая, или смешанная. К чистой математике принадлежат те дисциплины, которые рассматривают количество, полностью абстрагированное от материи и физических аксиом. Этим дисциплин две – геометрия и арифметика. Первая рассматривает непрерывное количество, вторая – дискретное. Обе эти дисциплины потребовали для своего исследования и разработки большого таланта и усилий многих ученых... В арифметике еще не существует ни достаточно разнообразных, ни достаточно удобных способов сокращения вычислений, особенно в прогрессиях, широко используемых в физике. Не вполне совершенна еще и алгебра. И уже явное отклонение от правильного пути науки представляет собой та пифагорейская, мистическая арифметика, которую начали возрождать, опираясь на сочинения Прокла и некоторые отрывки из сочинений Евклида. Таково уж свойство человеческого ума: не имея достаточно сил для решения важных проблем, он тратит себя на всякие пустяки. Предметом смешанной математики являются некоторые аксиомы и части физики. Она рассматривает количество в той мере, в какой оно помогает разъяснению, доказательству и приведению в действие законов физики» (Бэкон, 1971, с. 249). Развивающуюся плодотворную связь математики и физики Бэкон называл «смешанной математикой», которой предсказывал успешное развитие в будущем. Он полагал, что поскольку «в природе существует много такого, что не может быть ни достаточно глубоко понято, ни достаточно убедительно доказано, ни достаточно умело и надежно использовано на практике без помощи и вмешательства математики. ...я могу предсказать, что в будущем, если только люди не предадутся праздности, таких разделов окажется очень много. Ведь по мере того как физика день ото дня будет приумножать

свои достижения и выводить новые аксиомы, она будет во многих вопросах нуждаться все в большей помощи математики; и это приведет к созданию еще большего числа областей смешанной математики» (Бэкон, 1971, с. 250). Уже вскоре после смерти отца философии науки Ф. Бэкона физика и математика станут главным мотором развития научного знания классической науки.

Таким образом, в философско-научном дискурсе Ф. Бэкона можно выделить следующие особенности. Обладая развитым историческим мышлением, мудрый «канцлер Англии» рекомендовал философам и ученым использовать очищенный от устаревших предрассудков опыт истории философии и науки. Он существенно углубил методологию построения исторического знания и указал перспективы его дальнейшего развития. В отличие от своих современников Бэкон мыслил системно, стараясь упорядочить и структурировать весьма разнообразное философско-научное знание. Ему даже удалось построить своеобразную пирамиду наук, на вершину которой он водрузил «первую философию» и метафизику» как общенаучные образования. При этом он рассматривал философию в неразрывном единстве с науками о природе. Для Бэкона была характерна теоретическая устремленность его мысли к познанию существенных причин происходящих процессов, что было немалым достижением научно мыслящего философа. Одним из заметных проявлений научного дискурса мудрого «канцлера Англии» была настойчивая направленность на практическое использование научных знаний на благо общества и людей, а также всемерное развитие экспериментальных исследований. Надо полагать, популярность философско-научных воззрений Патриарха философии науки среди ученых Европы в значительной мере способствовала перестройке западноевропейской науки и ее дальнейшему успешному развитию.

Список використаних джерел

- Боголюбов А. Н. Роберт Гук. Москва : Наука, 1984. 239 с.
Бэкон Ф. Сочинения : в 2 т. Москва : Наука, 1971–1972. Т. 1. 1971. 590 с.; Т. 2. 1972. 582 с.
Лейбниц Г. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1982–1989. Т. 2 1983. 696 с.; Т. 3. 1984. 734 с.
Рассел Б. История западной философии. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. 992 с.

References

- Bjekon, F. (1971–1972). *Sochinenija* [Essays] (Vol. 1-2). Moskva: Nauka [in Russian].
Bogoljubov, A. N. (1984). *Robert Guk* [Robert Hooke]. Moskva: Nauka [in Russian].
Lejbnic, G. (1983–1984). *Sochinenija* [Essays] (Vol. 2-3). Moskva: Mysl' [in Russian].
Rassel, B. (1998). *Istorija zapadnoj filosofii* [History of Western Philosophy]. Ros-tov-na-Donu: Feniks [in Russian].

Kravchenko P. A., Mashkov V. M.

**PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS
OF FRANCIS BACON'S SCIENTIFIC KNOWLEDGE**

F. Bacon can be considered the founder of the philosophy of science, because at the beginning of the XVII century, when the revolutionary transformations in science were increasingly developed, he conducted a deep and comprehensive analysis of existing scientific knowledge and defined the prospects for further development of both natural and historical sciences. He paid special attention to the study of the uniqueness of astronomy, physics, mathematics, and others. An important feature of Bacon's philosophical and scientific thinking was historical perspective of the study of philosophical and scientific problems. Unlike philosophers and scientists who believed that it was necessary to reject previous philosophical and scientific research experience of the Greeks and others, he tried to take everything positively useful and applicable from the previous years of development of philosophy and science in every way. Considering the diverse scientific knowledge, Bacon tried to organize it, to systematize the information. In this sense the natural sciences («natural history») and technical sciences, especially mechanics were especially important for him because he considered this union as the most productive and practically useful one. At the beginning of the XVII century. sciences were overloaded with empirical knowledge so Bacon tried to develop an optimal model for its construction. To achieve a unified system of theoretical knowledge he proposed to create a general scientific science («first philosophy»), which would contain all the «axioms» (universal principles, judgments), borrowed from various sciences. Bacon recommended that scientists primarily investigate the causes of the processes that took place, and thus contributed to the development of deterministic discourse in science. He insisted on the further development of experimental research. An important feature of Bacon's scientific thinking was his focus on the practical use of scientific knowledge for the further development of the society. F. Bacon's philosophical and methodological views were highly respected among European scientists. Thus his views greatly contributed to the development of scientific discourse to productive scientific research. Given this, the publication of his book «New Organon» is dedicated to the 400th anniversary and is a vivid evidence of respect and acknowledgement.

Key words: *philosophical-scientific discourse, structuring of scientific knowledge, scientific revolution, empirical stage of science development, theoretical stage of science development.*

УДК 340.12

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212696>

orcid.org/0000-0002-0606-0544

Ірина Матвієнко

МАТВІЄНКО Ірина Сергіївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ). Сфера наукових інтересів – методологія наукового дослідження, логіка, теорія аргументації.

ТЕОРІЯ АРГУМЕНТАЦІЇ: ФОРМАЛЬНА CONTRA НЕФОРМАЛЬНА ЛОГІКА

У статті представлено дослідження теорії аргументації через дві бінарні позиції, а саме формальну та неформальну логіку. Формальний підхід до теорії аргументації дає чітку структуру, формальні умови та систему аргументації, але як показує життєва практика для того, щоб переконатися не достатньо мати істинні судження та формулювати правильні умовиводи відповідно до основних законів логіки. Для переконливості в своїй аргументації слід використовувати і неформальні методи, адже комунікація між людьми носить відносний, не сталий характер.

Теорію аргументації на сьогодні досліджують в різних сферах життєдіяльності людини, і хоча її витoki сягають часів Аристотеля, на сьогодні цим питанням крім філософії та логіки займаються, ще й такі дисципліни як психологія, юриспруденція, політологія, філологія та багато інших. Саме це визначає той факт, що до теорії аргументації вибудовуються все нові і нові підходи її дослідження та вивчення. Традиційна теорія аргументації є формальною, і вона принципово відрізняється від сучасної, для якої теоретичних відповідей вже недостатньо, а потрібні чіткі практичні настанови. Цей розрив між теорією та практикою в науці XIX-XX століття дав можливість сформулювати неформальний підхід до теорії аргументації.

Ключові слова: мислення, аргументація, формальна логіка, неформальна логіка, реальна аргументація.

Постановка проблеми. Виклики ХХІ століття визначають для нас нові завдання, для яких не достатнім є лише теоретичні відповіді на запитання, практика займає передове місце, саме тому до логіки як науки ставляться нові завдання перейти з теоретичної науки у практичну. Від логіки, яка займається мисленням людини, вимагається давати практичні відповіді на запитання. Саме тому, розгляд теорії аргументації є цікавим, як з точки зору теоретичного, так і практичного її застосування, що і пропонує нам формальна та неформальна логіка.

Аналіз дослідження і публікацій. Протягом всієї історії розвитку логічного знання теорія аргументації завжди мала своїх прихильників, починаючи від Аристотеля, Л. Вали, П. Абеляра, Г. Лейбниця, І. Канта, Л. Вітгенштейна, Г. Х. фон Врігта, Г. Фреге, Б. Расела, А. Тарського і інших, що сформували, так би мовити, формальний підхід до теорії аргументації. Неформальний підхід досліджувався наступними представниками С. Тулмін, Х. Перельман, Ф. ван Семерен, Е. Блейр, Я. Хінтіка, Р. Джонсон, Дж. Фрідман, Д. Хічкок та інші. Українські дослідники, які займалися даним питанням представлені іменами А. Т. Ішмуратов, С. Б. Кримський, І. В. Хоменко, М. В. Попович, В. О. Бочаров, Ю. В. Івлєв, А. І. Уйомовта інші.

Метою нашого дослідження є аналіз теорії аргументації крізь призму формальної та неформальної логіки.

Виклад основного матеріалу. Теорію аргументації на сьогодні досліджують в різних сферах життєдіяльності людини, і хоча її витоки сягають часів Аристотеля, на сьогодні цим питанням крім філософії та логіки займаються, ще й такі дисципліни як психологія, юриспруденція, політологія, філологія та багато інших. Саме це визначає той факт, що до теорії аргументації вибудовуються все нові і нові підходи її дослідження та вивчення. Традиційна теорія аргументації є формальною, і вона принципово відрізняється від сучасної, для якої теоретичних відповідей вже недостатньо, а потрібні чіткі практичні настанови. Цей розрив між теорією та практикою в науці ХІХ-ХХ століття дав можливість сформулювати неформальний підхід до теорії аргументації.

У витоків формування неформального підходу до аргументації стояли С. Тулмін та Х. Перельман, які вбачали в формальній логіці певні недоліки. С. Тулмін вважав, що судження, які використовуються в різних сферах мають залежати не від універсальних стандартів формулювання судження, а від конкретних ситуацій в яких вони застосовуються. Х. Перельман, говорив про те, що в зв'язку з розвитком математики, логіка перейшла на рівень теоретичних математично доведених аргументів, але при цьому не звертала увагу на гуманітарні науки та можливості доказів для них. Адже, гуманітарна сфера має

справу з цінностями, тому система аргументації, яка працює в точних науках для гуманітарних не є прийнятною. Ці дослідники вважали, що необхідно створити нову логіку, яка б була ближчою до епістемології і включала б в процес аргументації не ідеальні системи, як у формальній логіці, а конкретні ситуації, які пов'язані з життєдіяльністю людей. На сьогодні ці питання є актуальними, адже теорія аргументації заповнює все нові і нові сфери, і вони не можуть обмежуватися лише формально-логічним мисленням. Саме тому, починаючи з середини ХХ століття ця тема набуває все більшої популярності: проводяться конференції, семінари, випускаються журнали та монографії, які присвячені теорії аргументації, критичному мисленню, неформальній логіці, а також дотичними спеціальностям, таким як когнітивна психологія, риторика та іншим.

Ідея неформальної логіки, виникла через бажання як студентів, так і викладачів давати практично-конкретні відповіді на запитання, які б були близькими до практичного життя людей. З моменту свого виникнення неформальна логіка (informal logic) визначає себе як практична дисципліна, предметом її дослідження, на думку її засновників, є висловлення в природній мові, при цьому використовуючи в природному дискурсі аргументацію, для якої є характерним багатозначність, невизначеність і неповнота її складових. Але для практичних дій необхідно мати і теоретичну основу, що для неформальної логіки є складним питанням, адже чіткої структури вона все ж таки не має, і навіть питання визначення, що ж таке неформальна логіка все ще відкрите для точного визначення.

Дослідження літератури дає можливість певним чином узагальнити питання визначення поняття «неформальна логіка». Досить часто в сучасній літературі, це поняття протиставляють формальній логіці, основою дослідження якої є поняття, судження та умовиводи в контексті кон'юнкції, диз'юнкції, імплікації, які ототожнюють з такими поняттями як «простір», «час» і іншими. З іншого боку, неформальна логіка визначається як вектор дослідження неформальних помилок та помилок в думках людей. Інший погляд на неформальну логіку – це розгляд її як формальної, але без формалізму. Уваги також заслуговує погляд на неформальну логіку як певний вид формальної але такої, яка пов'язана з процесом комунікації і роздумами людей, а також як певну методологію використання епістемологічних способів для оцінки аргументації. І найзагальніше розуміння неформальної логіки як нормативної науки, яка досліджує аргументацію та практику критичного мислення, саме ця сфера розробляє критерії, стандарти та процедури для оцінки, інтерпретації та побудови аргументації в мові (Хоменко, 2013, с. 89).

Велика кількість визначень поняття «неформальна логіка» не дають нам узагальненого розуміння цього поняття. Аналіз та синтез різних точок зору не дають і єдино вірного терміну для даного напрямку дослідження, деякі дослідники вважають, що поняття «неформальна логіка» повністю не визначає даний напрям. Саме тому, питання назви та визначення «неформальної логіки» потребує дослідження, адже питання практичної логіки, критичного мислення та міркувань в теорії аргументації є надзвичайно актуальним для сьогодення.

Формальний підхід до теорії аргументації дає чітку структуру, формальні умови та систему аргументації, так Аристотель у своїй роботі «Топіка» визначає поняття умовивід, як основу аргументації «це мова в якій якщо щось допускається, то через це припущення з необхідністю витікає дещо відмінне від даного. Докази є тоді, коли умовивід складається з істинних і перших [положень] або з таких, знання про які беруть свій початок від тих чи інших перших і істинних [положень]» (Хоменко, 1978, с. 349), але як показує життєва практика для того, щоб переконати не достатньо мати істинні судження та формулювати правильні умовиводи відповідно до основних законів логіки. Для переконливості в своїй аргументації слід використовувати і неформальні методи, адже комунікація між людьми носить відносний, не сталий характер.

З моменту виникнення «неформальної логіки» (кін. 1970 р.) питання відношення до формальної логіки активно обговорюється та досліджується, і головним питанням є питання відношення даної дисципліни до формальної логіки взагалі. Так, наприклад, в роботі А. І. Умова, читаємо: «будь яка логіка формальна; якщо вона претендує на те, щоб не бути формальною, то вона і не є логікою» (Умов, 1997, с. 7), таку ж позицію в своїх роботах висуває і Я. Хінтікка. Інша точка зору, яка є популярною в сучасній науковій літературі, і повністю протиставляється першій, вважається, що неформальна логіка тісно пов'язана з логічним знанням. Так, Дж. Фріман, в своїй статті «Місце неформальної логіки в філософії» зазначає: «Що таке логіка? Класичною відповіддю на це питання є те, що логіка вчить оцінювати міркування чи аргументації... В відповідності з цим визначенням не виникає сумніву, що неформальна логіка є логікою» (Freeman, 2000, pp. 117-128). Голандський вчений Ф. ван Емерен зазначав, що неформальна логіка ближче до теорії та практики аргументації, ніж до формальної логіки. Е. Блейр і Р. Джонсон в своїй праці «Неформальна логіка: минуле та теперішнє» пишуть: «Неформальна логіка може бути розглянута як сфера теорії аргументації. Іншими словами, для будь якої теорії аргументації необхідним компонентом має стати теорія не-

формальної логіки» (Johnson, & Blair, 1994, p. 15). Д. Хічкок, вважає, що для теорії аргументації важливим є як неформальні, так і формальні логічні підходи, адже в різних ситуаціях потрібні різні підходи. Відмінність неформальної логіки складається з того, що в розгляді багатої кількості запитань, які не є предметом обговорення чи дослідження важливі неформальні підходи до доведення, але з іншого боку, часто в дослідженнях найкращим аргументом є формально-логічні методи, які є визначальними в традиційній логіці.

Розглянемо формальний та неформальний підходи до теорії аргументації. В формальній логіці теорію аргументації та доведення вивчають з точки зору нормативної науки, тоді як в неформальному підході можливий як нормативний, так і описово-нормативний підходи. В побудові аргументації, коли ми говоримо про формальну логіку, то тут працюють виключно нормативні критерії, стандарти та процедури, що розглядають аргументацію, як вивідну структуру. Коли ж побудовою доведення займається неформальна логіка, то вона розробляє свої власні неформальні критерії, процедури та стандарти, вибудовуючи доведення розглядаючи його як певний вид діалогу, при цьому використовуючи природну мову, на противагу формальній логіці, де використовується виключно штучна мова логіки. В межах формальної логіки використовуються виключно формальні методи, аналізується тільки мікроструктура та форма аргументації, її оцінка здійснюється, як правильна чи не правильна, де критерієм успіху є правильність побудови відповідно до формальних вимог та законів логіки. Тоді як у неформальній логіці аналізується макроструктура аргументації і методи побудови діаграм, оцінка ж доведення здійснюється, як хороша або погана, а успіх аргументації визначається через такі поняття, як релевантність, допустимість або достатність для переконання. Неформальний підхід базується на поєднанні теорії та практики, тоді як формальний підхід це виключно теоретичний підхід.

Неформальну логіку цікавить аналіз виключно «реальних» аргументів, які працюють, хоча сам термін «реальна аргументація» чітко не є визначеним, хоча і займає домінуюче місце в усій неформальній логіці. На сьогодні, цей термін досить часто вживається на позначення аргументації, яка використовується поза навчальною аудиторією, в диспутах, дискусіях, суперечці, це аргументація, яка використовується в коментарях до різних політичних та соціальних процесів, в соцмережах, інформаційному просторі та засобах масової інформації тай в повсякденному житті людей. Але все ж чи вичерпали ми цим переліком все значення «реальної аргументації», і чи має вона відношення до формальної? В сучасній літературі, в більшій своїй частині, в ан-

гломовній, розглядають аргументацію через два поняття «вид діалогу» та «вид висновку». «Вид діалогу» вимагає від аргументації, на думку Д. Хічкока, мінімум двох співрозмовників, де кожен висловлює свою думку і деякі запитання, де завдання кожного члена діалогу переконати в своїй точці зору, використовуючи для цього і емоційні аргументи також. (Hitchcock, 2007, p. 102). Коли ж ми говоримо про «вид висновку», то тут Д. Хічкок, вже зазначає, що ми маємо лише доповідача, тобто того, хто висуває тезу та використовуючи один або більше аргументів намагається донести свою позицію до слухача або читача, зазвичай аргументи, які використовуються не носять емоційного забарвлення. Коли ми вживаємо поняття аргументація, то розуміємо, що це має бути чітко структурований текст чи доповідь, яка підкріплена одним або більше аргументами і має певний висновок, правила за якими вибудовується аргументація і критерії якості такої аргументації, і є предметом дослідження логіки. Але все ж єдиновірною визначення, що таке «реальна аргументація» не має, ми можемо знайти безліч визначень, кожне з яких буде розкривати нові грані цього поняття.

Достатньо дискусійним є питання про склад аргументації, якщо ми говоримо про формальну аргументацію, то тут все чітко є теза, аргументи і демонстрація, коли ж ми говоримо про неформальну аргументацію, то тут теж постають питання з приводу її структури. Досить часто виділяють дві складові це теза або інколи визначають, як точка зору і аргументи, інколи структуру аргументації інтерпретують, як модель, яку вводить в загальний вжиток С. Тулмін, і тут дослідник визначає шість компонентів, а саме: ствердження (claim), данні (data, later grounds), основи (warrant), підтримки (backing), кваліфікатор (modal qualifier), спростування (rebuttal) (Хоменко, 2013, с. 96). Ще один підхід, який є достатньо популярним в наукових колах, визначає склад аргументації, як засновки, висновок і діалектична складова, його підтримують такі логіки, як Р. Джонсон, Л. Грорке і інші.

Отже, підводячи підсумки, ми маємо визнати наступне, що якщо ми говоримо про неформальну аргументацію (реальну аргументацію), то до цієї теми в сучасній літературі більше запитань ніж відповідей, з приводу ж формальної аргументації, то тут все чітко і структуровано відповідно до логічних критеріїв формальної логіки, але що ж робити з тими суб'єктивними питаннями, які вона не враховує, хоча вони в аргументації мають важливе значення. І хоч з кінця 1970-х рр. і по даний час неформальна логіка позиціонує себе як наукова область знань, але в її межах, більше запитань ніж відповідей до важливих, ми б сказали основопокладаючих понять, на які нема істинно-вірної думки. Звичайно це демонструє актуальність даної теми, хоча і не дає нам

єдиновірної відповіді на більшість питань, які стосуються поняттєвого апарату та методів, які застосовуються. Хоча така невизначеність, дає можливість не лише теоретичного, але і практичного застосування, що і було цілепокладаючою причиною виникнення неформальної логіки.

Список використаних джерел

- Аристотель. Тописка. *Сочинения* : в 4 т. Москва : Мысль, 1978. Т. 2. С. 349–532.
- Уемов А. И. Основы практической логики с задачами и упражнениями. Одесса, 1997. 388 с.
- Хоменко И. В. Теоретические проблемы неформальной логики: конфликты точек зрения. *Эпистемология и философия науки*. Москва, 2013. Т. 37, № 3. С. 85–99.
- Freeman J. B. The Place of Informal Logic in Philosophy. *Informal Logic*. 2000. Vol. 20, № 2. P. 117–128.
- Hitchcock D. Informal Logic and Concept of Argument. *Handbook of the Philosophy of Science. Philosophy of Logic*. Amsterdam, 2007. Vol. 5.
- Johnson R. H., Blair J. A. Informal Logic: Past and Present. *New Essays in Informal Logic*. Windsor, Ontario, Canada, 1994.

References

- Aristotel'. (1978). Topika [Topics]. In *Sochinenija* [Essays] (Vol. 2, pp. 349-532). Moskva: Mysl' [in Russian].
- Freeman, J. B. (2000). The Place of Informal Logic in Philosophy. *Informal Logic*, 20, 2, 117-128.
- Hitchcock, D. (2007). Informal Logic and Concept of Argument. *Handbook of the Philosophy of Science*. In *Philosophy of Logic* (Vol. 5). Amsterdam,
- Homenko, I. V. (2013). Teoreticheskie problemy neformal'noj logiki: konflikty toчек zrenija [Theoretical problems of informal logic: conflicts of points of view]. *Jepistemologija i filosofija nauki* [Epistemology and philosophy of science], 37, 3, 85-99 [in Russian].
- Johnson, R. H., & Blair, J. A. (1994). Informal Logic: Past and Present. In *New Essays in Informal Logic*. Windsor, Ontario, Canada.
- Uemov, A. I. (1997). *Fundamentals of practical logic with tasks and exercises* [Basics of practical logic with tasks and exercises]. Odessa [in Russian].

Matvienko I. S.

THE ARGUMENT THEORY: FORMAL CONTRA INFORMAL LOGIC

The article presents a study of argumentation theory through two binary positions, namely formal and informal logic. A formal approach to argumentation theory provides a clear structure, formal conditions, and a system of reasoning, but as life practice shows, it is not enough to convince oneself to have true judgments and to formulate correct assumptions according to the basic laws of logic. For the sake of persuasion, informal methods should also be used in their argumentation, because communication between people is relative, not permanent.

The theory of argumentation is being explored in various spheres of human life today, and although its origins date back to Aristotle's time, disciplines such as psychology, jurisprudence, political science, philology, and many others are involved in these issues in addition to philosophy and logic. This is what determines the fact that more and more new approaches to its study and study are built into the theory of argumentation. The traditional theory of argumentation is formal, and it is fundamentally different from the modern one, for which theoretical answers are insufficient and clear practical guidelines are needed. This gap between theory and practice in nineteenth-twentieth-century science has made it possible to formulate an informal approach to argumentation theory.

Key words: *thinking, argumentation, formal logic, informal logic, real argumentation.*

УДК 130.2 : 327.8

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212697>

orcid.org/0000-0001-8001-4223

Олександр Стовпець

СТОВПЕЦЬ Олександр Васильович – доктор філософських наук, доцент кафедри кримінального і адміністративного права, доцент кафедри філософії Одеського національного морського університету. Сфера наукових інтересів: соціальна філософія, проблеми інтелектуальної власності, філософія культури, синологія.

НАЗАД ДО МЕГАІМПЕРІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНІ Й КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНІ СТРАТАГЕМИ СУЧАСНОГО КИТАЮ

У статті проведено соціально-філософський аналіз геополітичних, економічних, культурних стратагем, які практикує сучасний Китай. Здійснено спробу подивитися на весь масив соціокультурних, економічних, суспільно-політичних практик, здійснюваних Китаєм, крізь призму системного підходу. Проведене дослідження дає певні підстави стверджувати, що Китай ставить особливий наголос на іміджевих заходах, покликаних підвищити рівень позитивного сприйняття китайських цінностей повсюди в світі. У економічній площині політика КНР є максимально прагматичною, і китайські економічні інтервенції до іноземних економічних активів проводяться без зайвих церемоній. Ця частина геополітики КНР позбавлена будь-якого культурного підтексту і є суто утилітарною, на відміну від інших сфер зовнішньої політики Китаю. Врешті-решт, всі ці філософсько-економічні й культурно-політичні стратагеми спрямовані на підвищення добробуту, сталого розвитку і соціальної злагоди китайської нації, на основі давніх культурно-філософських традицій та імперативів «соціалізму із китайською специфікою в нову еру» 习近平新时代中国特色社会主义思想.

Ключові слова: Китай, мегаімперія, традиціоналізм, модернізація, прагматизм, зовнішньоекономічна стратегія, зовнішньокультурна політика.

© О. В. Стовпець, 2020

Актуальність дослідження. Соціокультурна еволюція в сучасному Китаї, яка відбувається на тлі економічного і технологічного розвитку, віддзеркалюється на ціннісному, ідеологічному, геополітичному рівнях буття цієї країни. Зазначені зміни дають імпульс до усвідомлення потреби у соціально-філософському переосмисленні китайської зовнішньоекономічної філософії та нинішньої культурної політики КНР.

Адекватне розуміння духовних, ментальних, ідеологічних, суспільно-політичних, економічних, історико-культурних імперативів інших соціальних систем набуває все істотнішого значення по мірі того, як наш світ стає все більш взаємозалежним і насправді глобальним. У сьогоdnішньому розмаїтті культур *китайська* виокремлюється як така, що майже завжди (у масштабах світової історії) вважала себе гегемомом, і нині, ймовірно, претендує на відновлення цього статусу.

Сьогодні, мабуть, ні в кого вже не виникає сумнівів, що нинішній Китай став одним з впливових осередків сили (у різносторонньому її розумінні) в нашому мультикультурному багатополлярному світі. Та які стратегіями обирає Китай у своєму прагненні до глобального впливу? І які соціально-економічні домінанти визначає для себе китайське суспільство? Носієм якої соціокультурної місії бачать себе китайці (якщо така взагалі є)? Спробуємо, з соціально-філософських позицій, проаналізувати китайську геополітику, з урахуванням китайської культурно-філософської традиції та економічних реалій сучасності.

Мета дослідження бачиться у висвітленні зовнішніх політико-культурних та економічних стратегій, які практикує сучасний Китай. Досягнення цієї мети уможливується аналізом тієї специфічної комбінації прагматичної політики КНР із принципами соціалізму з китайською специфікою (中国特色社会主義). Останній виступає своєрідною квінтесенцією китайського бачення соціальної справедливості, національної злагоди і добробуту.

Коректне розуміння сучасної геополітики КНР уявляється неможливим без апеляції до культурно-історичного бекграунду цієї потужної держави. Китай по праву можна вважати ядром Синітської цивілізації, що упродовж тисячоліть був свого роду атрактором для різних етносів, залучаючи їх до свого культурного й економічного простору, поглинаючи та асимілюючи. Історія демонструє чимало прикладів, коли носії інших культур (сюнну 匈奴, мяо 苗, уйгури 维吾尔, монголи 蒙古族, маньчжури 满族, та інші – колись самодостатні народи) потрапляють у «китайський плавильний котел» і з плином часу стають китайцями. Вони можуть зберігати власні діалекти, окремі традиції та навіть релігійні особливості, однак ментально вони стають частиною синітської культури та, що не менш важливо, успішно інтегруються до китай-

ської соціально-економічної системи. Ці процеси можуть тривати століттями.

Реалізація суспільного потенціалу в Китаї завжди була пов'язана з імперською державою, *modus vivendi* якої – постійна економічна і культурна експансія. Цей вектор був дещо порушений у XIX столітті (鴉片戰爭 у китайській історіографії). Втім, приймаючи до уваги тривалу і багату історію в області концептуалізації влади, й конфуціанську спадщину, відродження в Китаї стратегій і тактик культурного та інших видів впливу, які сукупно позначаються терміном «м'яка сила», був лише питанням часу. Однак зміст цих експансіоністських моделей потребує переосмислення, із поправкою на сучасні технологічні, геополітичні, соціально-економічні фактори, що розгортаються у нинішньому світі.

Водночас, традиційна культура Китаю, яка імпліцитно насичує своїми цінностями навіть ідеологію КНР, має певну специфіку, та нерідко бачилася елементом консервативним, і подекуди чинником стагнації. Китайська культура не завжди знаходила вдалі механізми трансляції за межі традиційного простору Синітської цивілізації. Більш того, авторитарна опіка влади КНР над сферою ЗМІ (і порівняно невелика роль у поширенні китайської культури за допомогою *недержавних* організацій) в сучасних умовах перешкоджає ефективному нарощуванню «м'якої сили» держави. Втім, цей нестаток дещо компенсується активною позицією відповідних державних інституцій Китайської Народної Республіки.

Soft-power китайської культурної політики уможливорюється, перш за все, завдяки повсюдній культурній присутності. Саме з цією метою і засновуються в різних куточках земної кулі Інститути і «класи» Конфуція – міжнародна мережа культурно-освітніх центрів, створюваних Державною канцелярією з розповсюдження китайської мови за кордоном, за участю Міжнародної Ради з поширення китайської мови (国家汉语国际推广领导小组办公室), у розмовному варіанті відомої як «Ханьбань» (Hanban, 汉办). Остання була заснована в 1987 році, й найбільш помітною серед її функцій є саме створення і розширення мережі Інститутів Конфуція 孔子学院.

Оголошення про створення першого Інституту Конфуція у Сеулі в 2004 році ознаменувало нову фазу політичної самовпевненості в Китаї: він приєднався до клубу «першого світу» після століття напівколоніального статусу та 50-річного членства у клубі країн «третього світу» (Starr, 2009, с. 65). Станом на 2018 рік Китай забезпечив свою постійну культурну присутність в 142 країнах і регіонах світу, в яких сукупно діяли 516 інститутів Конфуція і 1076 класів Конфуція. У 2019 році в 162 країнах і регіонах світу працювало 548 інститутів Конфу-

ція й 1193 школи та класи Конфуція. За рахунок істотного державного фінансування, Китай планує до кінця 2020 року сукупно мати 1000 таких інститутів за кордоном, позначаючи подібну динаміку «революцією Конфуція», та маючи на меті задовольнити зростаючий в світі попит на вивчення китайської. За офіційними даними Hanban 汉办, на території Європи нині функціонують 187 установ (зокрема, в Україні – 6 інститутів і 2 класи Конфуція), в Америці – 138 установ (зокрема, у США – 81 інститут і 13 класів Конфуція), в Азії – 135 установ (Hanban, 2020).

Інститути Конфуція, відкриті для широкої публіки, популяризують китайську мову, а також китайську культуру, від каліграфії та кулінарії до тайцзи і китайської класичної філософії. Вони спонсорують освітні обміни і проводять публічні заходи і лекції. Інститути Конфуція безпосередньо відповідають як за поширення китайської мови в різних країнах світу, так і знайомство їхнього населення (інтелектуалів та широкого загалу) з історією Китаю. Ще одна важлива задача, визначена Ханьбань, – збереження мови в колах китайської діаспори.

Справа в тому, що багато молодих етнічних китайців, які належать до другого і третього покоління емігрантів, здебільшого знають лише розмовну мову (і нерідко, це певний діалект китайської, а не класичний варіант), при цьому вони можуть зовсім не володіти китайською писемністю. Тим не менш, згадана культурно-освітня структура виконує свою місію – сприяти глобальній популяризації китайських духовних цінностей, зробити Китай більш зрозумілим і менш лякаючим для решти світу, м'яко лобювати китайські інтереси повсюдно. При цьому розуміння змісту цих інтересів самими китайцями – питання окремого дослідження (Stovpets, 2019, с. 58).

Не секрет, що основу споконвічної парадигми китайської системи державного управління становить конфуціанство. Незважаючи на свою ієрархічність, конфуціанська парадигма вибудована за принципами етичності. Від правителя очікують моральної переваги, яка (серед інших персональних якостей) сприяє прийняттю мудрих рішень для підтримки безпеки і процвітання держави. До тих пір поки правитель і його дії відповідають критеріям конфуціанської моралі, він вважається гідним «мандата Неба» і всеосяжної підтримки своїх підданих. Якщо ж він відхиляється від моральних норм, то вважається, що він більше не гідний небесного заступництва і втрачає право на володіння «мандатом» (Chan, 2007, с. 179).

Культурна експансія Китаю, яка на своїй «вітрині» демонструє ідеали нового конфуціанства, є лише однією стороною сучасної китайської стратегії. Якщо ж уважно подивитися на економічну політику КНР

останніх десятиліть, зокрема, на зовнішньоекономічну (Argo, 2008), можна допустити, що китайські «економічні стратагеми» розраховані на довгострокову перспективу. Та враховуючи поточні тенденції у розвитку міжнародних відносин за участі Китаю (який присутній і в Євразії, і в Африці, і в Латинській Америці, й інтегрований до економіки США шляхом тісної індустріальної кооперації), а також поворотні внутрішньополітичні події останніх років у самому Китаї, можемо зробити припущення, що нині ця країна повертається до ідеї «мегаімперії».

Справа в тому, що Китай майже завжди був наддержавою, і переважав інші цивілізації світу (включаючи й європейську) за багатьма показниками розвитку: за кількістю населення і темпами його приросту, за рівнем грамотності, за валовим внутрішнім продуктом. Не кажучи вже про національну культурну ідентичність, яка склалася у імперському Китаї незрівнянно раніше, аніж на Заході. Китай це ясно усвідомлював вже тоді, та щоразу давав зрозуміти європейським амбасадорам, що не потребує західних моделей життя, аж до початку європейської інвазії в XIX ст.

З іншого боку, Китай, у бутність свою імперією під управлінням великих стародавніх династій – Цинь 秦朝, Хань 汉朝, Тан 唐朝, Сун 宋朝, Юань 元朝, Мін 大明帝国, Цін 大清国 – все ж був *регіональною* наддержавою. Незважаючи на всю свою тогочасну економічну, науково-освітню, військово-політичну й культурну гегемонію у Східній Азії, Китай не надто цікавився подіями у решті світу, вважаючи «некитайські» цивілізації майже варварами. Свою взаємодію із ними Китай обмежував торгівлею та мінімально потрібними дипломатичними зносинами.

Означений вище стан речей, коли Китай доволі зверхньо ставився до європейців, у XIX столітті завершився принизливою для китайців поразкою в Опіумних війнах 鴉片战争. Ця велика імперія, що за майже 4 тисячоліття свого існування вже звикла до лідерства, до свого статусу «Піднебесної», дуже серйозно недооцінювала «західних варварів» у їхніх технологічних можливостях, соціокультурних досягненнях та геополітичних амбіціях. З тих пір Китай і втратив статус наддержави, і був залежним то від Британії й інших західних держав, то від Японії, аж до завершення Другої світової. І лише з середини XX століття, не без допомоги Радянського Союзу, Китай (тепер вже у форматі КНР) знову стає на шлях поступового встановлення своєї гегемонії в регіоні. Нині чимало дослідників схиляються до думки, що китайська гегемонія насправді стає глобальною, адже Китай не просто у найближчій перспективі, а вже сьогодні перехоплює у США економічне лідерство у світі за багатьма показниками. Ці процеси і дозволяють позначати

геополітику Китаю як «повернення до мегаімперії», тобто економічної наддержави, котра до того ж плекає власні месіанські ідеї.

Термін «мегаімперія» можна пояснити таким чином: це така імперія, котра існує не тільки у просторі своєї території, й не тільки у рамках якоїсь однієї крупної нації. По суті, вона виходить далеко за межі своїх кордонів, пропонуючи власні парадигми розвитку (та фінансування під такі моделі розвитку) масі інших країн, навіть якщо в них абсолютно різні політичні й соціально-економічні системи.

Колись такими мегаімперіями були імперія Олександра Македонського та, протягом більш тривалого історичного періоду, Римська імперія. «Грецька мегаімперія» запропонувала іншим народам еллінізм (з усіма витікаючими звідти метанаративами, культурними та соціально-політичними наслідками, з універсальним комунікативним інструментом – мовою койне). І Римська імперія теж, безсумнівно, вийшла за межі своєї культурної матриці. Сліди її матеріальної культури – акведуки, периптери, віадуки, амфітеатри – яскраві свідчення колишньої економічної могутності й технологічної переваги римлян. Не кажучи вже про латину, яка надовго стала універсальною мовою науки, релігії та юриспруденції у Європі. Можна знайти в історії ще декілька подібних прикладів трансляції своєї культури та економіко-політичного впливу на решту світу.

Чому сьогоднішній Китай є економічною наддержавою? На наш погляд, насамперед, це наслідок тієї економічної філософії, яку ця країна втілює у життя з кінця 1970-х рр. Однак не тільки. «Мегаімперія» неможлива без активної трансляції власної культурної традиції та своєї ідеології. Тож Сі Цзіньпін 习近平 не випадково заявляє публічно, що Китай своїм розвитком робить величезний внесок в розвиток людства. Крім того, декларується, що Китай формує навколо себе співтовариство «країн Спільної Долі» 人类命运共同体 (як очікують китайці, такі країни, звісно ж, визнають домінування КНР). Як тільки та чи інша країна реально демонструє визнання китайської гегемонії (зазвичай це виражається у підписанні цілого ряду торгових і політичних договорів із Китаєм), ця країна стає частиною вищезгаданої спільноти. І тоді вже Китай починає сприяти такій країні: відкриває пріоритетне фінансування, інвестує в спільні проекти, лобіює інтереси «країн Спільної Долі» в ООН, – словом, усіляко підтримує всіх тих, хто перебуває в орбіті його впливу.

Щоб утримувати «мегаімперію», необхідно вкладати надзвичайно багато коштів. Адже «мегаімперія» в усі часи незмінно тримається на трьох підвалинах: *армія* (у доповідях Сі Цзіньпіна неодноразово фіксується завдання зробити армію КНР до 2050 року найсильнішою

армією в світі), *культура* (у просторі якої, серед іншого, утворюється і масс-культурна іміджева продукція – бажане уявлення про мегаімперію, що потім транслюється до решти світу) та *економіка* (яка фінансує і армію, і культуру).

Свідченням економічної могутності є, зокрема, здатність гегемона постійно підтримувати своїх сателітів фінансовими вливаннями в їхні економіки. Китайські інвестиції – найпотужніший геополітичний важіль, і в них криється серйозний підвох: КНР інвестує в ті галузі національної економіки залежних країн, які не дадуть цим країнам розвинутися в якості самостійних економічних гравців; але вони дають робочі місця та в цілому підтримують на плаву ці економіки. Прикладом таких інвестицій є фінансування розвитку інфраструктури – магістралей, складів, логістичних комплексів (мабуть, щоб ефективніше проводити імпорт і перевалку китайських товарів за допомогою місцевої інфраструктури).

Стратагеми китайської економічної філософії вступають у неминучу конфронтацію з відповідними американськими стратегіями. Одним з гострих кутів в цьому геополітичному протистоянні є фінансовий сектор. Наприклад, Китай вже давно прагне перевести розрахунки за нафтогазовими контрактами на юані, хоча переважно такі розрахунки нині виконуються у доларах США. Як відомо, сьогоднішній Китай, будучи *першим* в світі *промисловим* гігантом, закуповує дуже багато вуглеводнів. Та чим більше нафти і газу закуповує Китай, тим більше він підтримує «доларову економіку», із якою все жорсткіше конкуруватиме «юанева економіка».

Саме тому КНР, у різних торговельних секторах, по можливості, поступово замінює розрахунки у доларах США на розрахунки за допомогою власної національної валюти, тим самим «юанізуючи» регіональні економіки та сильніше прив'язуючи їх до товарів власного виробництва (адже тепер вони купуються за юані, а не за долари, як раніше). Китай завжди намагається отримати максимум дивідендів від економічної глобалізації, зокрема, від принципів вільної торгівлі. Все це викликає закономірне невдоволення глобального альфа-гравця – Сполучених Штатів, які ініціювали у 2018 році т.зв. китайсько-американську торговельну війну *中美贸易战*.

Одним з істотних аспектів цього протистояння є принципово різні підходи Китаю та США до питань інтелектуальної власності. Це окрема велика тема, яка частково досліджувалася раніше (Stovpets, 2017, с. 49-64). Тому зараз, не вдаючись до зайвих деталей, лиш відзначимо, що ще якісь 20-30 років тому Китай в більшості випадків керувався принципом «якщо хтось не може захистити належний йому інтелектуальний продукт, то він йому не належить». Однак станом на сьогодні

китайський бізнес і держава куди більш поважно ставляться до міжнародних стандартів щодо охорони прав інтелектуальної власності. Більш того, КНР вже демонструє світові власні бренди й інновації, захищені китайськими патентами.

Тематика інтелектуальної власності в економіці, як і проблематика репрезентації власної культури, стоять поряд із питаннями *інформаційної політики*. Для Китаю будь-які аспекти циркуляції інформації є вкрай чутливими та зазнають уважного нагляду з боку держави. З позицій ліберальної демократії цей стан речей справедливо називається інформаційною цензурою (Стовпець, 2012 а, с. 16). Водночас, КНР, усвідомлюючи вирішальну роль цифрових технологій в інноваційних секторах економіки, дбає про розвиток потужної інформаційної інфраструктури всередині країни. За рівнем діджиталізації Китай вже сьогодні випереджає чимало розвинених країн Заходу. Та, що не менш важливо, він робить ставку на власні технології (так, технологічна компанія Huawei входить в десятку світових лідерів за кількістю патентних заявок у сфері телекомунікацій). Звичайно, інформаційна політика КНР має свої істотні недоліки (Стовпець, 2012 б, с. 84). Однак цей сектор поступово еволюціонує, лібералізується, та звісно ж використовується Китаєм в якості важливого каналу ретрансляції китайської культури, поглядів, інтересів.

Тут ми наближаємося до питання щодо ступеню інтегрованості Китаю у т.зв. постмодерну реальність. Однак спочатку маємо дещо прояснити розуміння парадигмальної послідовності «премодерн – модерн – постмодерн». Адже у дослідженні парадигми *постмодерну*, перш за все, як культурного контексту й ідеологічного фону для формування соціальної реальності, звісно, дуже важливим є розуміння генези і смислів постмодерну. Говорячи про семантичні розбіжності фізичного (хронологічного) і «соціального» часу, ми припускаємо, що постмодерн – категорія, яка належить саме до виміру «соціального» часу (Stovpets, 2016, с. 115-123).

Приналежність людей до одного і того ж хронологічного моменту, їхнє паралельне співіснування на планеті зовсім не означає, що вони живуть в однаковому соціальному вимірі. Про це говорили ще К. Маркс, вводячи в дискурсивне поле термін «суспільно-економічна формація», і А. Тойнбі з його цивілізаційною теорією. П. Сорокін і Р. Мертон безпосередньо використовують термін «соціальний час» (Сорокін, Мертон, 2004, с. 113), що не тотожний його хронологічним параметрам. Щоправда, інформатизація, глобалізація, інші технологічні та соціальні фактори внесли (і продовжують привносити) свої корективи в соціокультурну динаміку історичного процесу.

Китай у попередні часи у більшості випадків апассіонарно, відсторонено спостерігав за бурхливими подіями на Заході, обмеживши своє спілкування із західною цивілізацією торговими операціями. Для китайської ціннісної системи були доволі чужими світоглядні шукання європейців. А тим часом, переходи європейців із «премодерної» парадигми до «модерної» сприяли такі ключові явища, як Ренесанс, Великі географічні відкриття і створення колоніальних імперій, Реформація і секуляризація, буржуазні перевороти в Європі й прихід парламентаризму, урбанізація, наукова і промислова революції з подальшою індустріалізацією, розвал традиційних імперій і розбудова національних держав із новою інституційною системою та вже іншою ідеологією (наприклад, націоналізмом, який є частиною програми модерну), і багато інших чинників. Власне, всі вони і були свідченнями докорінних соціокультурних змін всередині суспільств західної цивілізації. Все це відбувалося у європейській історії приблизно протягом 500 років, і на початку ХХ століття будівництво модерну в Європі було завершено. Та сьогодні модерний концепт перебуває у кризі, що і дало підстави говорити про т.зв. «постмодерну ситуацію».

Якщо вести розмову про такі ознаки постмодерну, як децентралізація, деідеологізація, розмивання національно-державного суверенітету, надмірний індивідуалізм, то сьогодні ми *не бачимо достатніх підстав* говорити про зміну модерної парадигми на постмодерну в Китаї. Натомість бачимо, що нове конфуціанство 新儒家, соціалізм із китайською специфікою 中国特色社会主义, етатизм, матеріалізм і політичний прагматизм, національна держава – ось той мінімальний набір ознак, котрі визначають життя сучасного китайського суспільства, і все це безумовно є *модерними* ознаками.

Дійсно, в економічній сфері Китай зробив стрибок в напрямку постіндустріальної формації (що наближає китайське суспільство до «постмодерності»). То чому ж, власне, ми вважаємо, що «модерн» із явною очевидністю домінує над «постмодерном» у житті сьогоднішнього Китаю?

Річ у тому, що Китай, наряду з іншими ключовими країнами Азії, переживає підйом національної самосвідомості. Фактично відсунувши марксизм на другий план, громадянський націоналізм (не етнічний) доволі впевнено інтегрувався в державну політику Китаю. Апеляція китайських ідеологів до ідеї «великого національного відродження» – характерна ознака світогляду епохи модерну, за якої й відбулася концептуалізація «національної держави». Як відомо, пік будівництва системи суверенних націй спостерігався в довоєнній Європі кінця ХІХ – початку ХХ століть. На думку деяких дослідників, сьогодні саме азіатські країни

у найбільшій мірі наближені до т.зв. вестфальського типу держави (Al-agappa, 2003, с. 87). Звідси й відповідні метанаративи, які завжди транслює мегаімперія, та її неодмінний супутник – месіанство. Хоча, повторимося, китайська геополітика є максимально раціональною і прагматичною, на відміну, скажімо, від радянської.

У своєму прагненні відновити колишній статус наддержави (та тепер вже не регіональної, а глобальної) і, водночас, зменшити впливи глобалізації на китайське суспільство (і дещо пригальмувати відповідні його структурні зміни), а також зафіксувати тенденцію до «великого відродження» (фактично – повернення до ідеї «мегаімперії»), керівництво КНР на чолі з Сі Цзіньпіном плекає теорію т.зв. «Китайської мрії» 中國夢. Даний концепт є багатограним, адже інтегрує і соціально-економічні інтереси Китаю (котрі набувають вельми експансіоністський характер у своєму зовнішньому векторі), і культурно-історичну, й політико-ідеологічну сфери, і ціннісно-світоглядні питання.

Висновки. Варто констатувати, що з моменту впровадження політики Реформ та відкритості 改革开放, у Китаї позначилася стала тенденція до підвищення рівня життя широких верств населення, відбулася істотна лібералізація (насамперед, у бізнес-середовищі). Водночас, зберігається керівна роль Компартії Китаю 中国共产党, котрій вдається доволі ефективно комбінувати державний протекціонізм і безкомпромісний контроль у окремих (особливо чутливих для влади) сферах життя, зі стимулюванням конкуренції у приватних сферах (такі як підприємництво, інноваційна сфера, промислове виробництво, торгівля). На цьому фоні спостерігаються перманентне зростання китайського середнього класу, кількості стартапів, рівня інноваційності економіки КНР. На ці внутрішні соціально-економічні процеси накладається особлива культурно-ідеологічна ситуація, яку в цілому можна охарактеризувати як відродження конфуціанської давньокитайської традиції, яка не конфліктує з соціалістичною ідеологією китайського зразку. КНР, звичайно, не є ліберальною демократією, проте це не заважає цій країні бути успішною, роблячи ставку на економічно-активне населення, яке вже звикло до свободи підприємництва і конкуренції.

Що ж стосується зовнішньої економічної стратегії КНР, то вона в цілому має доволі експансіоністський характер. Інколи її навіть позначають терміном «реколонізація», маючи на увазі китайське прагнення до постійного придбання ключових іноземних активів шляхом їхньої купівлі, інвестування, кредитування (що ставить цілі галузі національної економіки, наприклад, в країнах Африки або Латинської Америки, в абсолютну залежність від самого Китаю, який імпліцитно стоїть за всіма китайськими інвесторами).

Духовну основу зовнішньо-культурної китайської стратегії складає синітська культурна традиція, зокрема, нове конфуціанство 新儒家, відродження китайської філософії й розповсюдження китайської мови. Китай переконаний у необхідності забезпечити свою постійну культурну присутність в різних країнах. Це завдання здебільшого виконується шляхом відкриття згадуваних вище Інститутів Конфуція (孔子学院), та класів Конфуція, які діють і в Україні.

До того ж, Китай сьогодні практикує й інші форми популяризації власної культури, реалізуючи чимало міжнародних культурообмінних програм, на кшталт «Програми відвідування для молодих синологів» 青年汉学家研修计划, «Китайського мосту» 汉语桥 та інших, за координацією уряду КНР, Китайської Академії соціальних наук, гуманітарних університетів КНР. Всі ці інституції, своїми сукупними зусиллями, роблять Китай зрозумілішим для інших культур, та формують позитивне сприйняття всієї китайської культури.

На шляху до відродження «мегаімперії», або, як це формулює нинішній китайський лідер Сі Цзіньпін 习近平, – до «великого відродження китайської нації», Китай робить ставку на концепцію «комплексної могутності держави». Як нам уявляється (з аналізу геополітики КНР), комплексна міць ця складається з «жорсткої сили», «м'якої сили» і координуючої сили держави. Остання (через соціально-політичні структури) отримує важелі для більш прагматичного використання «м'якої сили». Сьогоднішня економічна і культурна експансія Китаю цілком укладаються в канву «великого відродження», яке на політико-ідеологічному рівні найбільш вдало декларується за допомогою висловленого Сі Цзіньпіном зовнішньополітичного кредо – «дипломатія великої держави із китайською специфікою» 中国特色大国外交.

Список використаних джерел

- Alagappa M. *Asian Security Order: Instrumental and Normative Features*. Stanford : Stanford University Press, 2003. 656 p.
- Arroyo D. *The Political Economy of Successful Reform: Asian Stratagems*. Stanford University : King Center on Global Development, 2008. 32 p.
- Chan J. Democracy and Meritocracy: Toward a Confucian Perspective. *Journal of Chinese Philosophy*. 2007. Vol. 34 (2). P. 179–193. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6253.2007.00408.x>
- Confucius Institute / Classroom. *Hanban.org* (date of access: 13.03.2020). URL: http://english.hanban.org/node_10971.htm
- Сорокин П. А., Мергтон Р. К. Социальное время: опыт методологического и функционального анализа. *Социологические исследования*. 2004. № 6. С. 112–119.

- Starr D. Chinese Language Education in Europe: the Confucius Institutes. *European Journal of Education*. 2009. Vol. 44 (1). P. 65–82. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2008.01371.x>
- Stovpets O. Chinese legal-philosophic syncretism and its influence to value orientations of the Chinese society. *Skhid*. 2019. No 1 (159). P. 55–60. doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1\(159\).157856](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1(159).157856)
- Stovpets O. Social-philosophic view of the Intellectual Property institution: contemporary features, main problems & development prospects. *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*, (REVISTĂ DE CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ PLURIDISCIPLINARĂ). 2017. Vol. IX, no.1 / March P. 49–64. URL: <http://cogito.ucdc.ro/cogito-march2017.pdf>
- Stovpets O. V. Premodern and Modern: prolegomenon to the designation of Post-modernity in the context of research for Intellectual Property institution. *ISJ Theoretical & Applied Science*. 2016. Issue 12 (44). P. 115–123. doi: <http://dx.doi.org/10.15863/TAS.2016.12.44.22>
- Стовпець О. В. Філософсько-правові проблеми державної політики у сфері формування інформаційного суспільства. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. Київ : Нац. ун-тет «Києво-Могилянська академія», 2012. Том 129. С. 84–88. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2215>
- Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку інформаційних технологій в контексті проблем інформаційної цензури та захисту інтелектуальної власності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 66. С. 16–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_66_6

References

- Alagappa, M. (2003). *Asian Security Order: Instrumental and Normative Features*. Stanford: *Stanford University Press* [in English].
- Arroyo, D. (2008). *The Political Economy of Successful Reform: Asian Stratagems*. *Stanford University, King Center on Global Development*. Retrieved from <https://kingcenter.stanford.edu/publications/political-economy-successful-reform-asian-stratagems> [in English].
- Chan, J. (2007). Democracy and Meritocracy: Toward a Confucian Perspective. *Journal of Chinese Philosophy*, 34 (2), 179-193. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6253.2007.00408.x> [in English].
- Confucius Institute / Classroom. (2020). *Hanban.org* (date of access: 13.03.2020). Retrieved from http://english.hanban.org/node_10971.htm [in English].
- Sorokin, P. A., & Merton, R. K. (2004). *Sotsial'noye vremya: opyt metodologicheskogo i funktsional'nogo analiza* [Social Time: the experience of methodological and functional analysis]; translated by N. Romanovskiy. *Sociological Studies*, 6, 112-119 [in Russian].
- Starr, D. (2009). Chinese Language Education in Europe: the Confucius Institutes. *European Journal of Education*, 44 (1), 65-82. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2008.01371.x> [in English].

- Stovpets, O. (2019). Chinese legal-philosophic syncretism and its influence to value orientations of the Chinese society. *Skhid*, 1 (159), 55-60. doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1\(159\).157856](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1(159).157856) [in English].
- Stovpets, O. (2017). Social-philosophic view of the Intellectual Property institution: contemporary features, main problems & development prospects. *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*, 2017, IX, 1, 49-64. CEEOL Retrieved from <http://www.ceeol.com/search/article-detail?id=740455> [in English].
- Stovpets, O. V. (2016). Premodern and Modern: prolegomenon to the designation of Postmodernity in the context of research for Intellectual Property institution. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 12 (44), 115-123. doi: <http://dx.doi.org/10.15863/TAS.2016.12.44.22>
- Stovpets, O. V. (2012) b. Filofofs'ko-pravovi problemy derzhavnoyi polityky u sferi formuvannya informatsynoho suspil'stva [Legal-philosophic problems of state policy in respect of information society]. *NaUKMA Research Papers. Law*, 129, 84-88. Retrieved from <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2215> [in Ukrainian].
- Stovpets, O. V. (2012) a. Sotsial'no-filofofs'ki aspekty rozvytku informatsynyykh tekhnolohiy v konteksti problem informatsynoyi tsenzury ta zakhystu intelektual'noyi vlasnosti. [Social-philosophic aspects of informational technologies development in the context of the informational censorship and intellectual property protection problems]. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*, 66, 16-20. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/9272/1/4.pdf> [in Ukrainian].

Stovpets O. V.

BACK TO MEGA-EMPIRE: PHILOSOPHIC-ECONOMIC AND CULTURAL-POLITICAL STRATAGEMS OF MODERN CHINA

The article analyzes, from the standpoints of social philosophy, the implemented geopolitical, economic, and cultural stratagems in Chinese endeavour to become a “mega-empire” of our time. The “mega-empire” means such an empire that exists not only within the boundaries of its own territory, as well as not only within the population of a certain numerous nation. In fact, it goes far beyond its official borders, offering its unique development paradigms, and providing an appropriate funding for these development models. Mega-empire is able to make this proposal to many other countries, even if they function with completely different political and socio-economic systems. In addition, such a kind of superpower always translates its metanarratives to others, being deeply convinced in its civilizational mission for the rest of the world.

We consider that China has real potential to become a “mega-empire” due to the combination of several factors. The first is that China has been practicing its new economic philosophy since the late 1970s. But, evidently, the economy only is not enough for restoring the “mega-empire”. The latter is impossible without an active broadcasting of its own cultural tradition and its universal ideology. No coincidence that Xi Jinping asserts that China is making a huge contribution to

human development through its own growth. Another crucial statement is that China is forming a Community of Shared Future for Mankind 人类命运共同体, also translated as a Community of Common Destiny.

The mentioned concept, being delivered by former Chinese Communist Party general secretary Hu Jintao, has been rethought by present leader Xi Jinping, and now is advocated by him actively. The Chinese government has raised the “Community of Common Destiny” concept with an aim to build a new framework of international relations and promote and improve global governance. That was the major amendment on China’s foreign policy in more than last four decades, shifting from being nation-oriented to focusing on the whole mankind. It may also appear as an evidence of China’s shift from the Modernity paradigm to the Postmodernity, at the initial stage of this controversial but inevitable movement. Simultaneously, for the present time Chinese society lives mainly in the sociocultural realm of Modernity, as postmodern tendencies are not so strong in China, and in Asia as a whole.

The author attempted to look at the whole array of socio-cultural, economic, and political practices exercised by modern China through the lens of a systemic approach. This study suggests that China makes particular emphasis on image-based measures designed to enhance the positive perception of Chinese values, traditional culture, and modern Chinese achievements throughout the world. Chinese cultural policy is implicated in a soft-power style, and framed in Chinese cultural institutions all over the world. But the external-economic strategy of the PRC is as pragmatic as possible, and Chinese economic interventions towards foreign economic assets are conducted without undue ceremonies. This part of China’s geopolitics is devoid of any cultural implication and is purely utilitarian, unlike other areas of Chinese foreign policy.

Ultimately, all of these philosophic-economic and cultural-political stratagems are aimed at enhancing the well-being, sustainable development, and social cohesion of the Chinese nation, based on longstanding cultural and philosophical traditions, and imperatives of the Socialism with Chinese Characteristics for a New Era 习近平新时代中国特色社会主义思想. Today’s economic and cultural expansion of China is entirely within the canvas of the “Great Chinese Renaissance”, which is most illustratively declared at the political-ideological level by Xi Jinping’s foreign-policy credo “Great Power Diplomacy with Chinese Characteristics” 中国特色大国外交.

Key words: *China, mega-empire, traditionalism, modernization, pragmatism, external economic strategy, foreign cultural policy.*

Геннадій Супрун

*СУПРУН Геннадій Геннадійович – аспірант кафедри філософії
Полтавського національного педагогічного університету імені
В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та
філософія історії.*

ІДЕНТИЧНІСТЬ ІНДИВІДА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статті проведено аналіз активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які породжують нові форми соціалізації й індивідуалізації. Унаслідок подібних трансформацій прослідковуються зміни як в суспільному житті (в способі соціальних взаємодій і контактів), так і в ціннісно-нормативному і культурному просторі. Таким чином, якщо спочатку віртуалізація соціальних контактів дозволила індивіду випробувати на собі соціальні маски анонімності, то в подальшому це надало можливість формувати власні автопортрети віртуальної особистості, які спочатку представлені в мережевій площині комунікацій, а згодом використані й у реальному житті.

***Ключові слова:** соціальна комунікація; цифрова ідентичність; «цифрові аборигени»; «постправада»; демасифікація ЗМІ; просьюмер; цифрові мандрівники (номади); віртуалізація.*

Постановка проблеми. Цифрове постмодерне суспільство є багатогарбовим і складним механізмом, підтвердженням чому слугує значна кількість суперечностей, які виникають вперше і потребують узгодження. Внаслідок стирання меж реального життя й віртуального, звичне міжособистісне спілкування трансформується в цифрову площину. Відбувається це по тій причині, що цифрове відображення особистості підтверджує реальне життя, або ж демонструє її латентну бажану ідентичність. В погоні за самовизначенням (чи хоча б розумінням цілі) людина втікає в Інтернет, приміряючи там на собі багатогран-

© Г. Г. Супрун, 2020

ний підбір ідентичностей. Розвиток цифрових технологій підштовхує до видозмінення у індивіда можливих процесів індивідуалізації як на рівні колективу (завдяки визнанню іншими), так і на власне індивідуальному, чому сприяє прийняття ним самим відповідних ідентифікаторів. Все це впливає на формування нових ціннісних орієнтирів, які є постійно рухомими в цифровому середовищі сучасності.

Тому, **мета** дослідження – соціально-філософський аналіз ідентичності в контексті соціальних комунікацій в період цифрової епохи.

Основна частина. В мережевому полі людина здатна конструювати свою ідентичність, в той час як і цифрові технології дозволяють знаходити все нові можливості для самовираження. «Інтернет – це інформаційна технологія і соціальна форма, яка поглинає в себе інформаційну епоху так само, як електронний двигун був рушієм соціальних і технічних змін індустріальної епохи» (Кастельс, 2004, с. 5).

Інтернет слугує яскравим прикладом рушієм змін: як винахід для використання у військових цілях (бажання мати закриту мережу для обміну інформацією), він перетворився на те, що ми маємо зараз – можливість проводити відеоконференції в режимі онлайн, отримувати дистанційно освіту чи взагалі просто купувати будь які речі, не встаючи з дивану. Окремої уваги заслуговує той факт, що з 1991 року (коли Всесвітня павутина стала загальнодоступною) кількість аудиторії, яка користувалась даним нововведенням становила 50 млн користувачів. Для розуміння тенденцій, необхідно вказати, що для того, щоб охопити таку ж кількість людей, радіо необхідно було 38, а телебаченню 13 років.

Завдяки активному розвитку інформаційних технологій і віртуалізації соціальних зв'язків, Інтернет виступає як основа для комунікації людини у різних сферах життя, незважаючи на відстань і час. В результаті, згідно з припущенням Р. Маклюєна, виникає «глобальне село», де навіть локальні регіональні явища, завдяки віртуалізації, вмиг можуть набувати глобальних масштабів. Відповідно до цього, формується «суспільство ризику», адже те соціальне, що ще вчора здавалось чітким і стабільним, уже завтра може зникнути.

В епоху Інтернету з'являється таке визначення як «цифрові або-ригени» - термін, який був введений в 2001 році М. Пренксі для позначення людей, які народились після цифрової революції (1980-ті рр.) і які звикли отримувати інформацію через цифрові канали. Ті ж, хто народився до цифровізації, іменуються американським дослідником як «цифрові емігранти», яким непросто адаптуватись до нових технологій, і навіть якщо їм це вдається, то в них лишається щось на кшталт акценту – їх поведінка іноді може видавати незручність комунікації в

мережі. Доречним було б провести аналогію із вивченням іноземних мов: коли це відбувається в дитинстві й індивід знаходиться у відповідному мовному середовищі, знання даються легше й природніше. Інша ж справа, коли у зрілому віці намагаєшся наздогнати втрачене, нерідко, попри ідеальне знання граматики й вмінню безпроблемно розмовляти іноземною, саме ледь відчутний акцент буде свідчити про твою відмінність від носіїв рідної мови.

Якщо дати загальну характеристику процесам соціальних комунікацій в Інтернеті на початковому етапі розвитку соціальних мереж, то доцільно використати тезу П. Ладлоу: «Ті, хто був розділений географією, буде об'єднаний ідеєю» (Ладлоу, 2005, с. 34). Таким чином, об'єднуючись в групи на основі спільних ідей виявилось набагато простіше, що дозволило формувати стійкі соціальні об'єднання з подальшим пропагуванням відповідних поглядів.

В суспільстві останніх років набуло поширення таке явище як «громадянська журналістика». Під нею розуміється здатність громадян приймати участь у формуванні й презентації повідомлень в форматі новин. Це стало можливим при активному використанні портативних цифрових гаджетів, завдяки чому свідки подій можуть її зафіксувати в момент, на відміну від раніше використовуваної моделі, де лише через деякий час на місце події виїжджали спеціалізовані журналісти. Прогнози демасифікації ЗМІ ще на початку 70-х років ХХ століття давав в своїх роботах Е.Тоффлер: «Засоби масової інформації перебувають під атакуючим вогнем. Розквітають нові, демасифіковані засоби інформації, які роблять виклик, а інколи змінюють ЗМІ, що панували у всіх суспільствах часів Другої хвилі» (Тоффлер, 1999, с. 215). Так, в останні роки популярним явищем стають телеграм-канали, особливістю яких є те, що вони здатні більш оперативно й на правах анонімності видавати «інсайди», при цьому не виключаючи їх недостовірність. Але в силу збільшення швидкості поширення інформаційних потоків, споживачі віддають перевагу можливості отримати інформацію «тут і зараз», нехай і неперевірену, але актуальну, ніж достовірну через деякий час. Це явище отримало назву «постправди», коли на перший план виходить та інформація, яка апелює до емоцій, є шокуючою, актуальною і відповідає особистісним інтересам споживача. Якщо іншими словами сформулювати дану тезу, то потенційна новина активніше «схопиться» споживачем, якщо вона відповідає його поглядам і є актуальною (новою в інформаційному полі), таким чином сформувавши в отримувача почуття присутності «тут і зараз» й перебування в епіцентрі подій. Саме тому відбуваються об'єднання в групи за інтересами і створюються демасифіковані «інформаційні кокони», де вигідна

інформація поширюється швидша, ніж та, яка несе авторитетні втрати споживачу. Таким чином, формується інформаційна відчуженість, нездатність сприймати альтернативну точку зору.

Перевагою новітніх цифрових каналів поширення інформації над «класичними ЗМІ» є менший рівень цензури, що дозволяє представляти інформацію «з-за куліс», до чого раніше звичайний споживач допускався надто рідко. Безумовно, що як класичні ЗМІ, так і телеграм-канали, формують відповідний інформаційний кокон, переслідуючи власні інтереси. Та однією з важливих характеристик нових форм комунікації з споживачами є те, що вони здатні до зворотнього зв'язку, і саме ці прояви підтверджують формування «Web 2.0», де самі споживачі, завдяки коректурі і взаємодії з виробником (надавачем послуг) удосконалюють сам продукт.

Подібні прояви і є яскравим прикладом нових соціальних комунікаційних навичок. Активність громадянського життя виражається не в участі в демонстраціях чи мітингах, а у використанні мобільних пристроїв для фіксації тих чи інших подій. Все це демонструється в мережі з подальшим обговоренням і привертанням уваги до проблеми. Таким чином, нові форми цифрової комунікації мають велику силу впливу на формування і висвітлення актуальних проблем суспільства. Окрім цього необхідно врахувати, що з допомогою подібних технологій до участі, наприклад, у політичних процесах (вибори, референдуми) можна залучити раніше пасивний електорат (молодь, яка здебільшого не цікавиться політичним життям), у якого, завдяки новому і необхідному впливу, буде сформована відповідна громадянська позиція. Прикладом може слугувати одна із ключових тактик передвиборчої гонки 2008 року у США штабу Барака Обама: було приділено велику увагу демонстрації кандидата в площині інтернет-мереж (публікації відеороликів, згадування Б. Обама в блогах різних людей). Як наслідок - вдалось отримати високий рівень явки виборців і бажаного результату, адже нова реальність вимагає нового підходу до комунікації. З часом подібні форми соціальної комунікації були взяті на озброєння й іншими країнами.

На сьогодні формати віртуальної реальності індивіда стають більш чітко вираженими і публічними. Відбувається це по тій причині, що цифрове відображення особистості підтверджує реальне життя, або ж демонструє її латентну бажану ідентичність. І якщо раніше людина використовувала Інтернет як можливість сховатись в полі комунікації за маскою анонімності, то сучасні тенденції зводяться до пред'явлення себе в цифровому полі. Таким чином, формуються нові терміни, які

розкривають специфіку новостворених форматів соціальних комунікацій й ідентичностей, на розгляді яких ми зупинимось далі.

Просьюмер – людина, яка займається як процесом виготовлення й надання товарів і послуг, так їх і споживанням. Вперше думку про те, що внаслідок розвитку комп'ютерних технологій споживач стане також їх виробником була висловлена М. Маклюеном і Б. Невіттом в їх спільній роботі, датованій 1972 роком. Подальший розвиток термін отримав у Е. Тофлера в його праці «Третя хвиля» (1980 рік). В дослідженні Є. Андреева під назвою «Просьюмер – новий вид споживача інформаційної цивілізації» дано наступну характеристику: «Просьюмер – це активний споживач, який має доступ до технологій і інформації, уміє їх використовувати, який вміє аналізувати події, які відбуваються в сфері торгівлі, політиці, поп-культурі... Вони самодостатні, горді своїм вмінням думати самостійно й експериментують. Це комунікатори: вони розповідають іншим людям про свої враження від нових продуктів, брендів і послуг, задають питання іншим стосовно їх досвіду. Вони авторитетні: інші люди цікавляться їх думкою і запитують поради. При цьому просьюмери-скептики... не довіряють сліпо тому, про що говориться в ЗМІ чи рекламі, але цінують інформацію і розваги, які можуть отримати з цих джерел» (Андреева Е. В., 2009, с. 145). Подібна характеристика доволі чітко підпадає під образ формату блогера, який завдяки власній індивідуальності здатен до об'єднання навколо себе однодумців, які в подальшому будуть визнавати його авторитет й ідейно йому підпорядковуватись: «Усе більше людей починає не тільки споживати, а й створювати медіа-контент. Усе більше людей відвертаються від односторонніх медіаканалів і з головою йдуть у відкриті медіасередовища, такі як Інтернет... Медіакомпанії та їх прихильники можуть реагувати на це одним із двох способів: чинити опір і створювати людям перешкоди або підкоритися вітру змін і прийняти культуру взаємодії (Ласика, 2006, с. 41).

Відмінність просьюмерів прослідковується і у відношенні до кар'єри: замість бажання бути прикутим до одного постійного місця роботи, просьюмери навпаки стараються уникнути прив'язаності, адже завжди є прагнення і можливість змінити вид діяльності на більш оплачуваний або цікавіший. Вони в пошуках себе, в постійних пошуках і прагненні не зупиняться на досягнутому. Для просьюмерів інтернет-мережа виступає не тільки способом комунікації з аудиторією, а й дозволяє репрезентувати власну ідентичність. Індивід, формуючи власний віртуальний образ, виражає свої бажані або ж потенціальні якості, реалізувати які в реальності є проблематичним. Таким чином, сконструйовані Інтернет-ідентичності є не вдуманими, а пов'язані з

реальними, але модифіковані й вдосконалені. Одним із підтверджень цьому є те, що комунікація в мережі в сучасних умовах тісно пов'язана із міжособистісною взаємодією поза Інтернетом.

Цифрові мандрівники (номади) – соціальна категорія, котра набуває поширення в цифрову епоху. Представники цієї групи людей проявляють себе як вільні від постійної прив'язаності до певного місця проживання. Завдяки розвитку цифрових технологій, подібна мобільність не впливає на якість виконання ними своїх робочих зобов'язань, і варто зауважити, що сфера послуг, яка може надаватись дистанційно, з кожним роком розширюється: «На початок 2000-х років досить багато робітників (і їх власників) виявили, що для ефективної діяльності їм потрібен тільки мобільний телефон і ноутбук, і не важливо, знаходяться вони у себе в офісі, в потязі, літаку чи аеропорту. І таких працівників буде ставати все більше по мірі розвитку і поширенню технологій» (Митчел, 2012, с. 210). Постійна й нерушима ідентичність в епоху постмодерну трансформується із привілею в недолік, так як може виступати джерелом невдоволення й страждань. Стратегія номада – отримати свободу й намагання позбавитись від насильницької сталої ідентифікації. Таким чином, в погоні за самовизначенням (чи хоча б розумінням цілі) людина втікає в Інтернет, приміряючи там на себе багатогранний відбір ідентичностей. Відмінною характеристикою в конструюванні ідентичності є наявність фізичної присутності (під час реальної взаємодії) і її відсутність (в Інтернет-середовищі). Саме можливість фізичної відсутності в інтернеті дає свободу самопрезентації і відображення себе таким, яким не дозволено бути в реальному житті. Якість комунікації в цифровому просторі також відрізняється від спілкування в режимі реального часу. Відсутність фізичної взаємодії зі співбесідником надає почуття знаходження в безпеці і варіативності вибору стратегії комунікації, з однієї сторони дозволяючи бути відкритим, а з іншої – поводити себе більш різко.

Важливо відзначити, що при взаємодії в реальному житті, індивід витрачає достатньо багато ресурсів для того, щоб відповідним чином презентувати свою ідентичність. Віртуальний світ дозволяє здійснити це набагато швидше, проте існує загроза викривлення образу, який буде мало співпадати з реальним. Р. Фогельсон виділив наступні форми ідентичності, які поєднуються між собою в одній особистості:

- реальна (уявлення індивіда про самого себе в його теперішньому стані);
- ідеальна (уявлення індивіда про те, яким би він хотів бути);
- негативна (уявлення індивіда про те, яким би він не хотів бути);

- демонструючи (показ іншим ідентичності задля схвалення і отримання відповідної оцінки) (Fogelson, 1982, с. 67-77).

Чотири форми ідентичності вступають між собою у непрості взаємовідносини задля формування бажаного іміджу, які Р. Фогельсоном названо як «боротьба ідентичностей». Згідно теорії, особистість намагається максимально зблизити реальну ідентичність з ідеальною, і, напроतिвагу цьому, віддалити від реальної негативну. Прикладом і може слугувати конструювання віртуальної реальності, де маніпулятивно може бути представлена відповідно бажана ідентичність. Негативна сторона нашої ідентичності приховується як від інших, так і від самих себе: «В епоху постмодерна прагнення до істинної й адаптивної соціальної ідентичності особистості обумовлює розгляд імідж-конструювання як ефективного інструмента соціальної самоідентифікації шляхом впливу на «внутрішній імідж» і подальше його узгодження із «зовнішнім іміджем» людини. Таким чином, імідж-конструювання можна розглядати в якості способу побудови істинної соціальної самоідентифікації особистості з високими адаптивними можливостями» (Чернова, 2014, с. 118).

Для того, щоб зуміти зайняти в суспільстві бажане і комфортне місце, необхідно врахувати важливу роль гнучкості й вміння адаптуватись до нових обставин. Саме вищезгадані особливості дозволять мінімізувати розвиток конфліктних ситуацій і позитивним чином вплинути на самореалізацію як окремих індивідів, так і вплинути на гармонійний розвиток суспільства в цілому, яке в постіндустріальну епоху характеризується швидким розвитком і переходом до нових площин соціальної взаємодії. Тенденції розвитку міжособистісних стосунків є такими, що формовані раніше соціальні надбудови поступово руйнуються (піддаються критиці), а натомість йде формування нового типу суспільства.

Висновки. Важливо зауважити, що цифрове суспільство є надскладним і багатошаровим механізмом не тільки з позиції онтології, але й в розрізі великої кількості суперечностей, з якими доводиться зіштовхуватись вперше. Такими є процеси розмивання меж віртуального й реального, внаслідок чого звичне міжособистісне спілкування переходить в площину цифровізації, проблема контролю експонентного збільшення швидкості потоків інформації, розширення можливостей комунікаційних зв'язків – все це спровокувало втрату суспільством вибудованих раніше соціальних правил, представивши натомість необхідність індивіда шукати нові способи реалізації у сформованому цифровому світі. Безмежність у виборі можливостей стосовно конструювання ідентичності надають нові цифрові технології, які прони-

кають в сталі формати соціальних взаємовідносин. В інформаційному просторі спостерігаються тенденції до трансформації представлення особистості в її віртуальній формі, яка виконує завдання необхідної адаптації в мінливому інформаційному потоці глобального цифрового простору. В умовах сучасного розвитку суспільства цифрова ідентичність і її іміджевий характер є важливою умовою соціальної адаптації до нових викликів постмодерного світу. Ідентичність сьогодні є не результатом, а скоріше процесом, постійним творенням і вдосконаленням самого себе.

Список використаних джерел

- Андреева Е. В. Просьюмеры – новый вид потребителей информационной цивилизации. Потребление как коммуникация. *Потребление как коммуникация*: материалы 5 междунар. конф., 26-27 июня 2009 г. Санкт-Петербург : Интерсоцис, 2009. С. 13–15.
- Кастельс М. Галактика. Интернет. Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. Екатеринбург : У-Фактория, 2004. 324 с.
- Ладлоу П. Криптоанархия, кибергосударства и пиратские утопии. Москва : Ультра. Культура, 2005. 600 с.
- Ласика Дж. Д. Даркнет: война Голливуда против цифровой революции / пер. с англ. Ольги Турухиной. Екатеринбург : Ультра. Культура, 2006. 408 с.
- Митчелл У. Дж. Я++: Человек, Город, Сети. Москва : Strelka Press, 2012. 328 с.
- Тоффлер Э. Третья волна. Москва : АСТ, 1999. 263 с.
- Чернова К. Н. Имидж-конструирование как инструмент социальной самоидентификации личности в эпоху постмодерна. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Сер. Психология*. 2014. Т. 7, № 4. С. 118.
- Fogelson R. D. Person, Self and Identity. Some Anthropological Retrospects, Circumspects and Prospects. *Psychosocial Theories of the Self*. N.Y.: Plenum, 1982. P. 219.

References

- Andreeva, E. V. (2009). Pros'jumery – novyj vid potrebitelej informacionnoj civilizacii. Potreblenie kak kommunikacija [Prosumers are a new kind of consumers of an information civilization. Consumption as communication.]. In *Potreblenie kak kommunikacija* [Consumption as communication]: Proceedings of the International Conference (pp. 13–15). Sankt-Peterburg: Intersocis [in Russian].
- Kastel's, M. (2004). *Galaktika. Internet. Razmyshlenija ob Internete, biznese i obshhestve* [Galaxy. The Internet. Reflections on the Internet, Business and Society.]. Ekaterinburg: U-Faktorija [in Russian].
- Ladlou, P. (2005). *Kriptoanarhija, kibergosudarstva i piratskie utopii* [Cryptoanarchy, cyber states and pirate utopias]. Moskva: Ul'tra. Kul'tura [in Russian].

- Lasika, Dzh. D. (2006). *Darknet: vojna Gollivuda protiv cifrovoj revoljucii* [The Darknet: Hollywood's War Against the Digital Revolution]. Ekaterinburg: Ul'tra. Kul'tura [in Russian].
- Mitchell, U. Dzh. (2012). *Ja++: Chelovek, Gorod, Seti* [Me++: The Cyborg Self and the Networked City]. Moskva: Strelka Press [in Russian].
- Toffler, Je. (1999). *Tret'ja volna* [Third wave]. Moskva: AST [in Russian].
- Chernova, K. N. (2014). Imidzh-konstruirovanie kak instrument social'noj samoidentifikacii lichnosti v jepohu postmoderna [Image construction as a tool of social self-identification of a person in the postmodern era]. *Vestnik Juzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. Psihologija* [Bulletin of the South Ural State University. Psychology series], 7, 4, 118 [in Russian].
- Fogelson, R. D. (1982.). Person, Self and Identity. Some Anthropological Retrospects, Circumspects and Prospects. In *Psychosocial Theories of the Self* (p. 219). N.Y.: Plenum.

Suprun H. H.

INDIVIDUAL IDENTITY IN THE DIGITAL AGE OF SOCIAL COMMUNICATION

This article contains a study of analysis of dynamic development of information and communication technologies that result in new forms of socialization and individualization. Such transformations cause changes in social life (in a way of social interactions and contacts), as well as value- and norm-based and cultural space. Thereby, at first the visualization of social contacts allowed an individual to try on social masks of anonymity, but later it gave a possibility to form their own self-portraits of a virtual personality. The ones were presented in a network communication first, but later were used in real life.

It is worth mentioning that digital society is a multi-layered and complex mechanism. This fact is confirmed by the number of contradictions that are arising for the first time and must be harmonized. As a result of the blurring of boundaries between the real and virtual life, the usual interpersonal communication is being digitalized. This is happening due to the reason that digital representation of a person either confirms their real life or demonstrates its latent desirable identity. In pursuit of personal self-determination (or at least understanding personal goals), people escape to the Internet, and try on multiple identifiers there. Defining characteristics of identifies construction are the existence of the physical presence (during the actual interaction) and its absence (in the online environment). It is the possibility of being physically absent online that gives the freedom for self-presentation, portraying oneself in the way which is impermissible in the real life.

The paper focuses on the fact that in the context of modern development of society, digital identity and its image character are an important condition for social adaptation to the new challenges of the postmodern world. Identity today is not a result, but rather a process, a constant creation and improvement of oneself. In order to be able to take a desirable and comfortable place in society, it is necessary

to take into account the important role of flexibility and the ability to adapt to new circumstances. It is the features mentioned above that will allow minimizing the involvement of conflict situations and positively affect the self-realization of individuals and influencing the harmonious development of society as a whole, which in the post-industrial era is characterized by rapid development and transition to new areas of social interaction. All this affects the development of new values, which are constantly moving in the digital environment of the present time. The post-industrial space tends to transform the representation of the individual in its virtual form, which performs the task of necessary adaptation in the changing information flow of the global digital environment.

Keywords: *social communication; digital identity; «digital natives»; «post-truth»; demassification of media; prosumer; digital travelers (nomads); virtualization.*

УДК 82'06(075.8)

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212699>

orcid.org/0000-0003-0844-4004

Ірина Цебрій

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – філософія і мистецтво Стародавнього Сходу та Середньовіччя.

МОРАЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ХХ СТОЛІТТЯ У ТВОРАХ КЛАСИКІВ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано зміни в моральних устоях європейського суспільства через світосприйняття та світорозуміння класиків світової літератури, показано еволюцію моралі в найближчому соціумі рубежу ХІХ – ХХ століть на прикладі взаємостосунків у драмі Ріхарда Енглендера «Тасмниця в скринці», моральні взаємини між людьми «першого» і «третього» світів у виставі Жоржа Дюамеля «Це трапилося на свята». Доведено, що вивчення моральних відносин і кардинальних змін у них неможливе, без творів художньої літератури сучасників тієї епохи. У статті виявлено зміни між оригіналами й кіно версіями вказаних вище драм, спроектовано можливі напрями подальшого дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: мораль, драма, сучасники, постколоніалізм, соціум, суспільство, людські стосунки, декаданс.

Проблема кардинальних змін моральних устоїв суспільства завжди цікавила філософів, психологів, істориків. Загальноприйнятим було твердження, що людина, людські стосунки, людські почуття не змінювалися впродовж кількох останніх тисячоліть. Змінювалася лише мораль. Ці зміни диктувала, з одного боку, правляча еліта соціуму, пристосовуючи її до своїх цінностей, з іншого – нова епоха приносила еволюційні зміни в моральні устої епохи знизу, мораль еволюціонувала.

© І. В. Цебрій, 2020

Відображенню змін у суспільній моралі через світосприйняття й світорозуміння класиків світової літератури немає присвячених спеціально праць. Тому для написання цієї статті ми в першу чергу користувалися першоджерелами – драмами австрійського автора Ріхарда Енглендера «Тасмниця в скринці» (1912 р.) та француза Жоржа Дюамеля «Це трапилося на свята» (1966 р.) (Енглендер, 1995; Дюамель, 1980). Ці автори не стояли сторони розуміння ролі моралі в як у суспільстві, так і в найближчому соціумі. Велике значення для написання цієї статті відіграла праця Л. Фрізмана «Тема моралі в світовій літературі» (2015 р.), а також авторська робота «Митці минулих епох очима їхніх сучасників» (2019 р.) (Фрізман, 2015; Цебрій, 2019).

Отже, мінливий світ першої половини ХХ століття, що прийшов на зміну попередньому, ХІХ-му, з його класичними устоями, викликав шокуючи відчуття не лише в діячів мистецтва, а й у видатних науковців (достаньно пригадати твори П. Сорокіна, О. Шпенглера чи А. Тойнбі).

Тому були свої причини. Якщо ми розглянемо біографію будь-якого європейського чоловіка, здатного до військової служби, й уявимо, що він народився близько 1895 року (і раніше), то вочевидь він був учасником Першої світової війни, яка вразила світ як застосуванням нової зброї, так і небаченою раніше кількістю загиблих. Якщо ж усе-таки цьому чоловікові вдалося вижити в подібній м'ясорубці, то через двадцять років після неї він знову став учасником нових подій Другої світової війни.

Недивно, що світ хитався в очах людини, котра двічі винесла такі випробування. Митці цього часу начебто спеціально підкреслювали в своїх творах: «Ви вважаєте, що світ є таким, яким постає у ваших очах? Ні! Світ такий, яким ми його бачимо!» (Енглендер, 1995, с. 3).

У нашій статті ми зупинимося на двох відомих літераторах, котрі народилися в другій половині ХІХ століття й різниця між ними всього 15 років – французі Жоржі Дюамелі та австрійцеві Ріхарді Енглендері. Один із них відобразив світ напередодні Першої світової війни, другий – показав наслідки руйнації колоніальної системи після Другої світової війни.

Автор статті ставить перед собою *мету* відтворити уявлення про мораль європейського суспільства ХХ століття у баченні класиків світової літератури як можливу альтернативу офіційним документам того часу.

Австрійський письменник, поет і драматург Ріхард Енглендер, відомий під псевдонімом Петера Альтенберга (1859-1919 рр.) прожив класичне за тривалістю життя для того часу – 70 років. Коли йому виповнилося вже 37 років, вийшла перша збірка віршів, що представляли

собою невеликі ескізи. Наступного ж року теж побачив світ збірник, мініатюри (короткі «картинки настроїв»), що на поетично-чуттєвому рівні відображали зіткнення вразливої душі їхнього автора з враженнями від навколишньої дійсності (Енглендер, 1995, с. 4).

Після другого видання критики зарахували Ріхарда Енглендера до письменництва «різко декадентського напрямку», хоча можливо вони й були праві. «Декадентство» письменника характеризувалося яскраво вираженою суб'єктивністю його почуттів. Для Ріхарда Енглендера реальна природа явищ, їхнє значення для життя в його очах не мали жодного сенсу. Він сприймав усе через призму власного морально-естетичного відчуття. Проте книги Ріхарда Енглендера користувалися й користуються незмінним успіхом завдяки безпосередності й ширості його обдарування.

Письменник гостро передчував події Першої світової війни, як її дух поступово наповнював легені європейців і деморалізував родинні устої та людську мораль. За два роки до війни й за сім до своєї смерті він написав драму «Тасмниця в скринці» (1912 р.). Постановка цього твору у відені того ж року викликала глибокі дискусії як із боку глядачів, так й в літературних критиків. У всіх на вустах зачмерло одне питання: що саме Ріхард Енглендер бажав донести своїм твором і чому в ньому не все ясно, а навпаки – повне загадок. На це письменник усім давав теж одну відповідь: «Я хотів продовжити тему І. Тургенева «Батьки і діти». Просто у Тургенева цей конфлікт відбувся в ХІХ століття, а моїй драмі – у ХХ- му» (Енглендер, 1995, с. 4).

Хоча зміст твору таки дійсно переповнений загадками. Отже, власник невеликого заводу, містер Луба, опиняється в скрутному матеріальному становищі (чим воно було викликано й чим він займався окрім офіційної роботи – так і не зрозуміло). У нелегкий для нього час із Бразилії до його будинку повертається його молодша сестра, Карен, яку кинув коханець разом із дитиною. Свого часу містер Луба був проти від'їзду Карен, але та його не послухала. Незважаючи на те, що брат і сестра не переповнені одне до одного теплими почуттями, пан Луба дозволяє Карен залишитися жити в його будинку і за його рахунок.

Проте головна героїня драми – донька пана Луби, Крістіна. Вона, випускниця класичної берлінської гімназії, до беззямі закохана француза Алена, майбутнього вченого-філолога. Молодята хочуть побратися, але на заваді їм стає пан Луба: він не бачить перспективи в цьому шлюбі, до того ж йому потрібен надійний зять, статки якого змогли пану Лубі перекрити власні борги. Карен підштовхує Крістіну на втечу з Аленом. Та з певними ваганнями погоджується. Але в останню хвилину Ален за нею не з'являється.

Крістіна, яка під проливним дощем дуже довго чекала на Алена, потрапляє до лікарні. Її туди привіз якийсь незнайомий юнак, підібравши непритомну на вулиці. Містер Луба запевняє свою доньку, що Алена просто кинув її. Через певний час між Крістіною і незнайомцем (Мартіном), котрий врятував її життя, встановлюються стосунки, що можна було б назвати й коханням. Містер Луба в захваті від нового «роману» своєї дочки, адже батько Мартіна, містер Тоймер, володар потужних заводів у Дюссельдорфі. Крістіна заспокоюється, біль від зради Алена ущуває. Але це лише примарне щастя.

Через якийсь час Мартін бачить в альбомі Крістіни фотографію Алена і минулі події постають у нього перед очима: під проливний дощ вони ледь не зіштовхнулися на вузькій дорозі, коли їхали до Берліну на автомобілях і машину Алена знесло в кювет. Хлопець загинув, у нього й думки не було кидати Крістіну. Мартін про все розповідає містеру Лубі, але той категорично забороняє про це повідомляти Крістіні. Відчуваючи себе вбивцею, загнаним у глухий кут, Мартін кінчає життя самогубством (під час польоту вимикає двигун літака й розбивається). Всі оточуючі це сприймають за звичайну аварію, лише Карен розуміє, що це самогубство. Вона намагається переконати свого брата розкрити Крістіні правду – і про Алена, і про Мартіна. Але той погрожує вигнати її з дому й залишити без засобів існування. Карен замовкає. Крістіна ніколи не дізнається правди, всі події залишаються таємницею, міцно зачиненою у скринці (Енгландер, 1995, с. 30).

Дух декадансу пронизує весь сюжет. Проте автор залишає читача (й глядача) в роздумах про те, хто був правим: містер Луба, який не пустив Крістіну до Франції, не бажаючи їй долі покинутої Карен, чи Карен, яка підштовхувала Крістіну втекти з коханим? Що було б краще: якби Крістіна дізналася про те, що її Алена загинув, а Мартін покінчив життя самогубством і ще й був убивцею Алена, хоча й ненавмисним, чи незнання жадливої ситуації?

Позицію мав орати сам читач, або все залежало від майстерності акторів: чи хотів виконавець пана Луби зобразити його негідником, чи бажала актриса, котра грала Карен, показати її страждаючою від нерозуміння брата?

1972 року одна з кіностудій ФРН зняла фільм за мотивами драми Ріхарда Енгландера «Таємниця в скринці», що мав назву «І дощ змиває всі сліди» (режисер – Альфред Форер), який відразу отримав велику популярність у всіх країнах світу і ще більше фестивальних нагород. Автор сценарію та режисер перенесли події драми Ріхарда Енгландера в 70-ті роки ХХ століття й значно осучаснили їх. Проте екранізація вийшла вдалою, а ще вдалішим був склад акторів. Незва-

жаючи на такий успіх фільму, режисер і виконавець ролі пана Луби актор Вольфганг Райхманн не дали глядачеві вибору – пан Луба був показаний безжалісним егоїстом, Карен – страдницею і жертвою обставин, а Мартін – хлопцем, схильним до суїцидальних настроїв. Так прочитали в 70-ті роки автори фільму «Таємницю в скринці».

Молодший колега Ріхарда Енгландера по жанру мистецтва француз Жорж Дюамель (1884-1966 рр.) – прозаїк і поет, драматург, літературний критик, Лауреат Гонкурівської премії (1918), член Французької академії (1935) прожив на 12 років більше австрійського драматурга. Він бачив обидві світові війни та крах французької колоніальної системи.

Ж. Дюамель свого часу передбачав небезпеку фашизму («Щоденник білої війни», 1939 р.); його книги заміток («Французькі позиції», 1940 р.) і враження від військових подій («Місце притулку», 1940 р.) були спаленими нацистськими окупантами, яких він засудив в нарисі «На руїнах моралі: Орадур-сюр-Глан» (1944 р.). У 1939-1945 роках, тобто і під час окупації, Ж Дюамель був секретарем Французької Академії та захищав її від нацистів і колабораціоністів. Пізніше за це він удостоївся подяки від уряду де Голля.

Духовна несвобода, засилля грошей, криза західного суспільства ним відтворені в реалістичній серії романів «Хроніка сім'ї Паскье» (т. 1-10, 1933-1944 рр.). У романі «Подорож Патріка Пері» (1950 р.) Ж. Дюамель віддав данину періоду «холодної війни». Написав утопію «Пасажири Надії» (1953 р.).

З 1960 року Ж. Дюамель страждав від численних хвороб і помер в Вальмондуа 13 квітня 1966. Під час постійного недугу, що посилювався на початку 1966 року написав свою останню драму «Це трапилося на свята» (1966 р.), що була екранізована режисером Івом Буассе 1975 року. Драма пронизана двома ідеями: по-перше, її автор ніяк не міг змиритися з наслідками постколоніального режиму й показав це до відчаю виразно; по-друге, його гнітила думка про те, що можна все життя прожити поряд із людиною й вірити їй, а вона спроможна на жахливі дії (Дюамель, 1980, с.5).

Сюжет драми такий: два подружжя (Геог і Жанетта Лажуа та Ален і Арлетта Колін), а також син родини Лажуа – Леон, всі зустрічаються в маєтку Колін для сумного спомину: минуло рівно рік від того страшного часу, коли за нез'ясованих обставин було знайдено тіло їхньої шістнадцятилітньої доньки Бріджити під бараками алжирців, які заробляли гроші у Франції. До цих поминок приєднуються інспектор поліції Бойлард зі своєю дочкою Франсуазою та майбутнім зятем – професором Саїдом Галеві.

Усі учасники цього траурного зібрання знали покійну Бріджиту, окрім професора Галеві. Вони збиралися говорити лише про неї. Але Саїд Галеві повертає спомини таким чином, що розмови присутніх перетворюються на зізнання й нове переживання дня смерті дівчини. Кожний із них пригадує цей день по-своєму: Леон, який палко кохав Бріджиту, ще й досі не отямився від удару; для Франсуази вона була взірцем того, якою має бути розкомплектована дівчина; Жанетта любила її як майбутню свою невістку (дружину Леона); інспектор Бойлард переживає муки совісті, що в рішучий момент під тиском влади погодився передати справу в інші руки; Георг в усьому звинувачує алжирців, які за день до смерті дівчини приставали до неї на танцях, а потім її тіло знайшли бід алжирським баракком.

Образ Бріджити вимальовується цілним – це була життєрадісна дівчина, котра кохала свого нареченого Леона, їй був невідомим поганий настрій, найбільше всього в житті вона любила танцювати і не вміла сердитися. Та страшна проблема цієї справи полягала ще й у тому, що в день смерті Бріджити французи, яких очолив Георг Лажуа, влаштували справжню «бійню» алжирцям і тих загинуло кілька десятків чоловік (Дюамель, 1980, с. 27).

Майже на початку розмови, яку затіяв професор Галеві, складається враження, що вбивця Бріджити знаходиться в цій кімнаті, і підозри лягають майже на кожного. І все-таки фінал уражаючий: коли Бріджита роздязненою загорала на безлюдному пляжі, її підстеріг і при спробі звалтування випадково вив Георг Лажуа (батько Леона, нареченого Бріджити). Потім він згадав, що минулого дня до неї приставали на танцях алжирці і, коли всі були на святкуванні дня Нетуна, відніс і кинув її під алжирський барак. Наслідки були настільки трагічними, що навіть із політичних міркувань справу закрили.

Усі присутні вражені, окрім професора Галеві (алжирця за національністю). Він прийшов на ці поминки з певною обдуманною метою – вбити того, через кого звірячим чином був забитий його молодший брат, який перед смертю багато чого встиг йому повідати. Доки всі не можуть вийти з оцінення, Саїд Галеві виймає пістолет і стріляє в Георга. «кров за кров» - він помстився за свого брата! (Дюамель, 1980, с. 30)

Ця вистава мала в 60-ті роки у Франції великий успіх. Проте при екранізації твору відомий режисер Ів Буассе переніс події з 60-х років у 70-ті та змінив послідовність подій: вони розгортаються хронологічно від того дня, коли на танцях алжирці посміли запросити Бріджиту до моменту вбивства Георга Лажуа (таточка Лажуа). Бріджита, про яку в драмі лише ведуться оповіді, у фільмі є живою особою, а донька ін-

спектора Бойларда (Франсуаза), котра посідає далеко не останнє місце в драмі, у фільмі відсутня. Таким було режисерське бачення.

Критики дуже хвалили фільм. Правда. Побачити його Жоржу Дюамелю не вдалося: він помер за дев'ять років до екранізації й авторське право в цьому випадку не мало жодного значення. У фільмі дебютувала зовсім юна Ізабель Юппер – в майбутньому всесвітньо відома кінозірка. Вона зіграла роль Бріджити Колін. Таточка Лажуа блискуче втілює відомий французький актор Жан Карме. Фільм обійшов усі країни Європи й Америки.

Таким чином, вивчення суспільства певної епохи через його сприйняття сучасниками-митцями тих часів є надзвичайно важливим для будь-якого дослідження. І хоча ми стверджуємо, що мистецтво є відображенням реальності на художньо-емоційному рівні, все ж кожному з авторів творів довелося жити в середині того соціуму, дихати його повітрям. Тому, вивчаючи історію взаємин між соціальними станами населення, спираючись лише на одні документи, ми втрачаємо саме відчуття цієї історії. Завдяки двох розглянутих нами творами, ми спостерігаємо, як змінилися стосунки «батьки-діти» на початку ХХ століття в порівнянні з «тургенівськими» часами, а разом із ними і суспільна мораль; як загострилися відносини між країнами «першого» і «третього» світів у середині ХХІ століття після падіння колоніальної системи.

Тому ця проблема не вичерпується дослідженнями, що є на сьогоднішній день із цієї проблематики. Пріоритетними напрямками її вважаємо вивчення життя суспільства через полотна великих художників і через музичні твори, що є відображенням ритму життя й пульсації суспільства.

Список використаних джерел

- Дюамель Ж. Это случилось в праздник. Москва : Прогресс, 1980. 40 с.
Енгландер Р. Тайна в шкатулке. Миниатюры. Москва : Слово, 1995.
Фризман Л. Тема морали в мировой литературе. Харьков : Фолио, 2015. 506 с.
Цебрій І. В. Митці минулих епох очима їхніх сучасників (початок ХVІ – перша половина ХІХ ст.). Полтава : Формат+, 2019. 88 с.

References

- Djuamel', Zh. (1980). *Jeto sluchilos' v prazdnik* [It happened on a holiday]. Moskva: Progress [in Russian].
Englander, R. (1995). *Tajna v shkatulke. Miniaturjuri* [The secret is in the box. Miniature]. Moskva: Slovo [in Russian].
Frizman, L. (2015). *Tema morali v mirovoj literature* [The topic of morality in world literature]. Har'kov: Folio [in Russian].

Tsebrii, I. V. (2019). *Myttsi mynulykh epokh ochyma yikhnikh suchasnykiv (pochatok XVI – persha polovyna XIX st.)* [Mitzi passed the era of the ochyma of the ukhnykh modern (XVI– XIX century)]. Poltava: Format+. [in Ukrainian].

Tsebriy I. V.

THE MORALITY OF THE EUROPEAN SOCIETY OF THE XX CENTURY IN THE WORKS OF CLASSICS OF WORLD LITERATURE

The article analyzes the changes in the moral conditions of European society through the worldview and understanding of the classics of world literature, shows the evolution of morality in the closest society of the turn of the nineteenth - twentieth centuries. the third “worlds in the play of George Duhamel” It happened on holidays. It is proved that the study of moral relations and radical changes in them is impossible without the works of fiction contemporaries of that era. The article identifies changes between the originals and movie versions of the above dramas, and outlines possible directions for further investigation of this problem. The study of a society of a certain age through its perception by contemporary artists of those times is extremely important for any study. And although we claim that art is a reflection of reality at the artistic and emotional level, yet each of the authors of the works had to live in the middle of that society, to breathe it with air. Therefore, studying the history of relationships between social states of the population, relying on only one documents, we lose the very feeling of this history. Through the two works we have examined, we observe how father-child relationships changed in the early twentieth century compared to the Turgenean times, and with them social morality; how relations between the “first” and “third” countries in the middle of the XXI century became more acute after the fall of the colonial system.

Therefore, this problem is not limited to the research currently available on this issue. Her priority areas are to study the life of society through the paintings of great artists and through music, which is a reflection of the rhythm of life and the pulsation of society.

Keywords: *morality, drama, contemporaries, postcolonialism, society, human relations, decadence.*

Мирослава Костенко

КОСТЕНКО Мирослава Терентіївна – аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія, сучасні проблеми етики.

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

У статті розкриваються деякі теоретичні аспекти розуміння людської гідності у контексті сучасного філософського дискурсу. Проаналізовано соціальні виміри пізнання людської гідності, які полягають у її реалізації в буденному житті, поведінці, професійній діяльності, ставленні до оточуючих, суспільній взаємодії. Закцентовано увагу на тому, що людська гідність є елементом мікропараметрів ціннісної структури особистості. Дається характеристика поняття «національна гідність» та її важливість у світлі сучасних суспільно-політичних кризових явищ, її тлумачення в сучасній українській філософській думці.

Обґрунтовано концептуальне бачення людської гідності у контексті філософії свободи. Установлено, що гідність та свобода для українців це не просто слова - це сенс життя протягом усіх віків, боротьба за свою землю, за самостійність, за незалежність. Захист гідності є основною засадою організації суспільства, а відмова від моральних цінностей людини збіднює життя та позбавляє його сенсу. Гідність як надцінність не лише оцінюється вище від інших цінностей, вона може у деяких випадках ставити їх під сумнів і заперечувати. Нова моральна траєкторія, визначена сучасною українською філософською думкою, пов'язується з етикою гідності та утверджується шляхом переоцінки існуючих цінностей. Гідність у вищому духовному сенсі не лише постає як стандарт, виходячи з якого можна скласти судження щодо інших, звичайних, цінностей, вона радикально змінює людське

уявлення про суспільну значущість, у деяких випадках відкидаючи колишні ідеали.

Ключові слова: *свобода, воля, гідність, людина, суспільство, особистість, буття, свідомість, моральна самосвідомість, честь, категорія.*

Постановка проблеми. Сьогодні увагу соціуму привертають болючі питання зазіхання на територію України російського агресора, тривалі військові дії на Сході нашої країни, втрата суспільних цінностей, суспільно-політичні кризові явища у державі. Ці проблеми протягом усього існування незалежної української держави ось уже чверть століття є наріжними в сучасному національному філософському дискурсі. Доля України, події на Майдані, свобода людини, честь та гідність українців та вміння «бути людиною» стали об'єктами досліджень і роздумів сучасних мислителів. Їхні праці згодом трансформувалися в своєрідний напрям у сучасній філософській думці – філософія свободи, що ілюструє місце людини та її цінностей в соціумі, значення свободи для українця та роль людської гідності як невід'ємної засади формування громадянського суспільства.

Гідність людини в сучасних умовах свого існування набуває метаетичного та актуального характеру, це не дивно, адже розвиток соціуму та його культури неможливий без вільних людей, які мають почуття власної гідності. З огляду на це дослідження людської гідності у сучасному українському філософському дискурсі є важливим, оскільки має істотний світоглядний вплив на подолання сучасної суспільної кризи в Україні.

Метою статті є здійснення дослідження специфічних особливостей розуміння гідності людини в сучасному українському філософському дискурсі.

Ступінь розробки проблеми. Дослідження людської гідності в сучасному українському філософському дискурсі окреслюється працями сучасних українських філософів та етиків. Об'єктами для підготовки статті стали монографія М. Дойчика, книги М. Поповича та В. Малахова, які тривалий час досліджували питання гідності в умовах сучасної суспільної кризи в Україні. М. Дойчик, аналізуючи ідею людської гідності від Античності до Модерну, акцентує увагу на її особливій ролі і важливості вивчення у час суспільно-політичних перетворень у нашій державі. Особливості сучасного стану людської гідності досліджені В. Малаховим. Указуючи на прямий зв'язок людської гідності з іншими життєвоважливими цінностями, науковець називає їх нехтування припиненням буття людини загалом. М. Попович

одним з перших філософів надав свободі екзистенційного значення і поєднав її з національною ідентичністю, гідністю. Він стверджував, що національна приналежність створює для людини простір вільного володіння власним потенціалом, коли подальший розвиток цієї волі означає вихід за межі замкнених світів, опанування новими досвідами і культурними горизонтами. Філософ акцентував увагу на гідності людини та порівнював її з імунітетом, немов передбачаючи події 2014-го року. У його працях свобода та гідність тісно переплетені поняття, у яких начеб-то раніше соціум не відчував гострої потреби, проте втрата яких неможлива, як наголошував М. Попович вони є «аксіоматичними і елементарними» (Петренко, 2017).

Незважаючи на велику кількість праць, системного дослідження, присвяченого людській гідності у контексті сучасного українського філософського дискурсу не спостерігається.

Основна частина. Зважаючи на сучасний стан аксіологічної сфери суспільства, що характеризується певним знеціненням гуманістичних ідеалів та втратою світоглядно-етичного підґрунтя, важливо визначити суть та місце людської гідності, адже вона протягом століть залишається сутнісною ознакою існування та формування етичної системи всього людства.

М. Дойчик, характеризуючи актуальність питання ідеї гідності, відмічав її особливу роль у суперечливих умовах становлення громадянського суспільства в Україні. Дослідник вказав не просто не девальвацію цього питання, а й на буття екзистенційного загострення (Дойчик, 2018, с. 25).

У сучасному українському філософському дискурсі людська гідність постає багатоплановим поняттям, зміст якого істотно трансформується від чинників соціокультурного середовища та історичного розвитку. Як зауважує М. Дойчик, людська гідність у найпоширенішій змістовій конотації – це етична категорія, що позначає цінність людської особистості, або у випадках, коли вона використовується для позначення морального ставлення людини до самої себе у результаті самоактуалізації власних потенцій (Дойчик, 2018, с. 27). Також науковець доводить, що історико-філософський дискурс щодо концепту гідності людини є необхідним у тому сенсі, що він сприяє визначенню всіх семантичних рівнів, можливих смислових вимірів цього поняття, допомагає розкрити його істинну природу. (Дойчик 2018, с. 78).

Сучасний український етик Віктор Малахов характеризував гідність як форму санкціонування моральної свідомості особистості, підкреслюючи, що це не просто самооцінка, а деякий її ціннісний стандарт (Малахов, 2014, с. 223). Людська гідність, на думку вченого,

висвітлює принципову цінність індивіда як людини взагалі, як представника людства, саме цим і визначаючи моральний стандарт його самооцінки. Утвердити, обстояти, втратити гідність особа здатна лише в такій гранично широкій перспективі – в проекції власного індивідуального Я на загальнолюдські потенції, цінності й ідеали (Малахов, 2014, с. 226). Розуміємо, що проблема людської гідності - це й проблема забезпечення поваги до кожного індивіда, його людських прагнень і прав з боку соціуму, а нестача цього й нині залишається відчутною моральною вадою нашого суспільства.

Таким чином, зазначеному В. Малаховим (Малахов, 2014) розумінню людської гідності, відповідає філософське бачення її. Людина здатна до трансцендування, тобто до виходу її за межі наявного буття, у сферу постійно оновлюваних можливостей і перспектив.

Гідність є необхідним сутнісним компонентом людяності, на рівні зі свободою, любов'ю, творчістю, нехтування одного з цих компонентів порушує особливості буття людини, її моральність та цінності. Як влучно зазначив, В. Малахов: «Поняття людської гідності органічно пов'язане з інтересами творення, захисту й розвитку таких цінностей, як Істина, Добро, Краса. Відповідно до цього гідність порушується тоді, коли вона не має умов виправдання свого призначення, тобто коли вона не може досягнути істину й красу. Людська гідність принижується тоді, коли заважають особі в її розумовому розвитку, пошуках істини, досягненні правди... Будь-яке приниження Істини – приниження людської гідності» (Малахов, 2014, с. 228). Отож, бачимо прямий зв'язок людської гідності з іншими цінностями. На жаль, сучасний стан суспільно-політичної ситуації в нашій країні ілюструє традиційну ваду українського соціуму – приниження свободи та гідності, обмеження прав, а свідомість власної людської гідності називають не найсильнішою стороною сучасників. Варто запам'ятати твердження В. Малахова як аксіому: «Утвердження людської гідності – нагальне завдання як нинішньої культури загалом, так і окремої особистості... гідність була й є вищою цінністю, тож будь-яке зазіхання, будь-яке приниження її є таким же злом, як знищення самої людини» (Малахов, 2014, с. 229).

Таким чином, людська гідність відбиває ті притаманні моральності загалом тенденції до універсалізації й гуманізації цінностей особистісного буття, без яких неможливе повноцінне існування людства.

З давніх часів людська гідність тісно пов'язана зі свободою, волею, без одного з цих елементів моральної свідомості особистості не може існувати іншого. Філософія свободи М. Поповича тісно пов'язана з поняттям правової особистості, адже у ньому реалізовані воля і відповідальність, честь та гідність, співвідношення смислу індивідуальної

дії з принципами суспільного буття. (Попович, 2016, с. 187) Мислитель зазначає, що правова особистість у будь-якій державі – швидше продукт ідеалізації реальності, адже існує суб'єкт – громадянин і психологічний індивід, при наявності відповідальності, почуття власної гідності, поваги до закону та психологічного Я, ми можемо говорити про успішне становлення громадянського суспільства і саме з цього починається цивілізаційна Європа (Попович, 2016, с. 188). Якщо за порушення санкцій є покарання, то за порушення свободи чи посягання на гідність людини – сором і покаяння. Проте зазвичай, як зауважує філософ, людина живе в таких умовах, що між спотиканням чи паданням, будучи вільною і маючи власну гідність, легше пристосуватися до стихії та суспільної течії (Попович, 2016, с. 207). Подальший розвиток свободи та гідності людини означає вихід за межі цієї замкненої структури, для когось це вихід з комфортного і безпроблемного існування, для когось страх до появи нового. Варто пригадати лише події на Майдані, перші заворушення, сміливість студентів боротися за інакше життя та протидіяти загальній суспільній думці, на нашу думку, у цьому і є сенс твердження «бути людиною».

Книга «Філософія свободи» М. Поповича (Попович, 2018) є ілюстрацією стану честі і гідності у сучасному українському соціумі після подій 2014 року. Вчений досліджує основні цінності людини, гасла, якими керувалося суспільство під час Революції Гідності, характеризує ставлення до свободи та гідності сьогодні. У своїй праці «Філософія свободи» він прагнув осмислити події, що відбувалися у нього на очах, порівнюючи їх зі світовим досвідом розвитку, шукаючи їхні корені в історичних джерелах українського народу, в особливостях української ментальності. Ця книга — це пошук істини на перехресті національних і світових шляхів культури й науки, у ній тісно переплетені поняття гідності і свободи українця (Костенко, 2018, с. 122).

Філософія свободи М. Поповича не несе якихось важких зарозумілих термінів чи тверджень, це характеристика умов нормального людського існування, що базується на джерелах свободи та гідності. Гідність людини філософ порівнює з імунітетом, який мов захисна оболонка оберігає особистість індивіда, вона повинна бути, як і честь, дорожчою багатства та самого життя (Попович, 2016, с. 213). Звісно, нав'язати гідність людині чи запевнити її у важливості гідності, як і створити суспільство, де б повністю викоринилось зло, неможливо. Філософ зазначає, що у своїх діях людина часто зустрічається з ситуацією, коли рішення, згідне з законами і моральнісними звичаями, буде хоч і формально правильним, проте нелюдським. Саме у цьому, на думку М. Поповича, і є найбільша загроза моральним цінностям

суспільства, оскільки вибір меншого зла деформує саму систему оцінок і призводить до принципу «мета виправдовує засоби» (Попович, 2016, с. 226).

У час трансформації суспільних цінностей відбувається деперсоналізація, адже суспільство через владу над особистістю може знищити особистість і там, де культура особистої свободи і відповідальності мала довгу історію і стала культурою повсякдення (Попович, 2016, с. 236). Мирослав Володимирович вдається до історичної ретроспективи, згадуючи концтабори та тюрми, ГУЛАГ, прикро те, що сучасна ситуація в українському соціумі теж легітимована страхом. Розростання насильства означає не тільки розширення його обсягів на нові кола суспільства, а й злам досягнень цивілізації, способів співжиття, цінностей, вироблених століттями розвитку людини (Попович, 2016, с. 238).

М. Попович у своїх поглядах на свободу зіставляє сучасні гасла-цінності з цінностями попередніх культур, адже така формула як *liberte, egalite, fraternite* – «свобода, рівність, братерство», що стала гаслом Великої французької революції, була і провідним мотивом подій 2014-го року, уособивши в собі ще й поняття честі, національної гідності та державності (Попович, 2016, с. 312).

Внутрішньо вільна людина, як вважав М. Попович, здатна в певних рамках жертвувати собою та іншими задля досягнення мети; якими є ці рамки – це залежить від її моральності такою ж мірою, як і від зовнішніх обставин. Вчинок гідної людини, за роздумами М. Поповича, морально вартісний не тоді, коли вимагає великих душевних затрат, а тоді, коли він здійснюється незалежно від розміру затрат і не наносить шкоду людській гідності (Попович, 2016, с. 318).

Прогнозуючи майбутнє, філософ зауважує, що кожен з нас повинен жити й діяти в трикутнику «я-ми-вони», ця структура хоч і досить специфічна, проте становить підґрунтя менталітету національної спільноти і є прикладом колективної відповідальності, що ґрунтується на індивідуальній свободі, гідності та відповідальності за вчинки у соціумі. На жаль, дедалі частіше ми задумуємось про гідність, коли стаємо учасником конфлікту чи знаходимось в його епіцентрі, проте М. Попович у книзі «Бути людиною» визначає цю людську цінність як внутрішнє багатство, яке індивід може розкрити у суспільстві (Попович, 2016, с. 326).

Глибоке вивчення праць М. В. Поповича дозволяє стверджувати, що це не просто філософські книги, це полікомплексні дослідження з етики, соціальної філософії, історії, що включають в себе психологічні та педагогічні настанови для читача. Виклад наукового матеріалу фі-

лософа контрастно різниться від цитування політичних діячів, використання наукових тверджень до згадування анекдотів. Пильно приглядаючись до сучасних подій в Україні, він здійснив трансформаційний аналіз понять «свобода», «відповідальність», «гідність», надаючи їм нового значення та увівши новий напрям в українській філософській думці – філософія свободи.

У книгах «Філософія свободи» та «Бути людиною», автор пробув джуючи свідомість громадян, закликає до важливості усвідомлення суспільних норм і необхідності їх дотримання, незалежно від матеріальних чи духовних затрат, чого б це не коштувало людині. За роздумами М. Поповича гідність українця – те, що перебуває між свободою та примусом, це особистий вибір кожного. Гідність у працях вченого розглядається як джерело хоробрості, совісті, чесності, мов захоплива робота для кожного із нас і це те, що може надати сенсу нашому існуванню – дбати про свою гідність.

За філософією М. Поповича варто розглядати свободу, справедливість і солідарність не тільки як вищі суспільно-політичні цінності і макропараметри суспільного життя, а й як мікропараметри особистої ціннісної структури, що переживаються у психологічному вимірі та містять в собі особисту честь та гідність (Попович, 2016, с. 316). Таким чином, людська гідність є структурним елементом мікропараметрів ціннісної структури особистості.

У книзі «Філософія свободи» М. Попович характеризує поняття «національна гідність», розуміючи під нею вияви до єднання, до гонору, що відрізняє українців від багатьох поневолених народів. Вчений, згадуючи Революцію Гідності, зазначає: «Якби не було Майдану, в тому числі і Помаранчевого, була б брежнєвська епоха, тільки з кров'ю. Ми підійшли до червоної риски і переступили через неї. Майдан – це був той факт переступання, який назавжди буде робити нашу психіку здатною подолати мертвотну атмосферу, яку створює безмежна влада. Історія залишила українцям прагнення до свободи. Це прагнення більш сильне і, може, більш спокійне, ніж дух Стенки Разіна. І це вилилося у психологію козацтва, яка змогла протриматися абсолютно несподівано, вижити в російських трущобних умовах аж до наших днів» (Попович, 2018, с. 91). М. Попович надає гідності українця особливого значення. Гідність та свобода – для українців це не просто слова, для нашого народу це сенс життя протягом усіх віків. Це – боротьба за свою землю, за самостійність, за незалежність. Підсумовуючи значення гідності в українському суспільстві, учений зазначає, що захист гідності є основною засадою організації суспільства, а

відмова від моральних цінностей людини збіднює життя та позбавляє його сенсу (Костенко, 2019, с. 128).

Схожої думки дотримується і О. Артюшенко, зазначаючи, що національна гідність – морально-психологічна чеснота, що вибудовує високоморальну патріотичну поведінку у державі відносно інших громадян, усвідомлення своєї суспільної ваги та обов'язку (Артюшенко, 2017, с. 11). Погодимось, національна гідність хоч і є вужчою за змістом ніж людська, проте має глибокий і важливий зміст, є ключовою ознакою громадянина своєї держави. Можемо констатувати, що на сучасному етапі розбудови української держави національна гідність знаходиться в постійній боротьбі за своє існування та місце серед цінностей українців.

Висновки. Аналізуючи сучасний український філософський дискурс, підсумуємо: людська гідність є особливим екзистенційним станом людини, виражаючи її самооцінювання як свідомої особистості, самоповагу, особистісну цінність. Сьогодні погляди українських дослідників на цю цінність особистості носять не лише філософсько-етичний характер, людська гідність на сучасному етапі розбудови громадянського суспільства має патріотичні, сміливі, національні, вольові, хоробрі, совісні, чесні витоки. Уміння «бути людиною», «право бути собою» нині стало ключовим завданням кожного українця, що трансформується у зв'язку з навколишніми обставинами в сенс буття. Отож, людська гідність у сучасному українському філософському дискурсі стала системним багатовимірним поняттям, яке, знаходячись у постійній боротьбі за своє визнання, є невід'ємним параметром суспільного життя.

Список використаних джерел

- Артюшенко О. Гідність як цінність буття сучасного українського суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 10. С. 7–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2017_10_3
- Дойчик М. В. Гідність людини як цінність буття суспільства. *Історія філософії як школа думки* : збірник на пошану професора Степана Возняка (до 85-річчя з дня народження). Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013. С. 513–514.
- Дойчик М. В. Ідея гідності в історії європейської філософії: монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2018. 394 с.
- Костенко М. Гідність у сучасному українському соціумі. *Філософські обрії* : наук.-теорет. журн. Київ ; Полтава, 2019. Вип. 41. С. 121–131.
- Малахов В. А. Етика : курс лекцій. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. 214 с.

- Малахов В. Право бути собою. Київ : Дух і Літера, 2008. 336 с.
- Петренко М. Філософія свободи в контексті проблеми людської гідності. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків : ХНПУ, 2017. Вип. 49. С. 142–156. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/926>
- Попович М. В. Бути людиною. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2013. 224 с.
- Попович М. В. «Свобода від» і «свобода для». *Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри*. матеріали наук.-теорет. конф., м. Київ, 26 жовт. 2007 р. Київ, 2007. С. 3–8.
- Попович М. В. Філософія свободи / упоряд.: Л. Ф. Артюх, Н. Б. Вяткіна. Харків : Фоліо, 2018. 523 с.

References

- Artiushenko, O. (2017). Hidnist yak tsinnist buttia suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Dignity as the value of being a modern Ukrainian society]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politoloichni studii*. [Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political sciences], 10, 7-12. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2017_10_3 [in Ukrainian].
- Doichyk, M. V. (2013). Hidnist liudyny yak tsinnist buttia suspilstva [Human dignity as the value of society]. In *Istoriia filosofii yak shkola dumky* [History of philosophy as a school of thought]. (pp. 513-514). Ivano-Frankivsk : Vyd-vo Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka [in Ukrainian].
- Doichyk, M. V. (2018). *Ideia hidnosti v istorii yevropeiskoi filosofii* [The idea of dignity in the history of European philosophy]. Ivano-Frankivsk : Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka [in Ukrainian].
- Kostenko, M. (2019). Hidnist u suchasnomu ukrainskomu sotsiumi [Dignity in modern Ukrainian society]. *Filosofski obrii* [Philosophical horizons], 41. 121-131 [in Ukrainian].
- Malakhov, V. A. (2014). *Etyka: kurs leksii* [Ethics: a course of lectures]. Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia” [in Ukrainian].
- Malakhov, V. (2008). *Pravo buty soboiu* [The right to be yourself]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Petrenko, M. (2017). *Filosofia svobody v konteksti problemy liudskoi hidnosti* [Philosophy of freedom in the context of the problem of human dignity]. *Naukovyi visnyk. Seriiia “Filosofiiia”* [Scientific Bulletin. Philosophy Series], 49, 142-156. Retrieved from <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/926> [in Ukrainian].
- Popovych, M. V. (2013). *Buty liudynoiu* [To be human]. Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].
- Popovych, M. V., Artiukh, L. F. & Viatkina, N. B. (Comps.). (2018). *Filosofia svobody* [Philosophy of Freedom]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Popovych, M. V. (2007). “Svoboda vid” i “svoboda dlia” [“Freedom from” and “freedom for”]. In *Problemy sutnosti svobody: metodolohichni ta sotsialni*

---

vymiry [Problems of the essence of freedom: methodological and social dimensions]: Proceedings of the International Conference (pp. 3-8). Kyiv [in Ukrainian].

Kostenko M. T.

HUMAN DIGNITY IN THE CONTEXT OF MODERN UKRAINIAN PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The study presents several theoretical aspects of understanding human dignity in the context of modern philosophical discourse. The paper analyzes social dimensions of human dignity cognition, which include its realization in everyday life, behavior, professional activity, attitude to others, social interaction. It highlights human dignity as an element of microparameters of personality value structure. The article provides an outline of the “national dignity” concept and its importance in light of modern socio-political crisis, its interpretation in modern Ukrainian philosophical thought.

In the article we present a conceptual vision of human dignity in the context of philosophy of freedom. It was found that dignity and freedom for Ukrainians are not just a matter of words; they were the meaning of life over all ages, they meant the struggle for their land, for nationhood, for independence. The protection of dignity is the basic principle of society organization, and rejection of human moral values impoverishes life and deprives it of meaning. Dignity as the super-value is not only valued higher than other values, it can, in some cases, even question and deny them. The new moral trajectory, defined by modern Ukrainian philosophical thought, is connected with the ethics of dignity and is affirmed through the reassessment of existing values. Dignity in the highest spiritual sense not only appears as a standard on the basis of which it is possible to make judgments on other “ordinary” values, it fundamentally changes human perception of social significance, in some cases rejecting the old ideals.

Key words: *freedom, liberty, dignity, human, society, personality, existence, consciousness, moral self-awareness, honour, category.*

УДК 101.9 : 37.091.4 М.В. Гоголь
<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212701>
orcid.org/0000-0002-4635-4643 orcid.org/0000-0002-4314-8676

Сергій Шейко, Олена Колодій

ШЕЙКО Сергій Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії. Сфера наукових інтересів – історія української та російської філософії, філософія науки та освіти.

КОЛОДІЙ Олена Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії. Сфера наукових інтересів – історія української педагогічної думки, теорія та методика виховання.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТЯНСЬКИХ ІДЕЙ М.В. ГОГОЛЯ (КРИТИЧНО- ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

У статті подається критично-порівняльний аналіз особливостей формування філософсько-освітянських ідей М.В.Гоголя в його ранніх науково-публіцистичних працях. Визначені філософсько-освітянські ідеї письменника, що в подальшому були взяті на озброєння українськими та європейськими педагогами та втілені в практичну освітянську діяльність у процесі формування університетської освіти в Україні першої половини ХІХ століття. Важливим є той факт, що самостійна розробка М.В. Гоголем філософсько-освітянської проблематики розвивалася паралельно і майже в один історичний час із філософськими узагальненнями творців західноєвропейської університетської освіти початку ХІХ століття – в Німеччині – Вільгельмом фон Гумбольдтом та в Англії – Джоном Генрі Ньюменом.

М.В. Гоголь доводить необхідність поєднувати у процесі педагогічної діяльності глибоку змістовність відповідного навчального предмета з педагогічною майстерністю, продуманою

методикою викладання, що містить у собі національно-історичний та світоглядно-виховний потенціал. Ця ідея – органічної єдності об'єктивної змістовності та суб'єктивної методи викладання є самостійним доробком молодого українського науковця-педагога, класика світової літератури XIX століття. При цілісному розгортанні основних етапів розвитку громадянської історії її необхідно доповнити окремими науковими дослідженнями з історії становлення національних держав і суспільств, що складають суттєвий механізм повної історії людства.

М.В. Гоголь послідовно дотримується принципів географічного детермінізму в поясненні історичних подій та загального характеру спрямованості розвитку окремих націй, суспільств та держав. Саме на географію покладає надії мислитель в поясненні особливого характеру соціальних змін у сучасному світі та практичні аспекти життя народів.

Філософсько-освітянські ідеї М.В. Гоголя складають відповідну основу історичного розвитку вітчизняної освіти. Їх зміст є самостійним, але в той же час відповідає сучасним йому розробкам передової філософсько-педагогічної думки Західної Європи. Особливо виділяється стержнева філософсько-освітянська ідея діалектичної єдності історичного змісту освіти та її суб'єктивно-педагогічних форм втілення.

Ключові слова: філософія освіти, ідеї освіти, М.В. Гоголь, об'єктивна змістовність, суб'єктивна метода викладання, В. фон Гумбольдт, педагогічна майстерність, Д.Г. Ньюмен, університетська освіта, лекційна цілісність, розвиток історичної науки, особливості історії українського народу, географічний детермінізм, історичне пізнання, національна філософія, українська нація, європейська обережність, азіатська безтурботливість.

Актуальність теми. Сучасні питання реформування освітянської діяльності в Україні викликані практичним входженням до європейського освітянського простору, стосуються глибокого осмислення історичних коренів становлення вітчизняної педагогічної думки, відповідного психологічного супроводу та визначення загальної мети, ідеї освіти, що становить предмет дослідження окремої галузі гуманітарного знання – філософії освіти.

Мета статті полягає у розкритті основних положень реконструкції теоретико-культурологічних засад сучасної філософії освіти, що вимагає суттєвого дослідження національно-історичних особливостей формування філософсько-освітянських ідей у духовній культурі України першої половини XIX століття.

При цьому в нагоді постає дослідження ранньої науково-публіцистичної спадщини М.В. Гоголя. За досить уважного вивчення окремих теоретико-освітнянських положень М.В. Гоголя в його ранніх науково-популярних працях, котрі входять до збірки «Арабески», спостерігаємо глибоке філософсько-світоглядне та методологічне їх наповнення, що свідчить про великий науковий інтерес автора до формування теорії та практики сучасної йому європейської освіти. Визначені філософсько-освітнянські ідеї письменника в подальшому їх розвитку були взяті на озброєння українськими та європейськими педагогами та втілені в практичну освітянську діяльність, як на рівні загальноосвітньої школи, так і в процесі формування університетської освіти в Україні першої половини XIX століття.

Цікавим є той факт, що самостійна розробка М.В. Гоголем філософсько-освітнянської проблематики розвивалася паралельно і майже в один історичний час із філософськими узагальненнями творців західноєвропейської університетської освіти початку XIX століття – в Німеччині – Вільгельмом фон Гумбольдтом та в Англії – Джоном Генрі Ньюменом.

У невеликій за обсягом статті, присвяченій викладанню загальної історії, М.В. Гоголь доводить про необхідність поєднувати у процесі педагогічної діяльності глибоку змістовність відповідного навчального предмета з педагогічною майстерністю, продуманою методикою викладання, що містить у собі національно-історичний та світоглядно-виховний потенціал. Ця ідея – органічної єдності об'єктивної змістовності та суб'єктивної методи викладання є самостійним доробком молодого українського науковця-педагога, а пізніше класика світової літератури. Принцип єдності об'єктивного та суб'єктивного в сфері освітянської діяльності на початку XIX століття був започаткований фундатором, творцем Берлінського університету Вільгельмом фон Гумбольдтом, який доводив, що головне завдання вищих наукових закладів – «поєднати у собі об'єктивну науку із суб'єктивною освітою, а ззовні – повну шкільну освіту з першими кроками самостійного навчання». У такому освітянському середовищі пануватимуть «принципи самотності та свободи» (Гумбольдт, 2002, с. 25).

М.В. Гоголь, створюючи загальний план викладання гуманітарних наук в університеті – історії та географії, велику увагу приділяє педагогічним методам викладання. Він констатує той факт, що слово професора має бути захоплюючим, «вогненним», саме в цьому полягає педагогічна майстерність викладача. Лектор повинен великою мірою оволодівати увагою слухачів. «Якщо хоч один із них може віддатися під час лекції стороннім думкам, то вся провина впаде на професора:

він не зумів бути таким цікавим, щоб покорити власною волею навіть думки слухачів» (Гоголь, 1978, с. 42).

До негараздів викладання український мислитель відносить сухе, в'яле, схоластичне слово професора, в якому відсутня будь яка жива істина, котра не дає думкам слухачів розсіпатися на окремі зернини. Такого професора не врятує навіть його надумана «високовченість», його ніколи не будуть уважно слухати студенти. Ніякі його ствердження не матимуть впливу на аудиторію, оскільки на думку М.В. Гоголя, вік новоотриманих істин має відповідати часу «ентузіазму і сильних потрясінь», тобто молодому віку студентів. Якщо ж молода людина не отримає відповідної зацікавленості від лектора, наставника, тоді студентів можуть зачарувати фальшиві думки, що мають «блискучий і привабливий» зовнішній вираз. Вони миттєво спрямують формуючу особистість в іншому напрямку і нададуть йому абсолютно хибне вираження. Про це саме казав у свій час німецький філософ-освітянин В. фон Гумбольдт: «...характер людини змінить лише та наука, коріння якої сягає людської душі, чії зерна впали у внутрішнє» (Гумбольдт, 2002, с. 27). Ця риса властива будь-якій «національній вдачі» – чи слов'янській, чи німецькій.

Далі в своїх роздумах про педагогічну майстерність М.В. Гоголь додає, що коли професор характеризується у читанні власних лекцій ще й недосконалою «шкільною метою», схоластичними мертвими правилами викладання, тоді він не має розумових зусиль довести юному допитливому розуму слухачів, що постійно знаходиться в процесі становлення, відповідної змістовності та сутності лекційного матеріалу. Студенти до такого горе-професора розпочинають відноситися з внутрішнім презирством, діють йому наперекір, супроти, навіть самі «священні слова» істини в його устах перетворюються для них в незначні думки, що не сприймаються і не схвалюються загалом.

Навпроти, дослідник англійської університетської освіти Д.Г. Ньюмен, оцінюючи внесок професорів-наставників молоді античної доби, вказував на те, що студент «побачив на власні очі, почув на власні вуха, запам'ятав у полоні симпатії, а не вичитав з книжки, і було тією освітою, яку давали Атени». Це насамперед, присутність живого Платона. «Навіть якщо б молодий чужинець не побачив нічого, крім живого Платона, що дихав і рухався, не відвідав жодної лекції, він все одно отримав би якусь мірку освіти і мав би про що розповісти внукам. Атени – це територія, царство філософії» (Ньюмен, 2002, с. 60-61).

М.В. Гоголь у своїй статті доводить, що вік слухачів, котрі здобувають вищу освіту є часом сильних вражень, тому потрібно всю свою духовну силу та лекційну майстерність, «власну захопливість»

перетворити в творчий ентузіазм внутрішнього сприйняття на прекрасну та благородну справу удосконалення особистості. Переконання та знання професора повинні бути такими сильними, виведеними із самої внутрішньої природи, щоб його слухачі самі «розгледіли істину до того, коли він впевнено вкаже на неї». (Гоголь, 1978, с. 43). Сама манера висловлювання наставника повинна бути часом піднесеною, «побуджувати до високих думок», але разом з тим має бути простою і зрозумілою для кожного хто навчається.

Подібне визначення педагогічної лекційної майстерності професора-наставника М.В. Гоголем перегукується із розумінням місії професора у творчості теоретика англійської університетської освіти Д.Г. Ньюмена, котрий зазначав, що професор має бути «велемовним, перетворюється на місіонера, демонструючи свою науку в як найповнішому та найпривабливішому вигляді, завзято передаючи її іншим та запалюючи вогник власної пристрасті у грудях слухачів. Це оселя мудрості, світоч світу, посланник віри, *alma mater* молоді генерації». (Ньюмен, 2002, с. 44).

М.В. Гоголь запевняє, що в освітянській діяльності органічно поєднується науковий злет із простотою викладання. Так, професор неповинен бути задоволений тим, що його дехто розуміє, «його повинні розуміти всі». Важливою умовою донесення умоспоглядових істин має бути діалектичне поєднання ідеальних абстрактних понять із предметною даністю. Філософське сприйняття реальності не повинно бути досить ускладненим, оскільки за наявності великої кількості теоретичних предметів немає завжди можливості утримати весь зміст знання в абстрактній мисленнєвій формі. Молодий мислитель наполягає, що викладання абстрактної істини не повинно бути відірване від практичної дійсності, щоб більш бути зрозумілим потрібно педагогу користуватися методом порівняння.

Крім того кожна лекція професора повинна мати «цілісність і вважатися закінченою», для слухачів вона має бути «стрункою поемою». Кожен студент із самого початку викладення лекційного матеріалу повинен наперед зрозуміти її змістовний процес і загальний висновок, вона поєднує в собі поставлену мету і цілісність. Такий підхід до теорії навчання стосується, перш за все, викладанням гуманітарних дисциплін – загальної історії та географії.

З цією метою М.В. Гоголь розробляє власний план викладання. З самого початку необхідно довести слухачам ескіз всієї історії людства в її нерозривній єдності з метою освоєння всього «механізму історії». Подібна методика необхідна для цілісного розгортання та зв'язку основних етапів розвитку історії людства. У подальшому викладенні

змісту загальної громадянської історії має бути доповнення окремих наукових досліджень з історії становлення національних держав і суспільств, що складають суттєвий механізм повної історії людства.

Молодий філософ-освітянин запевняє, що природно та сама «повнота, як і та сама цілість» історичного знання повинна бути очевидною в огляді кожного окремого історичного випадку. Потрібно розглядати історичний процес в загальному розвитку, тобто із самого початку до кінця, «як він утворився ..., яким чином досяг теперішнього вигляду... та як на його місці утворилося нове, що прийняло від попереднього» (Гоголь, 1978, с. 49). Предмет історичної науки є досить значним, але її найважливіший намір ухвалити все людство повній картині його становлення – від самого першопочаткового стану до вдосконаленості теперішньої епохи. Історія народів світу роз'єднана часом, випадковістю, географічними обставинами, проте на теоретичному рівні вона повинна мати «одне струнке ціле», складати одну величну повну поему. «Всі події світу повинні бути так тісно пов'язані між собою і чіплятися одне за друге, як кільця в ланцюжку» (Гоголь, 1978, с. 40).

Створення загальної цілісності знання – головна тенденція історичних досліджень М.В. Гоголя, якій властиві не лише прояви філософської систематизації та романтичний дух універсальності, але й спрямування соціально-історичних досліджень відомих професіоналів-істориків. На думку письменника саме історик М.М. Карамзін являє собою надзвичайний таланти дослідника та систематизатора вітчизняних історичних фактів та процесів. «От про кого з наших письменників можна сказати, що він весь виконав обов'язок, нічого не зарив у землю і на дані йому п'ять талантів істинно приніс інші п'ять. М.М. Карамзін перший показав, що письменник може бути в нас незалежний і ушанований рівно всіма, як знаменитий громадянин у державі» (Гоголь, 1978, с. 232).

М.В. Гоголь послідовно дотримується принципів географічного детермінізму в поясненні історичних подій та загального характеру спрямованості розвитку окремих націй, суспільств та держав. Саме на географію покладає надії мислитель в поясненні особливого характеру соціальних змін у сучасному світі та практичні аспекти життя народів. Конкретніше, саме положення землі, відповідний ландшафт, гірська місцевість впливала на діяльність окремих націй, формувала духовно-моральні засади існування, звичаї, життєві удачі та закони. Саме географічні обставини дозволяють розглянути як «формується правління» народів, «положення землі» сприяє змінам, а їх нерозуміння неминуче може викликати «нешастя на народ» (Гоголь, 1978, с. 41-42).

Формування освіченої висококультурної особистості неможливе без об'єктивного викладу змісту гуманітарного знання, насамперед історії та географії. Проте цього недостатньо. Потрібно глибоко опанувати суб'єктивні основи педагогічної майстерності, психологічної мотивації процесу навчання і виховання. У ранніх науково-публіцистичних статтях М.В. Гоголь звертає велику увагу на розробку загальної мети, ідеї та теоретичних основ освітянської діяльності, що становить зміст філософсько-освітянської проблематики. Формування педагогічної теорії неможливе без глибокого її філософського осмислення, а в свою чергу національна філософія розпочинає свій внутрішній розвиток на основі суттєвого пізнання історії формування власного народу.

М.В. Гоголь доводить, що схематизм викладення історичного знання, залежний в свою чергу від методи німецької філософії, приречений на невдачу. Послідовно впроваджуючи ідею єдності системи та її структурних елементів в процесі освоєння історичного минулого народів, український мислитель в статті «Погляд на формування Малоросії» доводить національно-культурні особливості історії розвитку українського народу. М.В. Гоголь намагається довести, що на формування України великі впливи мало її географічне положення, оскільки «від виду землі залежить образ життя і навіть характер народу». Територія України географічно межує полем, рівниною, з усіх сторін являє відкрити місцевість. Як би хоч із однієї сторони був природний кордон «із гір чи моря – і народ, що посилюється тут, утримав би своє політичне буття, сформував би окрему державу» (Гоголь, 1978, с. 57-59).

Відкрита беззахисна українська земля була територією спустошення і набігів загарбників, вона «угноєна кістками, утучнена кров'ю». Це була земля страху і на ній міг утворитися тільки «народ розпачливий», для якого все життя було повито і «викохано війною». В умовах нескінчених війн за власну національну незалежність сформувався народ, котрий має власний непоборний характер, так би мовити «колорит на всю Україну». Цей народ під іменем козаків складає одне із «чудових явищ європейської історії».

Аналізуючи козаччину М.В. Гоголь стверджує, що в ній можна побачити «зародки політичного тіла», основу характеру народу, який із самого початку має за головну мету існування – воювати з невірними та зберегти чистоту своєї релігії. Козаччина отримала один загальний характер і національність, а «шабля і плуг здружилися між собою і були у кожного селянина» (Гоголь, 1978, с. 61). У процесі формування української нації чітко визначилися дві різнохарактерні стихії: «європейська обережність і азіатська безтурботливість», простодушність і хитрість, надзвичайно сильна діяльність та велика лінь і млість, потяг

до розвитку та до вдосконалення – а проте «бажання виглядати зневажливим до всякого вдосконалення».

М.В. Гоголь, досліджуючи формування української національності, стверджує, що вона знаходиться в самій духовності народу. Так, аналізуючи українські пісні, він доводить, що вони мають історичний характер, не можуть бути відірвані хоч на мить від життя завжди відповідають історичному часу та властивому стану життя. М.В. Гоголь як науковець уважно слідкує за розвитком історичних досліджень минулого України. У праці «Вибрані місця із переписки з друзями» письменник вважає, що автор українських історичних досліджень П.О. Куліш має чимало гідностей, «квітчастий склад і велике знання вдачі і звичаїв Малої Росії говорять про те, що він міг би прекрасно написати історію цієї землі» (Гоголь, 1978, с. 408).

Висновки. Філософсько-освітні ідеї М.В. Гоголя складають відповідну основу історичного розвитку вітчизняної освіти. Їх зміст є самостійним, але в той же час відповідає сучасним йому розробкам передової філософсько-педагогічної думки Західної Європи. Особливо виділяється стержнева філософсько-освітня ідея діалектичної єдності історичного змісту освіти та її суб'єктивно-педагогічних форм втілення. У загально-філософському розумінні розвитку наукового знання М.В. Гоголь запевняє, що вітчизняна наука ще не розроблена в якості повного цілого, ще не намітилися проекти об'єднання її в цільне міцне ядро. Проте наука у нас «неодмінно дійде до свого вищого значення і вразить самою сутністю, а не базіканням викладача, його даром розповідати, або ж застосуваннями до того, що цікавить моду... якими намагаються зробити науку загальноприйнятною. Вона вразить своїм живим духом, з неї ж вихідним, і цим тільки стане доступною усім: і простій людині, і не простій людині» (Гоголь, 1978, с. 384).

У наступних дослідженнях філософсько-освітні ідеї М.В. Гоголя отримали системний розвиток у творчості як українських так і західноєвропейських філософів і педагогів ХІХ століття, а також поклали початок філософсько-історичному аналізу освітньої практики в Україні ХІХ – початку ХХ століть.

Список використаних джерел

- Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 7 т. Москва: «Художественная литература», 1978. Т. 6. 559 с.
- Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні. *Ідея Університету*: антологія / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська. Львів : Літопис, 2002 С. 23–33.
- Ньюмен Д. Г. Ідея Університету *Ідея Університету*: антологія / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська. Львів : Літопис, 2002 С. 37–64.

- Попович М. В. Микола Гоголь: роман-есе. Київ : Молодь, 1989. 208 с.
- Шейко С. В. Національні та загальногромадянські засади реформування сучасної вищої освіти в Україні. *Вища освіта України*. Київ : Інститут вищої освіти АПН України, 2005. Вип. 3 (17). С. 32–35.

References

- Gogol', N. V. (1978). *Sobranie sochinenij* [Collected Works] (Vol. 6.). Moskva: "Hudozhestvennaja literatura" [in Russian].
- Humboldt, V. (2002). Pro vnutrishniu ta zovnishniu orhanizatsiiu vyshchychk naukovykh zakladiv u Berlini [On the internal and external organization of higher scientific institutions in Berlin]. In *Ideia Universytetu: antolohiia* [The idea of the University: anthology] (pp. 23-33). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Niumen, D. H. (2002). Ideia Universytetu [The idea of the University]. In *Ideia Universytetu: antolohiia* [The idea of the University: anthology] (pp. 37-64). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Popovych, M. V. (1989). *Mykola Hohol: roman-ese* [Nikolai Gogol: a novel-essay]. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
- Sheiko, S. V. (2005). Natsionalni ta zahalnohromadianski zasady reformuvannia suchasnoi vyshchoi osvity v Ukraini [National and civic principles of reforming modern higher education in Ukraine]. In *Vyshcha osvita Ukrainy* [Higher education in Ukraine] (Vol. 3 (17), pp. 32-35). Kyiv: Instytut vyshchoi osvity APN Ukrainy [in Ukrainian].

Shejko S. V., Kolodiy O. S.

PECULIARITIES OF FORMATION OF PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL IDEAS M.V. GOGOL (CRITICAL-COMPARATIVE ANALYSIS)

The article presents a critical-comparative analysis of the peculiarities of the formation of philosophical and educational ideas of M.V. Gogol in his early scientific and journalistic works. The philosophical and educational ideas of the writer, which were subsequently adopted by Ukrainian and European educators, and embodied in practical educational activities in the process of forming university education in Ukraine in the first half of the nineteenth century, were identified. It is important fact that the independent development of M.V. Gogol's philosophical and educational issues developed in parallel and at almost one historical time with the philosophical generalizations of the creators of Western European university education in the early nineteenth century – in Germany – William von Humboldt and in England – John Henry Newman.

M.V. Gogol proves the need to combine in the process of pedagogical activities the deep content of the relevant subject with pedagogical skill, thoughtful teaching methods, which includes national historical and ideological and educational potential. This idea – the organic unity of objective content and subjective teaching methods is an independent achievement of a young Ukrainian scholar-teacher, a classic of 19th-century world literature. In the complete unfolding of the basic

stages of the development of civil history, it must be supplemented with separate scientific studies on the history of formation of nation-states and societies, which constitute the essential mechanism of the complete history of mankind.

M.V. Gogol consistently adheres to the principles of geographical determinism in explaining historical events and the general nature of the development of individual nations, societies and states. It is the geography that puts the hopes of the thinker in explaining the special nature of social change in the modern world and the practical aspects of the people life.

Philosophical and educational ideas of Gogol form an appropriate basis for the historical development of national education. Their content is independent, but at the same time it corresponds to the contemporary development of advanced philosophical and pedagogical thought of Western Europe. Particularly prominent is the core philosophical and educational idea of the dialectical unity of the historical content of education and its subjective and pedagogical forms of embodiment.

Key words: *philosophy of education, ideas of education, M.V. Gogol, Objective Content, Subjective Method of Teaching, V. von Humboldt, Pedagogical Skills, D.G. Newman, university education, lecture integrity, the development of historical science, features of the history of the Ukrainian people, geographical determinism, historical knowledge, national philosophy, Ukrainian nation, European care, Asian carelessness.*

УДК 37.013.73

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212702>

orcid.org/0000-0003-1862-3639

Алла Ільченко

ІЛЬЧЕНКО Алла Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії. Сфера наукових інтересів – історія світової педагогіки, актуальні питання сучасної філософії освіти.

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

У статті проаналізовано філософські засади становлення та розвитку гуманістичної педагогіки. Визначено поняття гуманізму як системи світоглядних орієнтацій, центром якої постає особистість людини, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію. Зазначається, що гуманістична інтерпретація цілей освіти полягає у тому, щоб зробити повноцінним і гідним життя людини в сучасному суспільстві. Пояснюється, що принцип гуманізму в педагогіці ґрунтується на положенні про безмежну віру у природу кожної дитини, її цінність у цьому світі, орієнтації на ідеал вільної, самостійної, активної особистості.

Висвітлені погляди на природу й процеси розвитку особистості дитини відомих філософів-просвітителів, педагогів: Джона Локка, Жан-Жака Руссо, Йогана Фрідріха Гербарта, Йогана Генріха Песталоцці, Фрідріха Фребеля, Марії Монтессорі. Показано вплив філософських ідей зарубіжних філософів-освітян на розвиток гуманістичної парадигми сучасної освіти.

Ключові слова: гуманізм, освіта, особистість, гуманістична парадигма, філософія освіти, просвітитель, педагог.

Постановка проблеми. Основним завданням національної концепції реформування сучасної системи освіти є її демократизація та гуманізація, що передбачають утвердження людини як найвищої соціальної цінності, розкриття її здібностей, можливостей та задоволення

© А. М. Ільченко, 2020

різноманітних освітніх потреб. Відповідно, метою освітнього процесу є підготовка гармонійно розвиненої особистості як свідомого, активного суб'єкта, здатного вирішувати будь-які проблемні питання, творити, змінювати, удосконалювати навколишній світ та самого себе. У зв'язку з цим в систему освіти впроваджується гуманістичний підхід, теоретичне осягнення якого передбачає осмислення світоглядно-філософських уявлень про природу й процеси розвитку вільної, креативної, самостійної, самодостатньої особистості. Дана проблема сприяла зародженню та становленню гуманістичної парадигми освіти. Вирішення цих питань потребує неупередженої, об'єктивної оцінки світоглядно-філософських і психолого-педагогічних надбань, поглядів, переконань щодо становлення і розвитку особистості, для подальшого використання цих ідей у навчально-виховному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження гуманізму та гуманістичних засад в філософії освіти проводяться як у вітчизняній, так і зарубіжній філософській, психолого-педагогічній, культурологічній, соціологічній науках. Значний внесок у розробку теорії гуманізму зробили М. Бердяєв, А. Горелов, А. Кудішина, Л. Морозова, А. Рибін та інші науковці. Філософські аспекти даної проблеми висвітлюють О. Горак, В. Гузенко, Н. Кіяшко, П. Кравченко, А. Круглова, К. Ламонта, Ю. Хоменко, інші. Питання гуманістичної освіти розглядають у своїх наукових працях В. Андрущенко, Н. Ашиток, І. Бех, О. Вовк, С. Гончаренко, І. Зязюн, А. Ільченко, С. Осипенко, В. Пазенок, О. Савченко, І. Якиманська. Проте, як засвідчує історія гуманізму, його актуальні питання будуть залишатися відкритими, допоки існує людство.

Мета статті: висвітлення, на основі аналізу наукової літератури з обраної проблеми, сутності змісту поняття «гуманізм» та аналіз світоглядно-філософських засад зарубіжної гуманістичної педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено у філософському енциклопедичному словнику, гуманізм – це система світоглядних орієнтацій, центром якої постає людина, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію. У вузькому розумінні, гуманізм пояснюється як новий світогляд, що характеризується вірою в людину та її можливості, у більш ширшому – реальність гетерогенного простору культури, що зумовлює формування концепцій загальнолюдських цінностей і цивілізаційних стандартів якості життя (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 134–135). Гуманізм, зауважує О. Вершиніна, це філософський і етико-соціологічний принцип відношення до людини як до найвищої цінності, в основі якого лежать такі феномени: етична норма, соціальний ідеал, духовна цінність, свобода, взаємодопомога і співробітництво, повага до прав і гідності люди-

ни, рівність і рівноправність, справедливість, захист від зла і насилля тощо (Вершинина, 2004, с. 9).

Гуманістична інтерпретація цілей освіти полягає у тому, щоб зробити повноцінним і гідним життя дитини в сучасному суспільстві. Принцип гуманізму в педагогіці ґрунтується на положенні про безмежну віру у природу кожного вихованця, його цінність у цьому світі, орієнтація на ідеал вільної, самостійної, активної особистості. Оптимальне поєднання наукової філософської і педагогічної спадщини з сучасними національними світоглядно-філософськими та педагогічними ідеями, використання кращих зразків зарубіжної філософії, психології, педагогіки сприятиме розв'язанню проблеми гуманізації сучасної освіти.

Аналіз наукової літератури показав, що на становлення та розвиток гуманістичної педагогіки вплинули погляди зарубіжних просвітителів, філософів, педагогів, зокрема: Джона Локка, Жан-Жака Руссо, Йогана Фрідріха Гербарта, Йогана Генріха Песталоцці, Фрідріха Фребеля, Марії Монтессорі.

Англійський педагог і філософ Джон Локк висвітлив свої світоглядні ідеї у працях: «Лист про віротерпимість», «Дослідження про людський розум», «Думки про виховання», «Розумність християнства», які були актуальними в минулому і можуть з успіхом використовуватися сучасними педагогами. Філософ пропагував і поширював знання про високі моральні принципи, ідеї добра та справедливості. Формування особистості джентльмена, міцного тілом і сильного духом, наділеного кращими якостями для майбутньої підприємницької і комерційної діяльності – основна мета навчання (Поздняков, 2009, с. 24). Джон Локк робить висновок про те, що процес формування особистості залежить від належного виховання. На думку філософа, всі люди, незалежно від соціального статусу, мають від природи однакові можливості для розвитку розуму та здібностей, а відмінності між ними є результатом різних умов життя й виховання. Особливу увагу він звертав на звільнення розуму вихованців від забобонів і упереджень, на розвиток самостійності суджень. Підкреслюючи значення у вихованні дітей прикладу дорослих, філософ-педагог надавав також особливого значення індивідуальному підходу та врахуванню вікових особливостей кожної дитини в процесі навчання. Джон Локк вважав за необхідне розвивати допитливість, інтерес до засвоєння знань, з дітьми молодшого віку рекомендував використовувати ігрові методи навчання, поєднувати розумову працю з трудовим навчанням (Локк, 1988, с. 410).

Проте, на наш погляд, педагогіці Джона Локка притаманні й суперечності. Всі його прогресивні думки стосувалися лише навчання

і виховання дітей дворян та буржуазії. Призначення простого народу, на думку філософа, – фізична праця, що не потребує ґрунтовної підготовки й сприяє зміцненню здоров'я. Також, вимагаючи гуманного ставлення до дитини, він все ж таки допускав фізичні покарання, навіть жорстокість.

Французький просвітитель, філософ, письменник, педагог Жан-Жак Руссо вважав, що виховання моральних якостей у дітей має відбуватися в процесі здійснення «добрих справ» та ознайомлення з історією. У своїй педагогічній системі значне місце він надавав праці, яка є засобом виховання й самоціллю. Виховання людини педагог поділив на чотири вікові періоди: 1) від народження до двох років (фізичне виховання); 2) від двох до дванадцяти років (період «сну розуму», розвиток органів чуття); 3) від дванадцяти до п'ятнадцяти років (розумове виховання); 4) від п'ятнадцяти до повноліття (період морального і статевого виховання) (Руссо, 2005).

Філософ-освітянин також обґрунтував теорію вільного виховання. У своїх поглядах він виходив із того, що вчитель не повинен нав'язувати своєї волі дитині. Його завдання полягає в тому, щоб сприяти природному росту дитини, створювати умови для її розвитку, організовувати середовище, в якому дитина матиме самостійність і свободу. Педагог також повинен давати дитині такі знання, які відповідають її інтересам та досвіду. На думку Жан-Жака Руссо, такий підхід до виховання й навчання розвиває відповідальність людини за свої справи, вчинки, вчить будувати свою поведінку так, аби жити вільно, у злагоді та гармонії з іншими людьми (Руссо, 2005). Ці ідеї вільного розвитку дитини підтримувалися й іншими педагогами й згодом реалізувалися в практиці.

Швейцарський педагог-гуманіст Йоган Генріх Песталоцці визначав основне завдання виховання – розвиток здібностей дитини відповідно до законів природи. Він вважав, що дитина народжується із задатками, з прагненням до діяльності, в процесі якої й розвиваються здібності. Педагог розробив теорію елементарної освіти, спрямовану на забезпечення гармонійного розвитку дитини, що охоплює розумове, морально-естетичне й фізичне виховання у тісному взаємозв'язку. У вихованні він радив починати з найпростіших елементів. Наприклад, у моральному вихованні таким найпростішим елементом, на його думку, є любов дитини до матері, яку дитина природно й поступово спочатку переносить на інших членів своєї родини, потім – на навколишніх і, нарешті, – на все людство. У розумовому вихованні основним завданням Йоган Генріх Песталоцці вважав засвоєння дитиною знань, що ґрунтуються на чуттєвому досвіді, розвиток розумових здібностей (Песталоцци, 1981, с. 234).

Йоган Генріх Песталоцці є одним із перших педагогів, які прагнули практично пов'язати навчання з продуктивною працею вихованців. Для підготовки дитини до трудової діяльності він намагався створити «елементарну гімнастику» – систему вправ, спрямовану на розвиток фізичних сил, набуття необхідних у житті трудових умінь. Для дітей, які в майбутньому працюватимуть на промисловості, він вважав за необхідне розробити, на основі «елементарної гімнастики», «індустріальну гімнастику», яка б складалася зі спеціальних вправ для рук і пальців, що допомагали б оволодіти різноманітними й, часом, складними трудовими прийомами (Ільченко, 2006). Педагогічні погляди Йогана Генріха Песталоцці, особливо ідея розвивального навчання, значною мірою вплинули на розвиток дидактики, приватних методик у багатьох країнах світу.

Німецький педагог, теоретик дошкільного виховання Фрідріх Фребель, виходячи із природних особливостей дітей молодшого віку, а саме: рухливість, безпосередність, допитливість, прагнення до наслідування, розробив власну систему гуманного дошкільного виховання, що поширилася згодом у різних країнах світу. Він поглиблював ідеї свободи розвитку, пізнання індивідуальності дитини, вважачи, що виховання має бути пасивним і «обережним», а не спрямованим й активним. Для задоволення потреб дитини в діяльності й спілкуванні з іншими дітьми, зауважував Фрідріх Фребель, необхідно організувати її заняття в колі ровесників, якому він і дав поетичну назву «дитячий садок». Основна мета дитячого садка: сприяти розвитку природних здібностей дитини. Педагог пропагував створення дитячих садків, розробивши своєрідну методику роботи вихователів, поклавши в її основу розвиток органів чуття, рухів і мовлення шляхом ігор та систематичних вправ (Пискунов, 2019, с. 256). Фрідріх Фребель приймав за основу виховання «внутрішній закон», як вираження божої активності, тому важливу роль відводилося фізичній роботі, праці.

Ідеї німецького філософа, психолога і педагога Йогана Фрідріха Гербарта про те, що світ складається з незмінних найпростіших сутностей, які вступають у різні взаємозв'язки, створюючи лише враження, що світ змінюється, сприяли розробці системи гуманного виховання, що базувалася на п'яти моральних цінностях: 1) внутрішня свобода, що робить людину вільною; 2) досконалість, що вміщує в собі силу й енергію волі і дає «внутрішню гармонію»; 3) прихильність, яка полягає в узгодженні волі однієї людини з волею інших людей; 4) право людини, що застосовується у разі конфлікту двох чи кількох воль; 5) справедливість, яка визначає нагороду тому, хто служить суспільству, або покарання того, хто порушує закон (Ільченко, 2006). В основу

духовного життя Йоган Фрідріх Гербарт поклав самосвідомість, з якої виводив і почуття, і волю, і всю поведінку людини. Він вважав, що особистістю керує коло уявлень, що включає в себе комплекс знань, ідей, які сприймає дитина. Тому завдання педагога – підібрати і дати знання, які б сприяли повноцінному вихованню особистості (Корнетов, 1993).

Послідовницею цих відомих філософів, педагогів стала Марія Монтесорі – перша в Італії жінка-лікар, філософ, педагог-гуманіст і психолог, яка розробила власну педагогічну систему, що є відомою й понині в різних країнах світу. Однак, на відміну від попередників, у своїх філософських поглядах М. Монтесорі наголошувала на тому, що для розуміння того, як дитина саморозвивається і самобудується, треба враховувати певний «внутрішній зародок», який є у неї до народження. Поступово людина реалізує ту програму, яка закладена в зародку природою. На думку педагога, людина формує всі аспекти своєї особистості через власний досвід взаємодії з навколишнім середовищем, сама створює себе. При створенні власної технології навчання М. Монтесорі спиралася на теорію вільного виховання, розвивального навчання, враховуючи те, що здібності дитини розвиваються відповідно до законів природи, розуміючи, що дитина засвоює краще ті знання, які ґрунтуються на чуттєвому досвіді, відповідають її вікові та розвитку, є цікавими та поєднуються із практичним досвідом (Монтесорі, 1997).

Вивчаючи та аналізуючи роботу М. Монтесорі «Космічне виховання» та її роздуми про місце людини в утворенні оточуючого, можемо зробити висновок, що, філософські погляди педагога базуються на «Космічній теорії», ідеї якої знайшли своє відображення у розумінні природи дитини і законів її розвитку й викладені в книгах «Креативна дитина» та «Діти – інші». На думку М. Монтесорі, все в світі – рослини, тварини, людина – існує і діє у відповідності до космічного плану розвитку Всесвіту. Відомо, що все в природі пов'язано між собою, впливає одне на одного та доповнює одне одного. Отже, все, що існує у Всесвіті, розвивається, взаємодоповнює, тобто живе, і на все це може вплинути людина. Дитину слід виховувати так, щоб вона в майбутньому змогла змінити світ на краще (Montessori, 1993, с. 46).

Важливого значення М. Монтесорі надавала ролі людини в житті. Вона стверджувала, що життя – це горда богиня, яка постійно рухається вперед, долаючи перешкоди, що середовище ставить на її переможному шляху. Філософ-освітянка винайшла основну істину: чи мова йде про вид, чи про індивід, істинний розвиток завжди забезпечено за тими переможними організмами, в яких є міцна й дійова таємна сила життя. Як слушно зауважувала М. Монтесорі, основна мета життя – вплинути на оточуюче середовище та досягти в ньому

визначеної мети, оскільки життя проявляється, життя творить, життя дає і в свою чергу тримається у відомих межах і пов'язане відомими законами, яких не переступиш (Montessori, 1993, с. 68).

Педагог-просвітителька розрізнила дві форми життя: життя дорослого та життя дитини та показала їх взаємозв'язок. Сучасні науковці, аналізуючи погляди М. Монтессорі на життя дорослої людини й дитини, пояснюють їх різницю: 1) різниця в рівні розвитку дитини і дорослого; 2) різниця в характері їхньої роботи; 3) особливості розумового розвитку, властиві дитині (Сорокова, 2003).

Різниця у рівні розвитку дорослого і дитини визначається тим, що дорослий – це людина, яка вже склалася, як психічно так і фізично, а дитина – ні. Різниця в характері роботи дорослої людини та дитини полягає в її діяльності. Доросла людина змінює оточуючий світ з метою пристосування його до власних потреб. Дитина діє іноді безсвідомо, її робота є проявом природної потреби розвитку, і мета її полягає у розвитку різноманітних функцій і побудови власного життя. В той час як для дорослих робота зазвичай є обтяжуючим обов'язком, дитині притаманне таке ставлення до життя, за якого праця, виконання власного обов'язку приносять радість і щастя (Montessori, 1992, с. 75).

Виникає питання «Що таке дитяче життя?». Відповідь знаходимо у працях М. Монтессорі, яка зауважує, що дитяче життя – не абстракція, це – життя окремих дітей. Тобто кожна дитина має власний розвиток, свої можливості, це індивідуальність, якій потрібно допомагати і спрямовувати. Педагог-філософ пояснювала, що дитяче життя – це «інший полюс людської природи» (Montessori, 1994, с. 208). Доросла людина повинна оцінити дитину, яка впливає на цей світ, проникнути почуттям глибокого «благоговіння» до життя; спостерігаючи за дитиною з гуманним інтересом, поважаючи розвиток у дитині цього життя – навчити керувати, використовувати і створювати середовище, в якому розвивається дитина. «Дитина є тіло, яке росте, і душа, яка розвивається, – у цих двох формах, фізіологічній і психічній, одне і теж вічне джерело – саме життя. Ми повинні ні придушувати, ні спотворювати таємні сили, закладені у цих двох формах росту; ми повинні дочекатися від них проявів, які ми знаємо, підуть одне за одним» (Montessori, 1992, с. 105). В той же час дорослий відповідає за життя дитини, за розвиток особистості, створюючи умови для вільної діяльності дитини, які б відповідали потребам внутрішнього життя. І головне, зазначала педагог, це вірити в дитину, в її можливості, в те, що вона здатна оновити людство .

Аналізуючи філософські ідеї педагогічної системи М. Монтессорі щодо розвитку дитини, її життя та місця у цьому світі можна ви-

значити основні філософські принципи педагога-філософа: принцип єдності людини з природою; принцип постійного розвитку Всесвіту та пріоритет у цьому процесі людини; принцип диференціації ролей дорослого і дитини у житті; принцип гуманного ставлення до дитини; принцип віри у потенціал дитини, що реалізується у майбутньому; принцип застосування дисципліни для розвитку свободи дитини (Льченко, 2006).

Відомий філософ-освітянин і соціолог ХХ ст. Карл Поппер доводив, що педагог не повинен нав'язувати своє мірило «вищих» учням, а мусить збуджувати їхній інтерес до цих цінностей. Він повинен піклуватися про душі своїх учнів. Тому вчителю, якому громада довірила формування активних цілеспрямованих особистостей, необхідно обирати за мету принципи співпраці, діалогу, толерантності. Дитина повинна відчувати потребу стати незалежною від дорослого й спроможною робити власний вибір. Дорослий, у свою чергу, повинен допомагати їй у цьому, направляти її можливості в потрібне русло, створювати освітнє середовище, яке б сприяло всебічному розвитку особистості (Поппер, 1994).

Висновки. Аналіз історичної і сучасної наукової літератури показав, що проблемою ролі й значення людини в житті, питаннями формування гармонійно розвиненої особистості цікавилися чимало відомих філософів, просвітителів, педагогів в різні історичні часи. Їх філософсько-педагогічні ідеї щодо забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку вільної особистості на основі гуманістичних ідеалів дають можливість сформулювати основні пріоритети сучасної освіти: гуманізація та демократизація. Гуманістична парадигма сучасної освіти полягає в утвердженні особистості кожної дитини як найвищої соціальної цінності, в розкритті її здібностей, задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських і громадянських цінностей, гармонії стосунків дитини з оточуючим середовищем та іншими людьми.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у реалізації гуманістичних ідей в освітній процес сучасних закладів освіти.

Список використаних джерел

- Вершинина Е. М. Непрерывное воспитание и гуманизация в системе образования – суть социально-экономического и духовного возрождения общества : Концепция. Харків : Регион-информ, 2004. 430 с.
- Джуринский А. Н. Зарубежная школа : история и современность : учеб. пособ. Москва : Изд. Российского открытого ун-та, 1992. 177 с.

- Ільченко А. М. Філософські аспекти гуманістичної педагогіки Марії Монте-сори. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : наук.-метод. зб. / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. Київ : Наук. світ, 2006. Вип. 7. С. 27–30.
- История педагогики и образования : учебник для среднего профессионального образования / под ред. А. И. Пискунова. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2019. 452 с.
- Корнетов Г. Б. Гуманистическое образование : традиции и перспективы. Москва : ИТП и МИО РАО, 1993. 135 с.
- Локк Дж. Сочинения : в 3 т. Москва : Мысль, 1988. Т. 3. 668 с.
- Монтессори М. Разум ребенка (главы из книги). Москва : Крааль, 1997. 176 с.
- Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Москва : Педагогика, 1981. Т. 1. 333 с.
- Поздняков А. Н. История педагогики и образования за рубежом и в России : учеб. пособ. Саратов : Изд. центр «Наука», 2009. 143 с.
- Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : Основа, 1994. Т. 1. 444 с.
- Руссо Ж.-Ж. Pro et Contra. Идеи Жан-Жака Руссо в восприятии и оценке русских мыслителей и исследователей (1752-1917). Антология. Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 2005. 798 с.
- Сорокова М. Г. Система М. Монтессори: Теория и практика : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2003. 384 с.
- Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук, І. О. Покаржевська. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
- Montessori M. Das kreative Kind. Freiburg; Basel; Wien, 1992.
- Montessori M. Kinder sind anders. Munchen, 1994.
- Montessori M. Komische Erziehung. Freiburg; Basel; Wien, 1993.

References

- Dzhurinskij, A. N. (1992). *Zarubezhnaja shkola : istorija i sovremennost'* [Foreign school : history and modernity]. Moskva: Izd. Rossijskogo otkrytogo un-ta [in Russian].
- Ichenko, A. (2006). M. *Filosofski aspekty humanistychnoi pedahohiky Marii Montessori* [Philosophical aspects of humanistic pedagogy of Maria Montessori]. In *Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli* [Didactic and socio-psychological aspects of correctional work in a special school] (Vol. 7, pp. 27-30). Kyiv: Nauk. svit [in Ukrainian].
- Kornetov, G. B. (1993). *Gumanisticheskoe obrazovanie : tradicii i perspektivy* [Humanistic education: traditions and perspectives]. Moskva: ITP i MIO RAO [in Russian].
- Lokk, Dzh. (1988). *Sochinenija* : v 3 t. [Works: in 3 volumes] (Vol. 3). Moskva: Mysl' [in Russian].
- Montessori, M. (1992). *Das kreative Kind*. Freiburg; Basel; Wien.
- Montessori, M. (1994). *Kinder sind anders*. Munchen.
- Montessori, M. (1993). *Komische Erziehung*. Freiburg; Basel; Wien.

- Montessori, M. (1997). *Razum rebenka (glavy iz knigi)* [The mind of a child (chapters from the book)]. Moskva: Kraal' [in Russian].
- Pestalocci, I. G. (1981). *Izbrannye pedagogicheskie sochinenija* : v 2 t. [Selected pedagogical works: in 2 volumes.] (Vol. 1). Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Piskunov, A. I. (Ed.). (2019). *Istorija pedagogiki i obrazovanija* [History of pedagogy and education] (4th ed.). Moskva: Jurajt [in Russian].
- Popper, K. (1994). *Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy* [Open society and its enemies] (Vol. 1). Kyiv: Osnova [in Ukrainian].
- Pozdnjakov, A. N. (2009). *Istorija pedagogiki i obrazovanija za rubezhom i v Rossii* [History of pedagogy and education abroad and in Russia]. Saratov: Izdatel'skij centr "Nauka" [in Russian].
- Russo, Zh.-Zh. (2005). *Pro et Contra. Idei Zhan-Zhaka Russo v vospriyatii i ocenke russkikh myslitelej i issledovatelej (1752-1917)*. *Antologija* [Pro et Contra. The ideas of Jean-Jacques Rousseau in the perception and assessment of Russian thinkers and researchers (1752-1917). Anthology]. Sankt-Peterburg: Izd-vo RHGA [in Russian].
- Shynkaruk, V. I., Ozadovska, L. V., Polishchuk, N. P. & Pokarzhavska, I. O. (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyy slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
- Sorokova, M. G. (2003). *Sistema M. Montessori: Teorija i praktika* [M. Montessori System: Theory and Practice]. Moskva: Akademija [in Russian].
- Vershinina, E. M. (2004). *Nepreryvnoe vospitanie i gumanizacija v sisteme obrazovanija – sut' social'no-jekonomicheskogo i duhovnogo vozrozhdenija obshhestva* [Continuous upbringing and humanization in the education system is the essence of the socio-economic and spiritual revival of society]. Harkiv: Region-inform [in Russian].

Ilichenko A. M.

PHILOSOPHICAL PRINCIPLES OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE HUMANISTIC PARADIGM OF EDUCATION

In the research, the philosophical principles of the formation and development of humanistic pedagogy are defined. Based on analysis of scientific literature, content of the concept of “humanism” are describes. Humanism is a system of ideas and views on man as the greatest social value, creating conditions for his full life and physical and spiritual development.

Humanitarian paradigm in education is based on the position of boundless faith in the nature of children, its value in this world, orientation to the ideal of a free, independent, active personality. At the heart of the humanization of education are phenomena: ethical norms, social ideal, spiritual value, freedom, mutual assistance and cooperation, respect for human rights and dignity, equality and equality, justice, protection from evil and violence, and more.

Ideas on the nature and development of the child's personality of famous educators, philosophers: John Locke, *Jean-Jacques Rousseau*, Johann Friedrich Herbart, Johann Heinrich Pestalozzi, Friedrich Froebel and Maria Montessori are described in the article. The teacher must form active purposeful individuals, choose in teaching the principles of cooperation, dialogue, tolerance. The children must feel the need to become independent of the adult and learn to make their own choices. Philosophical ideas of these foreign philosophers and teachers have an impact on the development of modern education.

Key words: *humanism, humanitarian paradigm, education, personality, education philosophy, teacher.*

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ

Редакційна колегія журналу «Філософські обрії» приймає оригінальні, не опубліковані раніше наукові статті, які висвітлюють актуальні питання філософських наук. Статті, які надходять до редакційної колегії, не повинні одночасно перебувати на розгляді у будь-якому іншому журналі та не повинні бути опубліковані у інших виданнях у аналогічному або несуттєво зміненому вигляді.

Статті мають бути написані українською або англійською мовами. Редакційна колегія залишає за собою право здійснювати літературне редагування поданих статей та відхиляти статті, написані неграмотною мовою. Рекомендуємо дотримуватися такої класичної структури наукової статті: вступ; теоретико-методологічні основи дослідження (включно з аналізом останніх досліджень і публікацій); мета дослідження; опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних; оцінка та обговорення результатів, висновки, список використаної літератури із **транслітерацією**. **Обов'язково подається УДК та ORCID автора.**

До кожної статті обов'язково додається резюме (до 3000 знаків з пробілами) та ключові слова (5-7 слів) українською та англійською мовами. Звертаємо увагу авторів на відмінність резюме (реферату) від анотації. Резюме повинно бути змістовним, стисло відображати короткий зміст статті (вступ, мета, задачі, методи, результати), не повторювати назву статті, не містити загальних фраз, не дублювати висновки. Резюме призначено виконувати функцію незалежного від статті джерела інформації. Резюме англійською мовою у вітчизняних виданнях, якщо статтю опубліковано українською мовою, є основним і, як правило, єдиним джерелом інформації щодо змісту статті для закордонних спеціалістів. Резюме повинне бути написано грамотною англійською мовою. Текст повинен бути зв'язним з використанням слів «отже», «більш того», «наприклад», «у результаті» тощо. («consequently», «moreover», «for example», «the benefits of this study», «as a result» etc.); бажано по можливості застосовувати активний, а не пасивний стан, тобто «The study tested», а не «It was tested in this study» (найчастіша помилка); слід застосовувати термінологію, яка характерна для іноземних спеціальних текстів. Необхідно додержуватися єдності термінології в межах резюме та основного тексту статті.

Текст статті подається у текстовому редакторі Microsoft Word для Windows з дотриманням таких вимог: шрифт «Times New Roman Cyr» (розмір шрифту 14 pt), міжрядковий інтервал одинарний, поля – 2 см кожне, абзац – 1,25 см. Орієнтація – виключно книжкова.

Ілюстрації (рисунок) повинні бути виконані в растровому вигляді (розширення *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) з роздільною здатністю не менше 300 dpi. Автори можуть самостійно вставити малюнки у текст, проте обов'язково подавати окремо файли малюнків, графіків, схем та ін. в електронному вигляді.

Таблиці повинні бути створені лише засобами Microsoft Word. Таблиці не повинні виходити за межі тексту, вирівнювання по центру. Кожна таблиця повинна мати порядковий номер, заголовок та супроводжуватися внизу посиланням на джерела, наприклад: «Складено за матеріалами [1]». Те саме стосується рисунків.

Формули набираються у редакторі формул програми Word – «Microsoft Equation».

Кожна аббревіатура вводиться у текст у дужках після першого згадування відповідного словосполучення.

Між ініціалом та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+пробіл).

До статті додається список літератури в порядку посилання по тексті. Назви наукових журналів необхідно наводити повністю, без скорочень. Бібліографію інформацію слід наводити у такому вигляді:

1. Для книг – імена авторів або редакторів, назва книги (курсивом), місце публікації, видавництво, рік видання, кількість сторінок

Приклад:

Van der Berg L., Drewett R., Klaassen L.H., Rossi A., Vijverberg C.H.T. *Urban Europe: A study of growth and decline*. A. Exeter, Wheaton&Co. Ltd., 1982, 162 p.

2. Для публікацій у періодичних виданнях - імена авторів, назва статті, назва видання (курсивом), рік видання, номер випуску, сторінки, на яких розміщено статтю.

Example:

Klaassen L., Scimemi G. Theoretical issuers in urban dynamics. *Dynamics of Urban Development*. NewYork, StMartin's Press, 1981, pp. 8–28.

3. Для статей у книгах – імена авторів, назва статті, назва книги (курсивом), імена авторів або редакторів книги, місце публікації, видавництво, рік видання, сторінки, на яких розміщено статтю.

Example:

Kulesza, M. Methods and Techniques of Managing Decentralization Reforms in the CEE Countries: The Polish Experience. In: *Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe*, Ed.: Péteri G., 2002, pp. 189–214.

Транслітерація.

Бібліографічні дані кирилицею потрібно транслітерувати латиницею відповідно до міжнародного стандарту ISO 9. Це єдиний сучасний стандарт транслітерації, який забезпечує однозначну двосторонню відповідність між символами кирилиці та латиниці та дозволяє відновити початковий варіант написання кириличного тексту навіть без знання мови оригіналу. Транслітерація та переклад бібліографічної інформації необхідні для адекватної індексації статей міжнародними наукометричними базами даних.

Загальна схема транслітерації виглядає так:

1. Для книг (монографій, посібників тощо):

Транслітерація імен авторів або редакторів; Транслітерація назви книги (курсивом); Переклад назви книги англійською мовою (у квадратних дужках); місце публікації, видавництво, рік видання, кількість сторінок; мова видання (у круглих дужках).

Приклад:

Krylov M. P. Regional'naâ identičnost' evropejskoj Rossii. [Regional identity is European Russia]. Moscow, 2010, 240 p. (In Russian).

2. Для публікацій у періодичних виданнях (збірниках наукових статей, матеріалів конференцій тощо):

Транслітерація імен авторів; Транслітерація назви статті; Переклад назви статті англійською мовою (у квадратних дужках); Транслітерація назви періодичного видання (курсивом); Переклад назви періодичного видання англійською мовою (у квадратних дужках); місце публікації (для матеріалів конференцій), рік видання, номер випуску, сторінки, на яких розміщено статтю; мова статті (у круглих дужках).

Приклади:

Mezenceva N., Mezencev K. Percepційni portreti regioniv Ukraїni [Perceptual portraits of Ukrainian regions]. Regional'ni problemi Ukraїni: geografičnij analiz ta poшuk šlahiv viriшennâ [Regional problems of Ukraine: geographical analysis and search for solutions.]. Kherson, 2005, pp. 208-213. (In Ukrainian).

Stafijčuk V. Teritorial'na struktura avtorstva politiko-geografičnijih publikacij v Ukraїni za 1990-2012 roki [Territorial structure of the authorship of publications in the field of political geography in Ukraine during 1990-2012 years]. Geografiâ ta turizm [Geografiâ ta turizm], 2014, Vol. 27, pp. 184–191. (In Ukrainian).

3. Для статей у книгах:

Транслітерація імен авторів; Транслітерація назви статті; Переклад назви статті англійською мовою (у квадратних дужках); Транслітерація назви книги (курсивом); Переклад назви книги англійською мовою (у квадратних дужках); Транслітерація імен авторів або редакторів книги; рік видання, сторінки, на яких розміщено статтю; мова статті (у круглих дужках).

Приклад:

Mezencev K., Gnatûk A. M. Russkaâ kul'tura v Ukraine: regional'nye trendy i identičnost' [Russian culture in Ukraine: trends and regional identity]. In: Fenomen kul'tury v rossijskoj obšestvennoj geografii: ekspertnye mnenniâ, analitika, koncepty [The phenomenon of culture in the Russian human geography: expert opinions, analysis, concepts], Eds.: A. G. Družinin and V. N. Streleckij, Rostov-on-Don, Publishing House of Southern Federal University, 2014, pp. 378–397. (In Russian).

Редколегія пропонує авторам використовувати такі ресурси автоматичної транслітерації:

– для україномовних джерел: <http://translit.kh.ua/#iso9> (у випадуючому списку слід обрати ISO 9:1995);

– для російськомовних джерел: http://tran.comze.com/ISO9_translit.html

3 метою забезпечення можливості перевірки правильності оформлення списку використаних джерел та внесення змін до нього у разі виявлення неточностей чи помилок, редакційна колегія рекомендує авторам надсилати окремим файлом ідентичний список використаних джерел, оформлений традиційно згідно вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Посилання на джерела у тексті статті можна робити тільки одним способом: у квадратних дужках згідно з номером у списку літератури: [8]; [2, с. 34]; [16, с. 27-28].

Обсяг статті (разом з резюме та списком літератури) повинен бути не меншим 2500 та не більшим 6000 слів.

Рукопис статті повинен містити такі елементи:

- УДК, ORCID
- назву статті (англійською та українською мовами);
- прізвища та імена авторів, їх місце роботи (англійською та українською мовами);
- резюме та ключові слова (англійською та українською мовами);
- основний текст статті (англійською або українською мовами);
- список використаних джерел.

Подання статті до редакційної колегії

Подання статті здійснюється у електронному вигляді на адресу електронної пошти **philos_obr@ukr.net**

- рукопис статті з усіма вказаними вище елементами;
- відомості про авторів, зокрема П.І.Б. всіх авторів, їх наукові ступені, вчені звання, місця роботи та посади, сфера наукових інтересів (українською та англійською мовами);
- контактна адреса електронної пошти, номер телефону;
- додаткові матеріали (малюнки, діаграми, графіки тощо) – за наявністю;
- список використаних джерел, оформлений традиційно згідно вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 та його транслітерацію.

Процедура розгляду публікацій

Головний редактор присвоює надісланій статті вхідний реєстраційний номер та переглядає її на предмет відповідності її змісту формальним вимогам до оформлення (відповідність тематиці журналу, форматування тексту, зміст та обсяг анотації, оформлення списку використаних джерел, грамотність мови статті, відповідність науковому стилю тощо). Крім того, здійснюється редакційна перевірка надісланих матеріалів на плагіат. У разі схвального рішення головний редактор передає статтю на рецензування. У випадку негативного рішення головний редактор може відхилити статтю або направити її на доопрацювання, при цьому датою надходження вважатиметься дата повторного надходження доопрацьованої статті.

ПРОЦЕС РЕЦЕНЗУВАННЯ

Усі статті, які надійшли до редакції науково-теоретичного часопису «Філософські обрії», підлягають рецензуванню.

– Головні редактори журналу визначають відповідність статті профілю журналу, вимогам до оформлення і направляють на рецензію членам редакційної колегії, а потім – незалежним експертам.

– До рецензування не залучаються фахівці, які працюють в тій же установі, де виконана робота.

– Термін рецензування в кожному окремому випадку визначається з урахуванням створення умов для максимально оперативної публікації статті. Максимальний термін рецензування – 1 місяць.

– Редакція дотримується політики рецензування «Double blind peer review». Листування з приводу результатів рецензування редакція видання не веде.

– У рецензії відображаються відповідно до встановлених вимог: загальний науковий рівень роботи; відповідність назви змісту статті; актуальність теми; наукова новизна; коректність цитацій і стан науково-довідкового апарату; обґрунтованість висновків і їх відповідність поставленій меті публікації; відповідність вимогам оформлення статті в науково-теоретичному часописі «Філософські обрії»; висновок рецензента про можливість публікації статті.

– Точка зору автора і його стиль рецензентами не оцінюються.

– Рецензія засвідчується в порядку, встановленому в установі, де працює рецензент.

– Якщо в рецензії на статтю є вказівка на її виправлення, вона направляється автору на доопрацювання.

– Стаття, не рекомендована до публікації, до повторного розгляду не приймається.

– Рішення про доцільність публікації після рецензування приймається головним редактором, а за необхідності – редколегією в цілому. Відповідальний секретар інформує автора і вказує передбачувані терміни публікації.

Відкликання статті

Редколегія залишає за собою право відкликати вже опубліковані статті, у яких було виявлено явні ознаки плагіату або інших порушень наукової етики. Перевірки на плагіат можуть здійснюватися редколегією як за власної ініціативи, так і у відповідь на повідомлення, заяви або скарги третіх осіб.

ВИДАВНИЧА ЕТИКА

Етичні правила для авторів, рецензентів та редакторів ґрунтуються на принципах, розроблених Комітетом з етики наукових публікацій – COPE.

Етичні правила для авторів

Автори повинні гарантувати оригінальність своїх досліджень і тексту статей. Забороняється подавати до журналу статті, які вже були опубліковані (або одночасно надіслані на розгляд до іншого журналу). У виняткових випадках автори можуть звернутися до редакції і пояснити причину для повторної публікації. Категорично не допускається одночасне подання однієї і тієї ж статті на розгляд до кількох журналів.

Автори зобов'язані вказати інформацію про усіх осіб і організацій, які у тій чи іншій формі сприяли проведенню дослідження, а також належним чином цитувати інші публікації, використані під час дослідження. Необхідно уникати будь-яких форм плагіату, дотримуватися чинного законодавства про охорону авторських прав. Будь-які матеріали, захищені авторським правом (особливо графічні матеріали, а також великі цитати), можуть відтворюватися у статтях тільки з письмового дозволу правовласника. Автори повинні гарантувати, що методика і результати їх дослідження належним чином представлені (для забезпечення можливості відтворення результатів іншими науковцями) і об'єктивно інтерпретовані. Необхідно чітко вказувати застереження до

якості використаних емпіричних даних і методів. Будь-які фальсифікації під час виконання дослідницьких процедур та інтерпретації результатів є неприйнятними.

Всі особи, які внесли значний вклад у дослідження, в тому числі формулювання ідеї та мети дослідження, методичних підходів, виконання дослідження та інтерпретацію результатів, повинні бути вказані як співавтори. Якщо вклад інших осіб у дослідження є незначним, відповідну інформацію необхідно зазначити після основного тексту статті у розділі «Подяки». Необхідно вказувати усі джерела фінансування дослідження. Всі автори мають чітко заявити про фінансові або інші форми потенційних конфліктів інтересів, які можуть вплинути на результати дослідження чи їх інтерпретацію. Автор, який відповідає за листування з редакцією, несе відповідальність за належне формування переліку співавторів, а також за ознайомлення усіх співавторів з остаточною версією статті та схвалення ними статті до публікації.

Редакція може звертатися до авторів з проханням надати вихідні дані, використані для дослідження. Автори повинні забезпечити публічний доступ до таких даних на вимогу редакторів. Автори повинні зберігати дані, використані під час дослідження, протягом щонайменше 10 років.

У випадку виявлення автором у своїй статті, яка вже була опублікована, серйозної помилки, яка впливає на достовірність отриманих результатів і висновків, необхідно якнайшвидше повідомити про це редакцію журналу і запропонувати найбільш прийнятний у конкретному випадку варіант виправлення ситуації, наприклад, публікацію повідомлення про уточнення, відкликання або спростування статті.

Етичні правила для рецензентів

Завдання рецензентів - не лише допомогти редакції журналу у прийнятті рішення щодо можливості публікації статті, але також допомогти авторам поліпшити зміст статті та якість дослідження, що лягло у її основу.

З метою гарантування швидкого і неупередженого рецензування рецензенти повинні якомога швидше надати редакції підтвердження своєї компетенції у даній тематиці та можливість впоратися із завданням у встановлений термін.

Рецензенти зобов'язані зберігати конфіденційність отриманих матеріалів. Забороняється поширювати отримані для рецензування матеріали та проводити їх обговорення з будь-якими особами, окрім представників редакції журналу. При рецензуванні потрібно зберігати максимальну об'єктивність, чітко і зрозуміло обґрунтовувати свою аргументацію. Рецензенти зобов'язані повідомити редакцію про будь-які публікації, які не були належним чином процитовані авторами. Крім того, рецензент повинен повідомити редактора про усі випадки співпадіння тексту прийнятої до розгляду статті з текстом будь-яких інших публікацій.

Рецензент не має права використовувати інформацію, отриману під час розгляду статті, для особистих цілей, зокрема отримання будь-якої особистої вигоди. Рецензенти повинні відмовитися від рецензування у випадку наявності конфлікту інтересів, таких як співробітництво або конкуренція з будь-яким автором статті чи установою / організацією, у якій виконувалася робота або працює щонайменше один із авторів.

Етичні правила для редакторів

Редакція журналу несе відповідальність за рішення про публікацію статті. Рішення редакції є остаточним. Рішення редактора повинне ґрунтуватися на власному судженні про наукову значущість статті, а також відгуках рецензентів. Редакція журналу докладає усіх можливих зусиль для уникнення порушення авторських прав, плагіату або інших неправомірних дій авторів. При прийнятті рішення редакція керується виключно якістю статей. Категорично не допускається дискримінація авторів за ознакою громадянства, етнічної належності, статі, віросповідання, політичних поглядів, сексуальної орієнтації авторів тощо.

Редактори не можуть використовувати у власних цілях матеріали відхилених статей. Редактори повинні суворо дотримуватися правил анонімності, зокрема, гарантувати анонімність рецензентів. Крім того, редакторам не дозволено поширювати будь-яку інформацію про подані статті будь-яким особам за виключенням авторів, рецензентів, наукових консультантів і видавця.

Плата за публікацію

Оплата здійснюється за реквізитами, наданими автору разом із листом про остаточне узгодження тексту публікації. Якщо автор не здійснює оплату протягом десяти робочих днів з дати відправлення листа редколегією, стаття знімається з публікації у поточному номері збірника. Після внесення оплати таку статтю може бути прийнято до друку у поточному або наступних номерах збірника.

Автори отримують право на публікацію своєї статті у електронній версії журналу, а також гарантовано отримують друкований примірник журналу «Філософські обрії» зі своєю публікацією. За бажанням автори можуть замовити додаткові друковані примірники журналу за додаткову плату.

Адреса редакції: 36003, Полтава, вул. Остроградського, 2.

Електронна версія журналу розміщена на сайті

<http://philosobr.pnpu.edu.ua>

E-mail: philos_obr@ukr.net

Тел. (0532) 52-59-08vv, 56-23-13.

Журнал входить до Переліку № 4 (додаток до Постанови Президії ВАК України від 9 лютого 2000 р., № 2–02/2, бюлетень ВАК України, №2, 2000 р.), нового Переліку (Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р., № 1–05/5, бюлетень ВАК України, №12, 2009 р.) та наказу Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 р. №1528 (додаток 11), що включаються до Переліку фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Філософські науки».

REQUIREMENTS AND SUBMISSION OF THE ARTICLES

The editorial board of the journal «Philosophical Horizons» receives the original, not previously published scientific articles which cover current issues of philosophy. The articles which are received by the editorial board should not simultaneously be under consideration in any other journal and should not be published in other publications in a similar or slightly modified form.

Articles should be written in Ukrainian or English. Editorial Board reserves the right to edit submitted articles and reject articles written in irrelevant language. We recommend you stick to this classical structure of the article: introduction; theoretical and methodological foundations of research (including analysis of recent research and publications); The aim of the study; description of the research methodology and empirical data obtained; assessment and discussion of results, conclusions, list of references of **transliteration. UDC submitted and being sure ORCID author.**

Each article should be attached with a summary (3000 characters with spaces) and keywords (5-7 words) in English and Ukrainian. Please note the difference between a summary (abstract) and annotations. The summary should be informative, concise display a summary of the article (introduction, purpose, objectives, methods, results), not to repeat the title of the article, does not contain common phrases, duplicate conclusions. Summary assigned to function independently of the paper sources. Summary in English in the national issues, if the article published in Ukrainian, is the main and usually the only source of information on the content of articles for foreign specialists. Resume must be written in English literate. The text must be in logical use of the word «therefore», «moreover», «like», «result» and so on. («Consequently», «moreover», «for example», «the benefits of this study», «as a result» etc.); preferably possible to use active rather than passive, ie «The study tested», rather than «It was tested in this study» (the most common mistake); the terminology which is essential for foreign special texts should be used. It is necessary to follow the convention in terms within the summary and main text of the article.

The article is submitted in text editor Microsoft Word for Windows with the following requirements: font «Times New Roman Cyr» (size 14 pt), single line spacing, margins – 2 cm each paragraph – 1.25 cm. Orientation – only portrait .

Illustrations (figures) should be performed in a raster format (extension *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) with a resolution of 300 dpi. Authors may insert their own images in the text, but they must submit separate files of pictures, graphs, charts and others electronically.

Tables should be made only by means of Microsoft Word. Tables should not go beyond the text, centered. Each table should have a serial number, title and below accompanied citing sources, eg, «Folding the materials [1].» The same applies to drawings.

Formulas are typed in formulas editor program Word - «Microsoft Equation».

Each abbreviation introduced in the text in brackets after the first mention relevant phrases.

Between the initials and surname refers breaking space (Ctrl + Shift + Space).

Bibliography by reference in the text is attached to the article. Full names of journals should be given . Bibliographical information should be presented in the following form:

1. books – names of authors or editors, book title (in italics), place of publication, publisher, year of publication, number of pages

Example:

Van der Berg L., Drewett R., Klaassen L.H., Rossi A., Vijverberg C.H.T. Urban Europe: A study of growth and decline. A. Exeter, Wheaton & Co. Ltd., 1982, 162 p.

2. publications in journals – author, title, publication title (in italics), year of publication, issue number, page hosting article.

Example:

Klaassen L., Scimemi G. Theoretical issuers in urban dynamics. Dynamics of Urban Development. New York, StMartin's Press, 1981, pp. 8-28.

3. For articles in books – author, title, book title (in italics), names of authors or editors of the book, place of publication, publisher, year of publication, page hosting article.

Example:

Kulesza, M. Methods and Techniques of Managing Decentralization Reforms in the CEE Countries: The Polish Experience. In: Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe, Ed.: Péteri G., 2002, pp. 189-214.

Bibliographic data in Cyrillic should be transliterated in Latin according to the international standard ISO 9. It is the only modern standard transliteration, which provides the unique two-way correspondence between Cyrillic and Latin characters and allows you to restore the original spelling Cyrillic text without knowledge of the original language. Transliteration and translation bibliographic information necessary for an adequate international scientometric articles indexed databases.

The general scheme of transliteration is:

1. Books (monographs, textbooks, etc.):

Transliteration of names of authors or editors; Transliteration book title (in italics); Translated title of the book in English (in brackets); place of publication, publisher, year of publication, number of pages; language publication (in parentheses).

Example:

Krylov M. P. Regional'naâ identičnost' evropejskoj Rossii. [Regional identity is European Russia]. Moscow, 2010, 240 p. (In Russian).

2. For publications in periodicals (collections of scientific articles, conference proceedings, etc.):

Transliteration of names of authors; Transliteration title of the article; Translated title of the article in English (in brackets); Transliteration title periodical (in italics); Translated title periodical English (in brackets); place of publication (for the conference proceedings), year of publication, issue number, pages that contain sex; Language (in parentheses).

Examples:

Mezenceva N., Mezencev K. Percepčijni portreti regioniv Ukraïni [Perceptual portraits of Ukrainian regions]. Regional'ni problemi Ukraïni: geografičnij analiz ta pošuk šlâhiv virišennâ [Regional problems of Ukraine: geographical analysis and search for solutions.], Kherson, 2005, pp. 208-213. (In Ukrainian).

Stafijčuk V. Teritorial'na struktura avtorstva politiko-geografičnih publikacij v Ukraïni za 1990-2012 roki [Territorial structure of the authorship of publications in the field of political geography in Ukraine during 1990-2012 years]. Geografiâ ta turizm [Geografiâ ta turizm], 2014, Vol. 27, pp. 184-191. (In Ukrainian).

3. For articles in books:

Transliteration of names of authors; Transliteration title of the article; Translated title of the article in English (in brackets); Transliteration of a book title (in italics); Translated title of the book in English (in brackets); Transliteration of the names of authors or editors of the book; year of publication, pages of the published articles (in parentheses).

Example:

Mezencev K., Gnatûk A. M. Russkaâ kul'tura v Ukraine: regional'nye trendy i identičnost' [Russian culture in Ukraine: trends and regional identity]. In: Fenomen kul'tury v rossijskoj obšestvennoj geografii: èkspertnye mneniâ, analitika, koncepty [The phenomenon of culture in the Russian human geography: expert opinions, analysis, concepts], Eds.: AG Družinin and VN Streleckij, Rostov-on-Don, Publishing House of Southern Federal University, 2014, pp. 378-397. (In Russian).

Editorial writers use such offers of the automatic transliteration resources:

– for Ukrainian sources: <http://translit.kh.ua/#iso9> (drop-down list should select ISO 9: 1995);

– for Russian sources: http://tran.comze.com/ISO9_translit.html

In order to enable verification of the validity of the list of sources and amending it in case of inaccuracies or errors Editorial Board encourages authors to submit separate file identical list of sources, traditionally decorated according to the requirements of ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006.

Links to sources in the text can be done only one way: in brackets according to the number in the bibliography [8]; [2, p. 34]; [16, p. 27-28].

The paper (including summary and list of literature) should not be less than 2500 and not more than 6000 words.

Manuscript must contain the following elements:

– **UDC, ORCID**

- the name of the article (in English and Ukrainian);
- names of authors, their place of work (in English and Ukrainian);
- summary and key words (in English and Ukrainian);
- the main text (in English or Ukrainian);
- references.

Submitting articles to the Editorial Board

Submission of articles is made electronically by e-mail philos_obr@ukr.net

- Manuscript with all the elements listed above;
- information about authors, including the name all authors, their academic degree, academic status, place of work and positions Research interests (Ukrainian and English);
- contact email address, phone number;
- additional materials (pictures, charts, graphs, etc.) – if any;
- a list of sources, traditionally decorated according to the requirements of GOST 7.1: 2006 and its transliteration.

Processing of publications

Chief editor sent the article assigns incoming registration number and review it for compliance with formal requirements of its content to the design (matching the subject of the magazine, text formatting, content and abstract, design list of sources, literacy language

articles matching scientific style, etc.). Besides, the editorial board reviews submissions for plagiarism. If a decision is approved the chief editor sends the article to review. In the case of a negative decision by the chief editor the article can be rejected or sent back for revision, and the registration date of the article will be the date of next submission.

THE REVIEW PROCESS

All articles submitted to the editors of scientific and theoretical journal «Philosophical horizons» are to be reviewed.

– The head editors of the journal determine the compliance of the article to the target of the journal, as well as to the requirements for formatting and send them to be reviewed by the members of the editorial board, and then to the independent experts.

– The review process does not involve professionals who work in the same institution where the work was performed.

– The term for the review process in each case is determined by the conditions for the most rapid publication of the article. The maximum term of the review process is about 1 month.

– The editorial board follows the policy of reviewing «Double blind peer review». The editorial board does not correspond about the results of the review.

– The review displays the overall level of scientific work according to the requirements; analyses if the title of the article matches the content; states the relevance of the topic; a scientific innovation; the correct citation and the state of scientific reference system; the validity of the findings and their compliance to the aim of publication; compliance with design articles in scientific and theoretical journal «Philosophical horizon»; the conclusion of the reviewer about the possibility of publishing the article.

– The opinion of the author and his style is not rated by reviewers.

– The review of the article is certified according to the institution where reviewer works.

– If the review of the article is with the indication on the further article correction, it is sent to the author for revision.

– The article which is not recommended for publication is not accepted for reconsideration.

– A decision about the expediency of publication after peer review is approved by the head editor, and if it is necessary by the editorial board.

Executive Secretary informs the author and indicates the expected timing of the publication

Article rejection

The Editorial Board reserves the right to withdraw already published articles where obvious signs of plagiarism or other violations of academic ethics were found. Check for plagiarism can be implemented as an editorial board on its own initiative and in response to the notification, application or complaint of third parties.

PUBLISHING ETHICS

Ethical guidelines for authors, reviewers and editors based on principles developed by the Ethics Committee publications – COPE.

Ethical Guidelines

Authors must guarantee the authenticity of their research and text articles. It is forbidden to submit earlier published articles (or simultaneously submitted for being

review to another journal). In exceptional cases, authors can refer to their explanation of the reason for re-publication.

Authors are required to provide information about all persons and organizations that in one way or another contributed to the study, and properly cite other publications used in the study. Avoid any forms of plagiarism to be complied with applicable regulatory documents about copyright protection. Any material protected by copyright (especially graphics and great quotes) can be performed only according to the written permission. Authors should ensure that the methods and results of their research are properly investigated (to allow referring to the results for other researchers) and objectively interpreted. It is important to warn about indication of the quality of the used empirical data and methods. Any fraud during the execution of research procedures and interpretation of results is unacceptable.

All persons who have made significant contributions to the study, including the formulation of ideas and research objective, methodical approaches, implementation and interpretation of research results should be listed as co-authors. If the contribution of others in the study is small, relevant information is necessary to be indicated after the main text of the article under «Thanks.» It is necessary to indicate all sources of funding research. All authors should state clearly the financial or other forms of potential conflicts of interest that may affect the results of the study or their interpretation. Author are responsible for correspondence with the editors as well as they are responsible for the proper formation of the list of sponsors, as well as review of all co-authors of the final version of the article and the approval of their articles for publication.

Editors may request the authors to provide the raw data used for the study. Authors must provide public access to such data at the request of the editors. Authors must retain data used in the study for at least 10 years.

In the case of the author in his article that has already been published, a serious error, which affects the reliability of the results and conclusions must quickly inform the editorial board and offer the most appropriate in a specific case solutions to a situation such as the publication of notice of clarification, withdrawal or retraction of the article.

Ethical guidelines for referees

The task of the reviewers is not only to help the magazine in the decision on the possibility of publishing the article, but also help authors improve quality content of the articles and studies that lay at its foundation.

In order to ensure prompt and impartial review, reviewers should be amended to provide the quickest confirm their competence in this subject and to cope with the task in time.

Reviewers are required to maintain the confidentiality of submissions received. Do not distribute received for review materials and conduct their discussions with any persons other than members of the magazine. It is necessary to maintain maximum of objectivity, and to be capable clearly and in a comprehensive way to prove the argument. Reviewers must inform the editors of any publications that were not properly cited by the authors. In addition, the reviewer must inform the editor about all cases which match the text of the article to review the text of any other publications.

Reviewer shall not use information obtained during the review article for personal purposes, including obtaining any personal benefit. Reviewers must abandon review in case of conflict of interest, such as cooperation or competition with any article the

author or institution / organization which carried out the work or works at least one of the authors.

Ethical guidelines for editors

The editorial board is responsible for the decision to publish the article. Editorial decision is final. Editor's decision should be based on their own judgment about the scientific significance of the article and the comments of reviewers. Editors make every possible effort to avoid copyright infringement, plagiarism or other misconduct authors. When deciding wording guided solely by the quality of articles. It is not allowed to discriminate the authors as for their nationality, ethnicity, gender, religion, political views, sexual orientation, and so on.

Editors can not use for their own purposes materials of the rejected articles. Editors should strictly observe the rules of anonymity, in particular, to guarantee the anonymity of reviewers. In addition, editors are not allowed to distribute any information about submitted articles to any persons other than the authors, reviewers, consultants and scientific publisher.

Fee for publication

Payment is done according to the information given to the author, together with the letter of the text of the final publication approval. If the author does not pay within ten working days of sending a letter to the editorial board, the article will be rejected to be published in the current issue of the journal. After the payment the following article can be accepted for publication in the current or future issues of the journal.

Authors are entitled to publish their articles in the electronic version of the journal, and are guaranteed to get a printed copy of the journal «Philosophical Horizons» with their publication. At the request of authors can order additional printed copies of the journal for an additional fee.

Editorial address: 36003, Poltava, st. Ostrogradskogo, 2.

The journal posted online

<http://philosobr.pnpu.edu.ua>

E-mail: philos_obr@ukr.net

Tel. (0532) 52-59-08, 56-23-13.

The journal is included to the List number 4 (addition to SAC Ukraine Presidium Decree of February 9, 2000 p., № 2-02 / 2, Bulletin of SAC Ukraine, №2, 2000) New List (SAC Ukraine Presidium Decree of 18 November 2009 g., № 1-05 / 5 bulletin SAC Ukraine, №12, 2009) and the Ministry of Education and Science of Ukraine of 12.29.2014 p. №1528 (annex 11) included in the list of professional editions of Ukraine, where the results of dissertations for the degree of doctor and candidate of sciences in the field of «Philosophy» can be published.

ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

Наукове видання

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ

Науково-теоретичний журнал

Випуск 43

Відповідальний науковий редактор ***П. А. Кравченко***

Технічний редактор ***А. І. Тимощук***

Дизайн ***В. М. Бровко***

Верстка ***В. М. Бровко***

Підписано до друку 27.08.2020 р. Формат 60x84/16

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 10,00 Обл.-вид. арк. 11,1

Наклад 100 прим. Зам. № 1998

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.

ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

Scientific publications

PHILOSOPHICAL HORIZONS

Scientific-theoretical journal

Issue 43

Responsible science editor ***P. A. Kravchenko***

Editing done ***A. I. Tymoshchuk***

Design ***V. M. Brovko***

Layout ***V. M. Brovko***

Signed for publication 27/08/2020 p. Format 60x84/16
Offset Paper. Offset.

Nominal printing pp. 10,00. Registry-publ. pp. 11.1
The circulation of 100 copies. Order Number 1998

Printed in PNPУ named after Korolenko
36003, m. Poltava, str. Ostrogradskogo, 2

Certificate of registration of subject publishing into the state register
DK series number 3817 from 01.07.2010.